

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

SZERKESZTI

DR. BORBÉLY ISTVÁN

FŐMUNKATÁRSÁK

DR. BIRÓ VENCEL, DR. BITAY ÁRPÁD, DR. BUDAY ÁRPÁD,
DR. CSÚRY BÁLINT, DR. GELEI JÓZSEF, DR. GYÖRGY LAJOS,
DR. HIRSCHLER JÓZSEF, KELEMEN LAJOS, DR. KRISTÓF GYÖRGY,
DR. MOLDOVÁN GERGELY, REMÉNYIK SÁNDOR, SZABOLCSKA MIHÁLY,
DR. TAVASZY SÁNDOR, DR. VARGA BÉLA.

LVI. ÉVFOLYAM.

3—4. SZÁM.

1924. MÁRCIUS.

TARTALOM:

	Oldal
A Román Akadémia elnökségének levele az Erdélyi Irodalmi Szemle szerkesztőjéhez	165
Szépirodalmi szemle.	
Irodalmi levél. Irta <i>dr. Császár Elemér</i>	167
Azoknak, akik félnek a kritikától . . . Irta <i>dr. György Lajos</i>	172
Erdélyi magyar novellairók és novellák, Irta <i>dr. Borbély István</i>	176
Új erdélyi Toldi-kiadások. Irta <i>dr. György Lajos</i>	187
Tudományos szemle.	
Aquinói Szent Tamás. Irta <i>dr. Hirschler József</i>	190
Erdélyi magyar matematikusok és fizikusok tudományos munkálkodása 1919 óta. Irta <i>dr. Wildt József</i>	199
1920 óta Romániában megjelent magyar nyelvű történeti tankönyveink. (Befejező közl.) Irta <i>dr. Dékány Kálmán</i>	202
A nyugat európai kultúra sorsa Spengler filozófiájának tükrében. (II. közl.) Irta <i>dr. Tavaszty Sándor</i>	207
Könyvismertetések. Irta <i>dr. Buday Árpád, dr. Csúry Bálint, dr. György Lajos, Márkos Albert, dr. Szádeczky K. Lajos</i>	211
Román szemle.	
G. Bogdan-Duică könyve: Ismerteti <i>dr. Moldován Gergely</i>	222
S. Puşcariu: Locul limbii române între limbile romanice. Ismerteti <i>Pop Sever</i>	230
N. Drăganu: Cea mai veche carte Rakoczyană. Ismerteti <i>Pop Sever</i>	232
E. Panaitescu: Latinită şi cristianesimo nell' evoluzione storica del popolo romeno. Ismerteti <i>dr. Bitay Árpád</i>	234
Különlétek.	236
Új könyvek.	240

CLUJ—KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1924.

Ára: 20 lej.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

HAVI FOLYÓIRAT

LVI. ÉVFOLYAM.

3—4. SZÁM.

1924. MÁRCIUS.

A ROMÁN AKADÉMIA ELNÖKSÉGÉNEK LEVELE
AZ ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE SZERKESZTŐJÉHEZ.

Academia Romana.
No. 31.

București
Calea Victoriei 125.
8. Februarie 1924.

Domniei Sale

Domnului dr. Ștefan Borbély

Profesor la Liceul Unitar și redactorul revistelor Keresztény Magvető
și Erdélyi Irodalmi Szemle

Cluj.

Domnule Profesor,

Academia Româna a primit întâiul număr din revista *Erdélyi Irodalmi Szemle* împreună cu scrisoarea Domniei Voastre din 24 Decembrie 1923 și vă trimite urările ei pentru reușita publicației ce conduceți. Ea salută cu bucurie străduința Domniei Voastre de a relua firul întrerupt al activității științifice a Maghiarimii din Ardeal, contribuind astfel la progresul cultural al patriei noastre. Mai ales apreciază intenția Domniei Voastre de a ține în curent pe cetitori cu lucrările științifice românești și spre a vă facilita această operă a hotărât a vă trimite gratuit publicațiile ei.

Primiți vă rugăm, Domnule Profesor, încredințarea distinsei noastre considerațiuni.

Președinte
J. C. Negruzzi.

Secretar general
I. Bianu.

Magyarul:

Román Akadémia.
31. sz.

București.
Calea Victoriei 125. sz.
1924 február 8.

Nagyságos

Dr. Borbély István úrnak

unitárius kollégiumi tanár, a Keresztény Magvető és az Erdélyi Irodalmi Szemle szerkesztőjének

Kolozsvár.

Tanár Úr,

a Román Akadémia megkapta az *Erdélyi Irodalmi Szemlének* első számát Uraságodnak 1923 dec. 24-éről keltezett levelével együtt s üdvözetét küldi Önnek a sikerült tanulmányokért, melyeket közölt. Az Akadémia örömmel üdvözli Uraságodnak azon törekvését, hogy az erdélyi magyarok újra megkezdjék félbeszakadt tudományos munkásságukat, e módon is hozzájárulván hazánk kulturális előhaladásához. Különösen elismerésre méltónak tartja Uraságodnak azon szándékát, hogy az olvasókat állandóan értesíteni kívánja a román tudományos munkákról. E munkának megkönnyítése végett az Akadémia elhatározta, hogy kiadványait ingyen megküldi.

Kérjük, fogadja Tanár Úr megkülönböztetett tiszteletünknek kifejezését.

Negruzzi J. C.
elnök.

Bianu I.
főtítkár.

SZÉPIRODALMI SZEMLE

IRODALMI LEVÉL.

Budapest, 1924. jan. 31.

Elszorul a szívem, mikor leírom ezt a két szót: *irodalmi levél*. Visszafordult egy századdal az idő kereke, hogy Erdély csak levélből tájékozódhatik a magyarországi irodalmi viszonyokról és eseményekről? Nincs hirlap, nincs vasut, távíró, telefon, hogy hírt vigyen egy nap, egy óra, egy perc alatt arról, ami a magyar fővárosban történik s hónapok eseményeit lehet egy levélbe összefoglalni?

Ugy látszik, nincs. Erdély annyit tud a magyar irodalmi törekvésekről, mint mi az erdélyiekről: egy-egy könyv, egy-egy hír ha eljut hozzánk. Pedig milyen kíváncsi szemmel nézünk keletre! Mennyi változás, mióta Erdély Románia keretébe van foglalva! Ott lebeg ajkunkon a nagy kérdés: hogy illeszkedik bele az erdélyi magyarság a romániai kultúrmilióbe, mint tudja szellemét művelni, kultúráját fönntartani az új kötelékek között? Van-e ereje, módja, kitartása dolgozni?

Mi, a szellem munkásai Magyarországon, dolgozunk a régi kedvvel, de nem a régi erővel. Megfogyatkoztunk, lerongyolódtunk, elszegényedtünk — de azért szemre a magyar kultúrunk nem csökkent. Vannak íróink, jelennek meg könyvek, csak a folyóiratok szüntek meg, vagy zsugorodtak össze. De mélyebbre tekintve, meglátni a sötét foltokat kultúréletünkön. Közismert, hogy a magyar szellemi élet fejlődésének iránya vagy egy évszázada centripetális volt. A főváros, mint a mesebeli Akastyán-hegy a hajókat, mágnes erővel vonta magához a periferiák tehetségeit, s mialatt Budapest, mint a nagyvárosok általán, mindjobban veszítette nemzeti jellegét; mialatt lakói mindjobban hozzásimultak érzésben és gondolkozásban a nemzetközi sablonhoz, a vidékről fölkerült ifjúság a maga erősebb és elevenebb nemzeti érzésével, magyarosabb szellemével föl-

frissítette a megfogyatkozott nemzeti vért. Ez az egészséges áramlás most a harmadára korlátozódott: a hatalmas fa gyökérzetének két harmada nem szí föl többé éltető nedvet a talajból! Itt a veszedelem! Egy-két évtized múlva egészen más képe lesz a magyar szellemi életnek, mint a gondtalanok ma képzelik, — valamint egészen más lett volna a mult század magyar szellemi élete, ha Jósika, Kemény, Arany, Szigligeti, Gyulai, a Szászok s annyi sok nem kerültek volna a hegyek erdős vidékéről a főváros világába...

De ne kalandozzon szemünk a jövő sivár mezején, számoljunk be arról a tevékenységről, amely a jelenben a magyar irodalmi forumon folyik. A tudományos munkásság centruma ma is a *M. T. Akadémia*, mely innen-onnan száz éve irányítja tudósaink munkálkodását. Eddig megsínylette ugyan gazdasági leromlásunkat, de a törvényhozás nagylelkűsége és egyesek áldozatkészsége lehetővé tette, hogy földadatait, ha erősen megszükitett keretek között is, de minden irányban teljesítse. A hihetetlen magasra fölszökkent nyomdaköltség azonban olyan terheket rótt a mult évben az Akadémiára, hogyha valamilyen váratlan segítség nem érkezik, ez új év első felére kénytelen lesz könyv- és folyóirat kiadásait megszüntetni (az egy *Irodalomtörténeti Közlemények* megjelenése van csak biztosítva). Fölolvasó üléseit azonban természetesen megtartja, a pályázatait is épségben hagyja — általán a kutató és földolgozó munkát továbbra is teljes erővel folytatja, csak az eredmények közlése szenved halasztást.

Az Akadémia januári ülései közül kettő érdeklí a közönség szélesebb rétegeit. Az I. osztály jan. 6-iki ülésén az agg, 80 éven tul járó püspök, Fraknoi Vilmos tartott rendkívül érdekes előadást a Korvin-könyvtár megalapításáról. Kimutatta, hogy már Mátyás király atyja, Hunyadi János, megkezdte ebben az irányban a munkát, s fia nem is folytatta rögtön trónra lépte után, egyelőre megelégedett a régi Szent István alapította királyi könyvtárral. Csak 1467-ben kezdett hozzá egy magánkönyvtár létesítéséhez, melyet rövid négy év alatt a fejlettségnek igen magas fokára emelt. A könyvtár díszes palotában volt elhelyezve, melyet Mátyás erre a célra építtetett — Fraknoi véleménye szerint a kor egyik leghíresebb építészével, a bolognai Aristotele Fioravantivel — könyvtárosa Galeotti Marzio, a hírneves humanista volt, volt külön könyvkészítő műhelye s

állandó, szerződötetett másolói és könyvfestői. A könyvtár csakhamar Európa-szerte híressé lett s a király nevét a legkiválóbb renaissance-fejedelmek között emlegették.

A jan. 28-iki összes ülésen ítélte oda az Akadémia a Vojnits-jutalmat. A Vojnits-díj kétségkívül az Akadémia legjelentősebb jutalmi közé tartozik s az alapszabályok szerint, pályázat mellőzésével, azt a magyar drámát kell vele kitüntetni, amely az előző évben a pesti színpadokon első ízben színre került drámák közül a legnagyobb mértékben egyesíti magában a színszerűség és irodalmi érték nehezen összebékülő kettős követelményét. Az Akadémia ezúttal *Harsányi Kálmán*nak *Ellák* című tragédiáját jutalmazta, mely a Nemzeti Színházban 15 előadást ért meg, s ez ott már tisztességes színvonalat jelent. Irodalmi értéke éppen nagy ennek a tragédiának: Attilának és fiának Elláknak összeütközésében két nagy gondolat összerobbanását jelképezi; amaz a nemzetközi kapcsolatokra támaszkodó, emez a nemzeti irány képviselője. A bonyolítás Attila haláláig (III. föl.) mesteri, dikciója mindvégig költői, sőt drámai.

A *Kisfaludy Társaság* a múlt évben abban a szerencsés helyzetben volt, hogy három értékes kiadvánnyal gazdagíthatta kiadványai sorozatát: *Romemlékek* cím alatt két kötetbe gyűjtve közreadta volt elnökének, *Beöthy Zsoltnak* tanulmányait és beszédeit s Riedl Frigyes posthumus *Petőfijét*, melyet szerzője töredékül hagyott. Jegyzeteiből *Sikabonyi Antal* egészítette ki és tette alkalmassá arra, hogy a nagyközönség követeléseit kielégítse. Ez a nagyszabású Petőfi-tanulmány Gyulai nyomdokain jár, de csonkaságában és a végső simítás útján is jelentős gyarapodása irodalmunknak; magán viseli szerzője érdekes egyéniségének bélyegét és szellemes, mint Riedl lelkének minden terméke. A Társaság ez évi kiadványainak tervezete most készül.

A Társaság elhatározta, hogy a Petőfi-Társaság példájára keresi a kapcsolatot az újabb író-nemzedék azon tagjaival, akik a régi nemes eszmények kultuszában azon az úton járnak, melyet a Társaság helyesnek, célravezetőnek tart. Iparkodik tehát ezeket az ifjabb írókat, addig is, míg közülük az értékebbeket tagjai sorába iktathatja, fölolvassó ülésein megjeleníteni. Így már a januári ülésen (2-án) a forma és nyelv művészetével kiváló *Forbáth Sándor* verseit mutatta be. Az ülés

jelentős eseménye *Horváth János* székfoglalója volt. Előadása első fele, a szabályok értelmében, megemlékezés volt elődéről *Szilády Áron*ról; nagy elmélyedéssel és plasztikusan jellemezte elhunyt tudósunk egyéniségét és munkásságának különböző irányait. Második része tanulmány volt Berzsenyi lírájáról, a költő irányának újszerű megvilágítása. A köztudattal szemben, mely Berzsenyiben csak a klasszicista költőt látja, utalt költészetének romantikus elemeire. Ő úgy látja, hogy Berzsenyi líraisága Horatius életbölcseségének függvénye, de nem másolata. A „megelégedés” életideálját ő csak önmegtagadással tudja és csak látszatra tudja megvalósítani. Sovárog utána, de a klasszikus szellemet átvenni nem tudja, mert ő más kor fia, és más vérmérsékletű egyéniség. Klasszikus külszín alatt romantikus hajlamok érvényesülnek költészetében; műfegyelme alatt emberi önmegtagadás, antik pogány bölcsesége alatt keresztény szomorúság, illuziótlan, de fájdalmas rezignáció. Költői nyelve is elhajlik klasszikus modorától. Már Baróti Szabótól kezdve készült ez a lényegében romantikus nyelv antik vers formában, s amit Kölcsey híres kritikája Berzsenyi költői nyelvében kifogásolt, az voltaképp mind romantikus elem. Kazinczy korának klasszikus törekvéseit Berzsenyi vezeti át Kölcsey és Vörösmarty romanticizmusa felé. Maga is tudatára jutott a klasszicizmustól való eltolódásának, mikor Kölcseyvel szemben védekezésre kényszerült. Válaszában kritikusanak a klasszikus elméletekre támaszkodó kifogását a szabadság, a megváltozott kor, az új szellem, a képzelet, az inspiráció, sőt egyenest és megnevezetten a „romantika” nevében utasítja vissza.

Februári ülésén tölti be a Társaság a két megüresedett helyét. A költő-helyre ketten vannak ajánlva, *Harsányi Kálmán*, a lírikus és drámaíró és *Lőrinczy György*, a novellista. Mire e sorok napvilágot látnak, a közönség már tudja az eredményt, ma még bizonytalan. Harsányi a fiatalok jelöltje, Lőrinczy az öregeké, s az erőviszonyok ismeretlenek. Az író helyre csak *Lyka Károlyt*, a kitűnő műtörténészt és kritikust ajánlották. Megválasztása egészen bizonyos.

A Petőfi-Társaság, mely az elmúlt évben nagy ambícióval és buzgalommal dolgozott Petőfi hazai és külföldi ünnepelésén, elhatározta, hogy *Elfelejtett írók* cím alatt lehetőleg minden ülésén fölújítja egy-egy kisebb szabású, de azért méltat-

lanul elfelejtett magyar költő emlékét. A sort *Jakab Ödön* előadása nyitja majd meg februárban, aki *Indaly Gyuláról* fog beszélni. A jan. 20-iki ülésen *Farkas Imre* olvasott föl egy kedves költeményt *A kövesdi ritka vendég* cím alatt, a fölvidéki drótostótról, aki boldog, hogy ellátogathat a színmagyar faluba. Utána *Harsányi Kálmán* mutatta be a Nemzeti Színház számára készülő új Calderon-fordításának (*Az élet álom*) két nagyobb részletét. A fordítás hűségét egyszerű hallás után nincs módunk ellenőrizni, de azt megállapíthattuk, hogy az eredeti ritmusához simuló fordítás színekben gazdag és drámai erővel hat. Majd *Vértesy Gyula* olvasta föl *A szerelem gyöngyei* című dolgozatát, melyben novellisztikus formában beszél el Petőfi második komolyabb szerelmének (Mednyánszky Berta iránt) szerencsétlen történetét. Azután *Resta Dezső* ismertette Petőfinak 1848-ban megjelent *Naplótöredékeit*. Végül Bán Aladár olvasta föl egy pár magyar tárgyú finn költemény műfordítását.

A Társaság elhatározta, hogy a márciusi ülésén két tagot választ az elhunyt Rákosi Viktor és Váradi Antal helyébe. Ezzel kapcsolatban fölmerült a tagok körében az a gondolat, hogy módot kellene találni, mint lehetne az Erdélyben azóta föltűnt izmos magyar költői tehetségeket a Társaságba bejuttatni. Mint külföldiek rendes tagokká nem választhatók, — a megoldáson gondolkodik a Társaság, de eredményre még nem jutott. Ugyancsak a márciusi nagygyűlésen ítéli oda a Társaság 100.000—100.000 koronás nagy díját. Az idei esztendőben öt ilyen díj áll rendelkezésére: kettő lírikusoknak jut (a Petőfi-díj és az egyik centennáris díj), egy-egy elbeszélőnek (a Jókai-díj), drámaíróknak (a Tözsde-díj) és esztétikusnak (a másik centennáris díj).

Az irodalmi élet jelentős tényezői továbbá a szépirodalmi és tudományos folyóiratok. Az utóbbiak közül eddig még egyik sem jelent meg, az előbbieket sorából a régibb *Nyugat* és az újabb *Napkelet*. Mind a kettő pártlap; amaz a modernek, a nemzetközies organuma, emez a konzervatívoké, a nemzetieké, de ügyüket nem egyforma céltudatossággal szolgálják. Szívünk-lelkünk az utóbbihoz húz, eszményeink, törekvéseink minden tekintetben közösek: annál inkább sajnáljuk, hogy a *Napkelet* sokkal kevésbé közelíti meg célját, mint a *Nyugat*. Tudva vagy öntudatlanul befogadja a nyugatosok értéktelen utánzatait; míg amaz a maga irányának legkiválóbb képviselőit csatolja

magához, a *Napkelet* szépirodalmi fele jórészt másod-harmad-rangú írók csekélybecsű munkáiból telik ki. Hogy a mai *Nyugat* mégis messze elmarad a régítől: az nem a szerkesztőség hibája, hanem az irányé, melynek ereje megfogyatkozott. Egy harmadik szépirodalmi folyóirat is megindult az évfordulóval, a *Szivárvány*: szellemben és irányban közel áll a *Nyugat*-hoz, munkatársaik egy része közös is.

Nagyobb szabású irodalmi vállalkozásról ezidőszerint nincs hír. A bizonytalanság ködében föl-fölbukkan egy egy terv részint régibb kezdeményezések folytatása (a Kisfaludy-Társaságnak 200 kötetre tervezett *Nemzeti könyvtára*, a teljes 20 kötetes Arany-kiadás) részint újabbak (*Shakespeare* új fordítása), de mindez a jövő reménye — s van-e, ami Magyarországon ma olyan kétes volna, mint a jövő?

Dr. Császár Elemér.

AZOKNAK, AKIK FÉLNEK A KRITIKÁTÓL...

Az erdélyi magyar irodalom utolsó öt esztendeje — a sok nemes törekvés mellett is — jellemző példája az összetartó erő nélkül széthulló szervezetlenségnek s az élénken viruló kritikátlanságnak. Ezt az irodalmat sok dicséret dédelgette a szivünkbe. Rendjén van ez. De túlnötte már a kényeztetés gyermekkorát s ezért meg kell látnunk, hogy céljatevesztett az a mód, ahogyan a növekedését ápoljuk. Nem lesz ártalmára, ha ridegen szembenézünk a valósággal s nyesegetni próbáljuk a fejlődését akasztó korcsajtásait.

Egy egész sereg név jelzi ennek az irodalomnak egyre gyarapodását. Van köztük néhány kiváló csengésű: ők az erdélyi magyar irodalom fémjelzői. Jobbára fiatal erők, mint frissen ugarolt az a terület is, melybe gyökerüket mélyesztik. Többféle irányban, több-kevesebb öntudatossággal és művészi készséggel tapogatóznak az irodalmi magaslatok felé. Nevükkel folyóiratok hasábjain, napilapok rovataiban gyakran találkozunk. Úgyhírlik, hogy naponként nő a kéziratban heverő halhatatlan alkotások száma, amelyből mérsékelt időközökben egy-kettő nyomtatásban is napvilágot lát: többnyire Kolozsvárt, mely szellemi súlyánál fogva afféle irodalmi középponttá kezd súlyosodni, de Temesvár, Arad, Nagyvárad, Marosvásárhely, Brassó s Kézdivásárhely is szaporítja néha napján az irodalmi termelést. Azonban a Temesváron vagy Aradon megjelent könyvnek az a tulajdonsága, hogy nem jut el Kolozsvárra és viszont.

Az erdélyi magyar könyvnek nincs piaca. Ennek oka az írókkal szemben álló olvasóközönség, melynek igen csekély rétege vásárolja meg az erdélyi magyar könyvet. Ezek között aztán akad néhány, aki el is olvassa. Bizony, minálunk egy könyv megjelenése még nem csal örömpirt az arcunkra, sem azért, hogy erdélyi, sem azért, hogy magyar. Az olvasó meglehetősen közömbösséggel halad el mindkét jelző mellett, bár sok szemrehányást kap ezért az írótól. A kiadók is bizalmatlansággal gyámolítják a szűk olvasóközönségre támaszkodó erdélyi könyvet. Ez a lanyhaság, ez a fásult közömbösség már néhány szépirodalmi folyóiratot maga alá temetett s a meglevők alatt is ingatja a talajt. Milyen munkát végez az erdélyi magyar író, mennyiségben és minőségben; miért dolgozik; mi hevíti a lelkét: ezt az olvasó ép úgy nem tudja, mint az író hiába töri a fejét, hogy miképpen oszlassa el a részvétlenség sűrű kódét. Az engedélyek miatt nehezen működő irodalmi társaságok, matinék, szavaló estélyek, felolvasó ülések és elmésen kitalált olimpiászok igyekeznek az író és olvasó közt levő távolságot megrövidíteni. Tény azonban, hogy az erdélyi magyar irodalmat csak elszigetelt nevek, csak itt-ott megjelent könyvek, szűk körű olvasóközönségre támaszkodó egy pár folyóirat képviseli, hiányzik azonban belőle az egészét egységbe foglaló irodalmi köztudat és irodalmi közvélemény. Hiányzik belőle az a szerv, mely az erdélyi író értékes nevét még jobb hangzásúvá csenditené, mely a közönség bizalmát s a kiadó készségét az irodalomba lendítő erőként bekapcsolná. Hiányzik az író és az olvasó egymásra utaltságának kapcsoló szerve: a kritika. Az erdélyi irodalom szervezetlenségénél csak a kritikátlanság nagyobb. E két káros jelenség összefügg egymással: szerencsétlen, mert kritikátlan.

Kritika ugyan kísérte az erdélyi magyar irodalom termelését, de ez volt a legnagyobb kritikátlanság. Öt év óta bódítja az erdélyi író a tömjénezés illata, öt év óta bájolja a cifra szavakba búrkolt üres ömlengés, öt év óta símúl rá a meghünyáskodott rosszakaratú hízélgés s fojtogatja az erdélyi magyar irodalom egyenes, gerinces növést. Olvastunk hiuságot legyezgető izléstelen dicséretet, kábitó meleg szavakat s hazug nagyotmondásokat. Olvastunk bántó kritikátlanságból szabott kritikákat. Természetesen az ilyen hang hamar veszti hitelét: a józan olvasót csak egyszer csábítja a világirodalmi értékébe becsült zagyaság élvezetére. Nem lehet így célt érni egy olyan olvasóközönséggel szemben, melynek irodalmi ízlése a magyar és a világirodalom értékein izmosodott meg. Ellenben lehet vele bizalmatlanságot szítani és éket verni az irodalmi élet két tényezője közé, lehet vele az író és olvasója közt tántogó hézagot beláthatatlanra szélesíteni. Az egész irodalmi életet megfertőző mesterséges erőlködése ez azoknak, kik tehetség nélkül és szerénytelenül számolják a halhatatlanságot.

Minél inkább sekélyesedik ez az állapot, annál jobban nő az egyik félben a részvétlenség, a másikban az elkedvetlenedés. Közben az irodalom színtelenedik, egyre csökevényesedik.

A kritikátlanságnak ebbe a túltengésébe, az irodalmi életnek ebbe a sorvatag állapotába bele kellett avatkoznia végre a kritikai józanságnak, hogy elvi alapokon álló egyenességgel és őszinteséggel fogalmazott ítéleteket hozzon forgalomba, hogy reális terjedelmére zsugorítsa a felfújtt nagyságokat s rezonáljon a művészi tiszta hangokra, hogy rámutasson az izléstelen ferdeségekre s megcsillogtassa az igazi értékeket; hogy végig suhintson az irodalom méltóságát lealázó komolytalanságon s elismeréssel kísérje a becsületes alkotó munkát. A kritikátlanságban túltengő irodalmi önérték kényelmetlenül kezdi érezni az élesen figyelő kritikus szemét s borús egéből zápor módra zúdítja rá a vádak özönét. Jóhiszeműségét elhinni nem tudja s rögtön kész személyi tekintetekre vinni vissza a kritikus álláspontját: felebaráti vagy politikai pártállásában keresi ítélezéseinek rugóit, kétségbe vonja a rátermettségét és hivatottságát s titkon gyanúsító érzékeny szavakkal tompítja a „szörnyen ostoba, korlátolt izlésű diktátornak, fennhéjázó kontárnak, énekesmadár ijesztőnek” megcáfolhatatlan érveit. Sőt fenyegető szavakkal a kritikus lelkiismeretére háritja a felelőséget az irodalmi élet esetleges elernyedéséért: „Jól vigyázzanak azok, kik léha kötődéssel a zavart és félreértést növelik: a mai nehéz időben oly kevés kell ahhoz, hogy az élet szépségét hirdető énekesmadarak elköltözzenek innen vagy örökre elnémuljanak.”

A „nekiiszáguldó csacska habok tarajos hullámverését” szilárdan álló erdélyi író „szikla” ugyan lehet, de a magasabb nézőpontból elemző kritikát elviselni nem tudja. Csoda-e ez? Hiszen ő olyan környezetben nőtt országhíressé, mely a kritika jogosultságát acél hárfán zengett dicséreték kísérő zenéje mellett vitte be tudatába. Ha megírja negyedévenként a maga kicsiny „remekművét” s lustrumonként önálló kötetű terjedelmesíti munkásságát, elvárja, sőt megköveteli, hogy nagy fogyatkozásai palástoltassanak el, de kis érdemei magasztaltassanak fel. Ő irodalmat csinál egy „háborúban megviselt kor gyermekének” s ha ráhibázik, fedje ezt rendkívüli helyzete s a hivatás, melyet betölt. Érzékenysége nem tudja elviselni még a látogatást sem, hogy esetleg tévedett, s ahelyett, hogy a kifogásokat jobb és jelesebb alkotásokkal némítaná el, írói hírnevét megcsonkító üres replikákra ragadtatja magát. Ne essék ez egyedül az író rovására! A kritikátlanság szellemével fertőzött az egész közéletünk. Ami igazság, ami jog, ami becsület és egyenesség: csupán emlékezetben élő elvont fogalom. Ha élesztetni merem ezeket, ha konkretizálva szeretném látni őket, — számolnom kell a maguk alá temető vádak özönével. Ilyen atmoszférában a kritikus igazán nem remélheti azt az erkölcsi emelkedettséget, hogy szavai mögött a jóakaratot, kifogásaiban

az ideális célt s észrevételeiben a tökéletesebb jövő egyengetését vegye észre a rövidlátó kritikátlanság.

A kritikának még sem szabad megtorpadnia. A kritika olyan, mint a mindenkori irodalom. Kezdő irodalomban a hibákat palástolgató, a szárnypróbálgatásokat túlzó dicséretekkel alátámasztó, minden nyomtatott betűben nagy szolgálatokat látó ténykedés: melegágya tehát a jámbor kritikátlanságnak. Fejlett irodalmi viszonyok közt a feladata is módosul. Művészi szempontból értékelő tényező lesz s a szellemi irányzatok mélyére látó irodalombölcselet. Meg vagyunk győződve arról, hogy 1919. az erdélyi magyar irodalomnak csak lendítő fázisa, nem pedig a kezdete. Ki kell már irtani azt a téves hitet, hogy az erdélyi magyar irodalomnak csupán öt éves gyermekora van. Gyökerei évszázados mélységekbe nyúlnak s tisztességteljes szellemi hagyományok felszívódásából él. Magában ugyan zárt egésznek alkot, de mégis csak függeléke annak a nagy egységnek, melyet magyar irodalomnak nevezünk s amelyen az általános magyar lélek művészi tükörképe verődik vissza. Ennek az irodalomnak megvan a maga kialakult művészi szintje, melyet kritikátlansággal, elméletyesíteni vagy leszállítani engednünk nem szabad. Önmagát becsüli kevésbé az erdélyi magyar irodalom, ha zengzetes dicséretnek nélkül kedve szegődnek s ereje erőtlenednek a művészi magaslatok felé törő útjában. Kiküszöbölni belőle a kritikátlanság sorvasztó szellemét s törekedni az irodalmi élet teljes kiépítésére, — létérdeke ez ma az erdélyi magyar irodalom fejlődésének és színvonalra emelkedésének.

Ebben a kritikában — az ellene zugó zajgások ellenére is — mindig lesz annyi méltóság és emelkedettség, hogy megkeresse azokat a szempontokat, melyek mellett a személyi tekintetek eltörpülnek s az igazi értékek nagyra növekednek. Lesz benne komoly törekvés arra, hogy az író és olvasója között tatóngó bizalmatlanságot, lanyha közömbösséget az igazi értékekkel szemben megértő rokonszenvvé melegítse s az egészséges irodalmi közvélemény kialakulását szeretettel támogassa. Lesz benne bátorság és ízlés, hogy a téves közhelyeket lerombolja és az ízléstelen burjánokat kigyomlálja. A „jóakarató” irodalomgyámolítóknak pedig szűnjön meg az aggodalmuk: a „madárijesztő” csak a kártékony, csiripelő verebeket rebbenti szét. Az igazi énekesmadár, ha dideregve, ha fázva is, nem némul el, hanem szívünkbe dalolja magát.

Dr. György Lajos.

ERDÉLYI MAGYAR NOVELLAIRÓK ÉS NOVELLÁK.

A novelláról nálunk általában kétféle nézet járja. Az egyik szerint a novella tulajdonképpen „kis regény”, melyet néhány epizód betoldásával, leírásokkal, lélektani elemzésekkel, lírai diszitményekkel, stb. stb. könnyen „regény”-nyé lehet kiszélesíteni. Sebesi Samu, Balogh Endre és Gyallay Domokos e kis regényeknek erdélyi kultiválói. Kovács Dezső és Sipos Domokos szerint a novella úgy viszonylik a regényhez, mint a küllő a kerékhez, minélfogva a novella egy önmagában befejezett életkép, zárt mű egységes tragikummal vagy komikummal, azonban regénnyé ki nem nyújtható. Jókai novellái azok felfogása mellett bizonykodnak; Mikszáthnak, Eötvös Károlynak anekdota-novellái viszont emezek mellett szólnak. Azt, hogy e két felfogás közül melyik célravezetőbb, bajos dolog volna megmondani; bizonyára mindakettő helyes, ha általuk jó novella készül. Az íróra nézve azonban nem közömbös, hogy melyik felfogás szerint ír. Ott van pl. Balogh Endrének egyik legszebb kis regénye, a *Fehér rügy*. Ebből Kovács Dezső bizonyosan legalább hat novellát írt volna. Viszont Sipos Domokosnak *Templomrabló*-ját Sebesi Samu szélesre kinyújtott társadalmi kis-regénnyé írta volna át.

Nekünk úgy tetszik, hogy az, amit — Sebesi, Gyallay és Balogh után — kis regénynek neveztünk el, közelebb áll a regényhez, mint a novellához. Mert a novella — ha t. i. a dolog lényegét tekintjük — az *egyén* életének adja egy kis töredékét, ellenben a regény a *társadalom egy csoportjának* adja életrajzát. A novellában egy *egyén* („a főszereplő”) életének egy kis része a tulajdonképeni cselekmény. Hogy e kis rész, mondjuk: ez az epizód, csupán egy szellemes ötlet, mint Herczeg Ferencnél, vagy kedélyes anekdóta, melynek folyamán semmi sorsdöntő história nem történik, mint Mikszáth és Eötvös Károly legtöbb novellájában; avagy megfordítva: az *egyén* életének épen sorsdöntő epizódja, mint Kemény Zsigmond és Gárdonyi elbeszéléseiben, — — az teljesen mindegy. A fődolog az, hogy *egy* ember történetének *egy* kis — de önmagában zárt egységű — része van befoglalva a novellába. Ezzel szemben a regény *nemcsak* egy embernek, hanem a társadalomnak *nemcsak egyetlen* epizódját, hanem valamely olyan széles menetű eseményét írja le, amelyben sok-sok ember vesz részt, megelevenedik benne egy egész korszak embereivel, vidékeivel, szokásaival, ruházatával, épületeivel, gyarlóságaival és erényeivel. A novella lényegében adalék az *egyén* jellemrajzához; a regény egy korszaknak élet- és jellemrajza. Az, hogy milyen terjedelmű az írásmű, nem tartozik a dolog lényegéhez. Vannak regény terjedelemre kinyújtott novellák (ilyenek Mikszáth regényei általában), viszont vannak novellába zsufolt regények (mint pl. Jókainak legtöbb elbeszélése).

Ha már most elismerjük, hogy ez a különbség a regény és a novella között tényleg megvan, akkor nyilvánvaló, hogy a novellairótól egészen más természetű műalkotásokat várunk, mint a regényírótól. Amint másfelől az is bizonyos, hogy az ilyen elméleti megfontolás lényegileg befolyásolhatja az írók dolgát.

A fentiekben talán eléggé szabatosan megjelöltük a novellának lényegét s ezután áttérhetünk annak a nem kevésbé fontos kérdésnek megbeszélésére, hogy mi a költészet a novellában? Tudvalevő dolog, hogy nem minden elbeszélés nevezhető költői munkának. Igen sok olyan novellát ismerünk, amelynek semmi köze nincs a poézishez. Hol van itt a határ? Az könnyen meglehet, hogy kevés olvasó gondolt erre a látszólag tisztán elméleti kérdésre, de a kritikusnak, s mint azonnal látni fogjuk, az írónak nagyon is tisztában kell lenni e határkérdéssel. A dolog azonnal érthetőbb lesz, ha azt, amiről ezuttal beszélni akarunk, így kérdezzük: van-e valami különbség aközt, ahogyan valamely eseményt a riporter, a történetíró s a költő feldolgoz? Bizonyára van, mert a riporter nem történetíró s a historikus nem poéta. Mi tehát a különbség közöttük? Ha e kérdésre helyesen válaszoltunk, akkor a felelet a novellában levő kötészetet kell, hogy megjelölje.

Az ujságíró csak lát és megláttat. Hogy a riporter meg-látás és megláttatás legtöbbször tendenciózus, az igaz, de az írásnak művészi lényegét illetőleg nem fontos. A riporternek írói technikájában a szemléletesség a fő. A történetíró a tendencia nélküli megláttatáson kívül megjelöli az eseménynek különböző összefüggéseit is. Ezt úgy szoktuk mondani, hogy előbb hitelesen megállapítja a tényt, aztán megmutatja e ténynek összes okait és következményeit. A historikus a riportertől tárgyilagossága, valamint mélyreható és széles látókörű okfejtése s — a mi ezzel együtt kell, hogy járjon — okoskodásra késztetése különbözteti meg. A költő több, mint ezek közül akármelyik, mert ő az olvasónak egyéni élményévé igyekszik tenni azt, ami tőle teljesen függetlenül történt vagy épen soha meg sem is történt.

Nézzünk egy pár példát.

Indig Ottó *Tűz a Monostoron* címen megírt egy igazán kedves kis rajzot. Nem világrengető eseményről van benne szó: Kolozsvárt ostromolják a kurucok. Nagyszegi Gábor a kuruc-táborban egyszer csak azt hallja, hogy a városban maradt feleségének labancok udvarolnak. Bosszú és undor ébred lelkében otthona iránt s elhatározza, hogy a csábítót lelövi, házat meg felgyújtja. Mint mondá, aként cselekedett. Ennyi a novella tárgya. A kidolgozás szemléletes előadással ügyes megszerkesztésben élvezetes olvasmánnyá tette e kuruckori riportot. Hogy benne — a vége felé — egy kis zavarosság is van, azon nem akadtam fenn. Indig úgy sem akart hiteles történetet

irni. S a hatás? Én e novella elolvasása után ilyenfélét gondoltam magamban: mégis nagy bolond volt ez a Nagyszegi Gábor, hogy felgyújtotta saját házát; jobb lett volna, ha nem hagyja ilyen veszedelmes időben őrizet nélkül a menyecskét, vagy ha mégis elhagyta, hát elégedett volna meg a csábító rác hadnagy lelövésével (esetleg az asszonynak „kézzelfogható” megleckéztetésével), de a házát ne bántsa, mert — úgyebár — a ház mégsem lehetett hibás? Ennél továbbmenőleg azonban nem volt közöm a novellához. Így vagyok én a riportokkal általában. Elolvasom őket: élvezem is, ha jól vannak megírva, aztán nem törődöm többé velük. Nézzünk egy másik riport-novellát, Sipos Domokosnak *Templomrablóját*. Az író — monolog formában — egy szegény proletárt akart bemutatni, ki éhes és fázik s akit a jóllakott, meleg szobában fütöző világnak hatása megőrjít, templomrablóvá, az oltári szent kehely tolvajává tesz. Ez a riport annyi stiláris ügyességgel van megírva, hogy bármelyik újságírónak becsületére válnék. Hanem — a poézishez nincsen semmi köze. Ime a templomrabló lelkületének változásai: „*Átkozott hideg van.*” „*Enni akarok.*” „*Ezt tovább nem bírom. Istenem, hol vagy? Boríts réám valamit. Valahová be kell menni, valahol le kell ülni.*” „*A templom mindenkinek szabad.*” A templomrabló logikája idáig egészen normális. Aztán, amit e proletár a templomban az első pillanatokban érzett, azt Sipos igazán finom megérzéssel tolmácsolta. „*Nagyon jó. Nem fúj az a kutya, szél. A jeges havat letörülöm arcomról a kabátom ujjával. Óh boldogság. Leülök.*” „*Énekelek.*” „*Milyen rég nem voltam templomban.*” E pontig a novella jól sikerült. Hanem itt tökéletesen elromlott. Ha például én írtam volna ezt a novellát s *okvetlenül* proletár történetet akartam volna csinálni belőle, valahogyan ilyenféleképpen folytattam volna: e szegény sorsverte ember az orgona hangjai mellett elalszik s a templomi impressziók álmát a hitnek megvigasztaló érzésével töltik el; — aztán az istentiszteletnek vége, mindenkinek el kell hagyni a templomot, még e szomorú embernek is. A befejezés végére odaírtam volna, hogy: a polgári rend már az isteni irgalmat is órához kötötte, — mert amíg a fütött templom bezárva üresen marad, addig a hajléktalannak tovább kell fáznia, éheznie künn a szabad ég alatt. Mondom, *ha okvetlenül proletár történetre lett volna szükségem*, így fejeztem volna be Sipos novelláját. Ebből a fináléból kiérzett volna valami abból a nyomorból, amelyért mi, emberek — kik órend szerint zárjuk és nyitjuk Istennek házát — bizony-bizony felelősek vagyunk. A novella így egy társadalmi jankiáltás lett volna, mely bizonyosan megtalálja visszhangját az olvasó lelkében. Mit csinált e helyett Sipos? Hát legelőször is megőrjítette ezt a szerencsétlen embert. Már az ilyen folytatásnak helyes volta iránt is kételyeim vannak, mert úgy érzem, hogy a templom a maga

áhitatos misztikumával a legfeldultabb idegrendszerre is csillapítólag kell, hogy hasson. Ez a kifogásom azonban költői szempontból nem nagyon fontos. Sokkal fontosabb a következő. Sipos okvetlenül proletár novellát akart e témából írni, melyben (az ő elgondolása szerint) az a vezető téma: hogyan örül meg egy fázó és éhező nyomorúlt ember mások gazdagságának és meleg szobájának láttára. Azt kérdezem már most, hogy *ennek* a lelki aberrációnak bemutatásához miért kellett *éppen olyan* dolgokat elkövetetni e szerencsétlen emberrel, amely dolgok minden jóérzésű olvasónak bántják az izlését? E proletár nem volt monomániákus templombetörő, *ez* tehát nem magyarázza meg a szent kehely ellopását. Mire való volt olyan tettet vitetni vele véghez, amely lélektanilag semmiképpen nem következik az előzményekből s amely — ismétlem — bántja vallásos érületünket? Mert az oltári szentség ma minden templomtisztelő előtt kegyelet tárgya, tartozzék az illető bármely felekezethez. Ellopni azt, sőt egyáltalában: lopni a templomból — a legteljesebb mértékben ellenkezik esztétikai és erkölcsi érzésünkkel. Amely pillanatban ez a proletár erre vetemedett, elvesztette emberi rokonérzésünket. Az író magyarázhatja aztán a tényt bárhogyan, ez undorító epizóddal a művészetet ölte meg írásában. Amivel világért sem akartam azt mondani, hogy Sipos novellái mind ilyenek.

Nézzünk most néhány példát a történeti novellára. Az első, amit a történeti novellától művészi szempontból megkivánunk, ez: a benne történő esemény művészileg úgy legyen megszerkesztve és kidolgozva, hogy a novella valóban bele tudja ábrándoztatni az olvasót a múlt időkbe. Amíg az olvasó nem felejt el, hogy olvas, addig a történeti novella nem tudta beleszuggérálni a történelmi illúziót. Pedig ha a novella ezt tenni nem tudja, akkor művészileg hatni sem tud. Csak akkor teljes a művészi illúzió, ha az olvasó megfélemedezik magáról s azt hiszi, hogy ő is ott van a történet szereplői között. Ez illúzió a művészi hatásnak leglényegesebb kelléke. Azonban nemcsak az olvasó kell, hogy ilyen illúzióba áltassa magát, a költői inspiráció ugyanilyen illúzióba kell, hogy juttassa magát az író is, ha igazán művész az. Jókai ezt úgy mondta, hogy „regényeinek írása közben (*itt jól jegyezzük meg, hogy hónapok munkájáról van szó!*) odahelyezi magát az egyes alakoknak a lelki világába: bennük él. Magáév teszi mindegyiknek a kedélyhangulatát. S ez nem jár mindig gyönyörűséggel: vannak emberi indulatok, amik lelki egyéniségével antarctice ellenkeznek; a kéjenc, a gyilkos, a fősvény, a zsarnok, a szivtelen kedélyhangulatának szuggérálása fájdalommal jár; a kétségbeesett öngyikos idegzavara kinez, az atheista ridegsége borzaszt. De — teszi hozzá Jókai — nem tudok másként írni s a képzelt alakok szenvedése könnyre fakaszt.” Minő művészi fogásokkal lehet az olvasó lelkében előidézni ez illúziót,

azt senki sem tudja megmondani, mert az a műalkotó teremtésnek legegységibb titka. Csupán egy dolgot tudhatunk itt bizonyosan, azt, hogy aki történelmi illúziót akar kelteni, az valóban történelmi históriát is írjon s ne csináljon úgy, mint Nyirő József „Rapsonné (vagy legújabb elkeresztelése szerint: Rapsoné) rózsája” című novellájában, hogy csupa történelmi tévedésekkel akarja a történelmi valóságnak látszatát kelteni. Legkevesebb, mit a történelmi novella írójától megkivánunk, az, hogy tudja a hiteles formáját is annak az eseménynek, amely eseményből költészetet akar csinálni. Mert, s ezen van itt a hangsúly: a történelmi novellában (és regényben) a való történetet van költészeté átalakítva. Aki a való történetet rosszul vagy sehogy sem tudja, az nem tudhat jó történetet sem írni.

A történelmi valóság illúziója ellen úgy szokás leggyakrabban vétni, hogy az író a szereplőket korszerű stílusban beszélteti, egyébként azonban a történelmet teljesen mai modern lélekre fölépített megokolással a mai idők lelki és társadalmi körülményeinek megfelelőleg szerkeszti meg s dolgozza ki. Az ilyen eljárás a mai viszonyoknak megfelelő történetmotívumokat a múlt idők nyelvezetébe öltöztetve adja elének. Az efféle tényleg meg tudja tévesztetni a felületes olvasót, aminthogy általa gyakran maguk az írók is tévedésbe esnek. Azt gondolván, hogy a régiesség illúziójának felkeltéséhez elég a nyelvnek régies stílusformáit felhasználni, pl. Sebesi Samú *A mester* címen megírt egy nagyon meglehetősen, cselekményében egészen jól kigondolt s igen-igen hangulatos novellát, melyben elbeszélte, hogyan verbuválta össze 1792-ben Fehér János a kolozsvári magyar szintársulatot s miképpen tette színésszé az első magyar komikust, Jancsó Pált. Sebesi régi és rutinos író, kinek a mesekitalálás nem okoz nehézséget. Igen ám, de történelmi témákkal eddigelé Sebesi nem sokszor próbálkozott meg s ezúttal éppen ebben volt a baj. Ugyanis a novellában nincs semmi a magyar rokokó társadalmi életéből s távolról sem kelti az olvasóban azt a múlt időket megjelenítő illúziót, amint pl. Tabéry Géának „Kolozsvári bál” c. egyfelvonásos drámája. Az egykorú történelmi tényeket e novellában a mai társadalmi életnek légköre veszi körül. Művészi szempontból emiatt nem sikerült ez a novella. Azonban a túlságos histórizálás sem válik a novella előnyére, mint ezt Antal Áronnak „*A jengiszalai fogoly sarca*” c. történelmi elbeszélése mutatja. Az van e novellában elmondva, hogy Balaskó Birta, ez a krimi fogságból hazakerült csiki székely legény hogyan segít Damokos Orsinak megszerezni a Krimben raboskodó öreg Damokosnak váltságdíját. Az elbeszélés kissé nehézkesen indul meg, mert Birtának Orsi iránt való szerelemregyűládása igen el van nyújtva. De a többi rész, különösen Rákóczy Györgynek a törökkel való harca oly elevenen van elmondva, hogy e rész méltán vetekszik Gyallay Domokosnak ehhez hasonló

legsikerültebb leírásaival. Hanem a történeti hiteles szemléletességre való törekvés közben Antal Áron megfeledkezett novellájának főtémájáról, Birtának Orsi iránti szerelméről. Érezzük ugyan, hogy e novellában minden a váltságdíj megszerzése érdekében történik, de a túlságos historizálás miatt a szerelmi viszony annyira háttérbe szorult, hogy az már határozottan ártalmára vált az elbeszélés költőiségének. Az történt meg itt, hogy a novella főtémája epizóddá halványult s egy epizódja — ismétlem, rendkívül ügyes kidolgozásban — főcselekménnyé vált.

A történeti novellát Erdélyben ma Gyallay Domokos műveli legtöbb sikerrel. Históriai alapos ismeretei, mesemegszerkesztő tudása és stílusának sajtáságosan ódon patinája egyaránt legkiválóbb történeti novellaírókká teszik. Ez írói erények mögött azonban lényeges fogyatkozások vannak, melyek közül legérzékenyebb az, hogy fantáziája nem tud szabadon szárnyalni. Gyallay realista s ami művészetet reális józansággal témáiból ki lehet hozni, azt ő az utolsó cseppig kihozza; de mesévé átálmodni a valóságot, világot teremteni az ábrándokból nem tud. Itt van e nemben egyik legtanúlságosabb elbeszélése: *Viperák a virágos kosárban*. Azt mondja el benne, hogy az örmény menyecskék hogyan üzték ki Szamosújvárból a körülöttük legyeskedő vicei gróftot. A téma a novellában a lehető legérdekesebben van beállítva: a gyámoltalan örmény férjeket besorozzák katonának s elviszik Napoleon ellen. Ez alatt a vicei gróf — amolyan Krisztyán Tódor-féle alak, csak nőbelebb kiadásban — nagy furfanggal beköltözött Szamosújvár városába, „a virágos kert közepébe”; az utcán melléje állott minden nőszemélynek, köszönetet, hízelgett, nyájaszkodott. Különösen a szép Czech Kristófné ablaka alatt táncoltatta lovát szívesen és nagy gyakortasággal. Törték a fejüket a városi tanács is, meg a tisztességes polgárosszonyok is, vajjon hogyan szabadulhatnak meg a kalandortól? Kell-e ennél pompásabb téma-expozíció? Asszonyfurfang, örmény ravaszság s grófi kalandorság... Micsoda színes históriát tudott volna ebből kitalálni Jókainak fantáziája! A reális józanság e költői művelethez nem elég, romantika kell ide, amely ötletet, képzetet s való lehetőséget meglepő szeszélyes fordulatokba foglaljon össze. A gróf szerelmi kalandorúl van bemutatva, nyilvánvaló ennélfogva, hogy költői szempontból őt kellett volna a mese előterébe állítani, nem a korlátolt eszű, de azért magukat geniálisan ravasznak képzelő örmény férjeket. Ezek csak akkor juthattak volna vezető szerephez, ha ravaszságuk igazán frappáns csattanót tudott volna adni a mesének. Az, amit velük — s pláne menyecskékkel — Gyallay véghez vitet, hogy t. i. egy csomó nőtény viperát prezentálnak virágos kosárban a szerelemrevágyó grófnak, — túlságosan költőietlen megoldás. A vipera tényleg veszedelmes állat s hogy a gróf nem akarja megmérgeztetni magát általuk, azt nem csodálom. Az, hogy az

örmény menyecskék mind csak nőstény viperákat szabadítanak a grófra, amelyek ha el is találnának majd szabadulni, hím-vipera hiányában úgy is rövidesen kipusztulnak, már igen hétköznapias, szellemtelen ötlet. A főbaj azonban nem ez, hanem egyéb. Hát vajjon a szép Czech Kristófné csak annyira tudta megbabonázni a grófot, hogy az — egy csomó súlyos párbajt megvív ugyan érette, de a könnyen agyonverhető viperák elől még a város határából is kimenekül? Az ilyen gróf vagy viperaiszonyban szenved, vagy pedig egész kalandorsága pusztá tettetés volt. A súlyos párbajok azt bizonyítják, hogy a szép Rózsikát szerette. Miért párolgott el tehát olyan könnyedén a viperák elől? Tán azt gondolta, hogy az örmény menyecskék egytől-egyig mind úgy gyűlölik őt, mint akár gyáva férjeik, akár pedig a mérges viperák? Ha *ezt* gondolta, nem volt *férfi*, annál kevésbé szerelmi kalandor. Nem szükség tovább magyaráznom, hogy miért tartom én művészi szempontból elhibázottnak ezt a novellát. Nagyon természetes, hogy ott, ahol a mese nem kíván meg több romantikát, mint amennyi Gyallaynak tulságosan reális fantáziájától kitelik, igazán pompás dolgokat alkot. Ilyenek többek között *A Kölönte sipja*, *A kontár*, mindenképpől *Folt a családfán*.

A történeti novellával szemben azt a kifogást szokás felhozni, hogy csalóka műforma az, mert az emberrel azt akarja elhíttetni, hogy olyan volt a régi világ, aminőnek az író megrajzolta, pedig hát alapjában véve senki másként nem érezhet, mint ahogyan neki Istentől a jelen viszonyok között s azoknak megfelelőleg éreznie adatott. Ennélfogva a múlt időnek minden rekonstruálása nem egyéb a jelen viszonyoknak a múlt időkbé való belemagyarázásánál. Én ugyan nem hiszek ebben az ellenvetésben s nem főként akkor, amikor a költészettel kapcsolatban hangzik az el. Mindazonáltal azt, hogy némi kis igazság van benne, én sem tagadom. Azonban e kevés igazságnak nem tulajdonítok a kelletténél nagyobb fontosságot. Elvégre a költészetben nem a külsőségek szerint igaz a fődolog, hanem — mint Arany János megírta — a belső igazság, a *valószerűség*. Ha a költő el tudja hitetni a múlt időkről való illúzióját, akkor neki költőileg igaza van. Ellenben nem vagyok ilyen engedékeny a *jelen* állapotok rajzánál. A társadalmi novellától a legszigorúbb hűséget kívánom (*a költőiségnek művészi határain belül*), mert itt minden szavát módomban áll ellenőrizni. Ha Szabó Dezső *Az elsodort falu*-ban azt akarja elhíttetni, hogy a székelyek állatias orgiákat rendeznek a halotti torokon, akkor erre azt mondom, hogy bolondot beszél. Én is láttam elég sok székely temetést, magam is toroltam jó néhányszor, hanem orgiát ülni nem láttam halottas háznál itt Erdélyben sem székelyt, sem más embert. Amivel e helyen mindössze annyit akartam mondani, hogy a társadalmi regény, miként a társadalmi novella, a valóságtól oly önkényesen nem térhet el, mint a történeti költészet.

Ezzel függ össze, hogy a társadalmi költészet mindig egyénibb, az íróra, miként az egész irodalomra nézve jellemzőbb a történeti költészetnél. A legértékesebb történeti költészet tulajdonképpen nem is az, amelyet a költők a multba visszamenőleg megálmódnak, hanem az a társadalmi poézis, mely idők multán maga is a multé lett s mint egykoron hű rajza az élő állapotoknak, kortársi hűséggel, kortársi hévvel beszél az elmúlt időkről. Hogy csak magyar példáknál maradjunk, Herczeg Ferencnek vagy Gárdonyi Gézának társadalmi regényei ötven esztendő múlva „a mult időknek” lesznek költészete, aminthogyma már bizony történeti regények *Az új földesúr* vagy *A sárga rózsza*. Hogy állunk e társadalmi költészettel itt Erdélyben a novella téren? Kik azok az íróink, akikről jogosan elmondhatjuk, hogy elbeszéléseikben mi élünk, erdélyi magyarok; költői hevületük egyszersmind a mi lelkünk melege is? Kiknek novelláiban tükröződik a mai erdélyi magyar élet, a mai erdélyi magyar sors? Kiknek novelláit nem lehetett volna sehol a világon másutt megírni, mint csak itt és közöttünk, mert azoknak tartalma nem csupán mese, de a költészetnek tükrőében ragyogó valóság?

Hát mindenekelőtt Pálffyné Gulácsy Irén. Ez a valóban nagy tehetségű írónő talán a legrövidebb írói multú erdélyi pályatársai közül. 1914-ben kezdett először irodalommal foglalkozni, de egyelőre csak asztalfiókja részére. 1916-ban *Asszony az úton* címen regényt írt, melyet a budapesti Franklin társulat elfogadott kiadásra, de könyv azért mégsem lett belőle soha, mert a kézirat időközben elveszett. Így hát 1919-re maradt írói pályájának a nyilvánosság előtt való megkezdése. S e rövid idő ellenére is ma már legtehetségesebb íróink között említjük, kitől valóban sokat várunk. A Tisza-vidéknek magyar népét író ma úgy nem ismeri s oly élethű költészettel leírni ma senki nem tudja, mint Gulácsy Irén. A magyar szépirodalomban ő Tömörkényi Istvánnak egyenes örököse, azon lényeges különbséggel, hogy asszonylélke írásaiban gyöngédebb Tömörkényinél. Csak úgy taláломra említem sok szép novellája közül a *Horogon* címűt, melyben a dohány-tolvaj István és Mátyás sógornak horogra, azaz hogy csendőrkézre kerülését beszéli el. Az a pompás költői technika, mellyel a kukoricásban bujkáló Tandari Mátyásnak és Ragyogó Kovács Istvánnak alakja s végül a becsapott csendőr rajzolva vannak, valóban minden elismerésünkre méltó. Nincs itt semmi csinált költészet (mint Nyirőnek „népies” novelláiban) s mégis bele lehet felejtkezni e természetes, egyszerű stílus művészetbe. Mondom, akárcsak Tömörkényi művészetébe. A különbség kettőjük között az, hogy Tömörkényi megfigyelései élesebbek (nem csoda, öreg író volt), ezzel szemben Gulácsy tehetsége nagyobb szabású koncepcióra is képes; Tömörkényi nyelvezete népiesebb és egy fokkal üdőbb, Gulácsy a népiest *újabb*an kezdi erőltetni.

A székely falusi embert s falusi életet reális, élethű művészettel Gyallay Domokos rajzolja legtöbb sikerrel. Róla említettük már, hogy fantáziája a mese romantikus bonyodalmaira nem képes, a képzeletnek merész elkalandozásai helyett jobban szeret itt maradni közöttünk e földön, hiszen annyi szép, annyi érdekes dolog van a szemünk előtt zajgó világban is, ami méltó a költői feldolgozásra. Nos, az ilyen realitás-szerető művészi hajlamnak aligha lehetne alkalmasabb tárgya néprajzi témáknál. S valóban ebben excellál Gyallay tehetsége. Ahogyan ő megtudja írni a falusi székely gazda, székely legény és leány élet- és jellemrajzát, úgy ma nem írja meg senki. Nyirő József belemagyaráz egy csomó egyéni nézetet székely életképeibe, úgy, hogy nehéz megmondani, vajjon az ő privát véleménye a székelyekről vagy pedig a valóságnak hű rajza a fontosabb novelláiban. Így is lehet szép dolgokat írni, de az efféle írás nem a székely népéletnek hű képe. Pedig itt épen erről van szó. Itt van pl. Gyallaynak legfrissebb novellája, a *Farsangi álom*. Azt beszéli el benne, hogyan akarta otthon marasztalni a vén Piros, ez a bencédi székely gazda, szolgáját, Marcit, kinek erős mehetnéke volt a kadácsi bálba. Mintha most is magam előtt látnám a vén Piros, amint nagy ravaszul füttyezőre megtáncoltatja szolgáját, csakhogy aztán rámondhassa: maradj itthon fiam, ne hozz idétlen ugrálásoddal szégyent se rám, se magadra. Táncol a legény, fújja a gazda s ha nincs cigány, ki különbül cifrázná a nótát a furfangos vén Pirosnál, legény se pontoz különbül, mint Marci. Ember a talpán — „földig-le-székely”, mondaná Nyirő — mind a kettő. Aztán milyen pompásan van megrajzolva a vén Piros megalégedettsége: okos szóval legyőzte a fiatal indulatot. Nagy dolog ez. Ennél már csak egy dolog lehet nagyobb: tuljární a vén Piros eszén. Ez a kettős parasztfurfang a novella tulajdonképeni tárgya. Valódi művészi írás ez az elbeszélés, igazi reális székely életkép, a belepoétizálás minden cikornyája nélkül.

Az erdélyi magyar középosztály sorsát Balogh Endre és Kovács Dezső novellái tükrözik vissza. Balogh inkább a tömegsorsnak, Kovács viszont az egyéni életképeknek művésze. Balogh Petelei Istvánt juttatja eszünkbe. Aki olvasta a *Fehér rügy*-et, az igazat fog nekem adni abban, hogy Balogh Endre ma egyik legkiválóbb társadalmi novellairónk. Róla igazán el lehet mondani, hogy az emberi nyomor örök legendájának erdélyi magyar variációját ma ő tudja legjobban elbeszélni. Meséinek benső idoma rendkívül biztos felépítésű. Nagyon halványan, de azért szem elől el nem téveszthetőleg, végig vonul rajtuk valamely társadalmi probléma. Ezt azonban épen csakhogy látjuk. A mese előterében rendkívül mozgalmas élet zajlik. Ha valakitől várunk lehet a mai erdélyi magyar középosztálynak regényét, úgy az alighanem épen Balogh Endre. Társadalmi témát nagyméretűvé kidolgozni s a nagyméretű

kidolgozásba élethű életet önteni, — egészen neki való munka. Hanem e nagy remény csak akkor fog teljes művésztévé válni, ha nyelvezete is művészi lesz. Balogh Endre meglepően prózai (költőtlen) stilussal ír. Nem lendül, nem pezseg a vére nyelvezetének.

Mennyivel szebben és magyarosabban ír Kovács Dezső, kinek stílusában nagyon sok van Herczeg Ferenc nyelvezetének természetes eleganciájából. Érdekes megfigyelni e helyen a stílusnak a témához való alkalmazkodását. Gulácsy és Gyallay — mint mondám — a nép-életnek művészei. Ez nyelvezetükön is érdekesen vehető észre. Szóhasználatuk, hasonlataik, közmondásaik, periódikus stílusfordulataik mind-mind a nép ész- és szavajárásával rokon. Népies témához az efféle nagyon jól illik, sőt csupán ahhoz illik az efféle igazán. Kovács Dezső témáihoz nem találna. A társadalom mindenik rétegének megvan a maga külön szókincese, mondattana és stílusvirágháza. Az író ennek megfelelően mindenkit egyéniségének megfelelő nyelvi milieuban kell hogy szerepeltessen, ha valóban művésze a nyelvnek. Gulácsy is, Gyallay is, Kovács is igen jól ért ehhez, Balogh Endrének azonban ezt még meg kell tanulnia. Kovács ezenkívül nagyon jól ért a társadalmi rajznak belső művészi kidolgozásához is. Róla e sorok írója többször megírta, hogy ő nem a meseszöveg mestere, ennél fogva aki romantikus, izgató történetet keres nála, az csalódik. De aki elegáns stílussal finoman megrajzolt életképeket akar olvasni; aki szereti a szépet gyöngéd, kedves pillanatfelvételekbe foglalva, az hálás lesz iránta. Nála — ismétlem — a szép és finom a fődolog. Nem keres szociális problémákat az élet mindennapos eseményeiben, nem is magyaráz bele történeteibe semmit. Adja azokat úgy, amint azok a valóságban megtörténtek vagy megtörténhettek volna. E rajzokban, melyeket legtöbbször szelíd humor ragyog be, az egykor annyira eleven, ma már haldokló erdélyi magyar társadalmi középosztály lelkének szebb pillanatai vannak megörökítve. Egy darab öröm és vidámság a földi sivárságban. Ez is mi vagyunk, ez is mi voltunk. E rajzokat is *csak itt* közöttünk lehetett megírni, mert *ennek* a földnek, *ennek* a népnek költészete ez.

Berde Máriának és Nagy Dánielnek novellái e szépirodalmi transzilvánizmusból nem mutatnak semmit. Nincs azokban semmi, de semmi erdélyi. Budapesten ép úgy meg lehetett volna írni azokat, mint a világ bármely részében. Baj ez? Nem. A *couleur local* nem szükségképeni alapfölfétele a művészetnek. Jó, ha megvan, de az sem baj, ha hiányzik. Minden attól függ, hogy minő témánál van meg, illetőleg hiányzik. Aki erdélyi témát ír, az írjon erdélyi észjárás szerint; aki egyetemes emberi témát ír, ha tud, írjon erdélyi felfogás szerint, mert akkor írásának kettős értéke lesz, de ha így írni nem tud, művészet lesz; alkotása akkor is, ha a *couleur local*-tól független az írása, föltéve ter-

mésztereszen ez esetben azt, hogy az illető egyébként művésze a tollnak. Berde Máriának és Nagy Dánielnek ebben az egyetemese (tehát nem vidékieskedő) magyarságban áll művészi jellege. Ha szerencsés percben születik műalkotásuk, pompás alkotás tudhat lenni az. Azonban az ilyen „abszolút” novellát két veszedelem fenyegeti. Egyik az, hogy igen könnyen elvont, száraz lehet. Nézzünk egy példát. Berde Mária *Rina Kincse* címen a következő tartalmú novellát írta meg: Rinát ketten is szeretik, Boáz, akit Berde e három szóval jellemez: „az első-utolsó-egyetlen”; és egy másik, „az Inkább-a-Halál-Férfi.” Rina Boáz szerette, de „Inkább-a-Halál-Férfi”-é kellett, hogy legyen. Régi történet. Aztán jött a régi sors. „Az Inkább-a-Halál-Férfi” mással élte a világát, Boáz pedig másvidékre költözött. Rina nagy elhagyatottságában sírni szeretett volna és nem volt, kinek. Anyja elkergette, nénje kikacagta, bátyja korbáccsal fenyegette meg. Nem volt senki barátja az élők között. És ekkor befelé kezdett el sírni s bánatos lelkét magába fojtott könnyeinek tavában fürösztgette. E lelki-könnytónak vize tele volt kavicsokkal, Rinának kavicssal, de a világnak drága kincssel. Az el nem sírt könnyecskékből drágakövek, műalkotások lettek, mikért a világ kincseket adott, holott azok Rinára nézve megkönnyebbülést jelentettek. Így lett a világ gazdagabb Rinának el nem sírt könnyeivel. E szimbolikus elbeszélésben a történet valóban „eszmévé finomult.” Hanem — — nem érzi az olvasó, hogy e novella minden eszmei szépsége ellenére is *egy kissé vérszegény?*

Másik veszedelme az „abszolút” novellának: a riportozóhoz való visszahajlás. Tessék ez irányban jól megfigyelni Nagy Dánielnek egyik legsikerültebb novelláját, melynek címe: *Annuska menyasszony lett*. Arról van benne szó, hogy Kotlós Gábor sírásónak fia megöli feleségét, mert hűtlenségen kapja rajta. A gyilkosság után apjával, a sírásóval s kislányával, Annuskával, elbujdosik a világ elől. Mennek déltől estig s egy erdőbe érnek. Hideg szél fúj, rájuk esteledik, el is fáradtak, éhesek is. Kiad nekik szállást, vacsorát, puhaágyat? Nekik? Nem. Csak a kis Annuskának. Elindul az öreg Kotlós és a közeli falúból egy csomó ágyneműt lop s ráfekteti unokájára. Elmegy a gyilkos apa is, ő is lop egy csomó párnát, azt is rárakja a gyerekre. Aztán ételt lopnak s dugják a gyermekre halmazott párnák alá, miközben azon sóhajtoznak, hogy bár legalább addig éltetné őket az Isten, amíg a kis Annuska menyasszony lesz, hogy legyen, ki gondját viselje; akkor aztán történhet velük bármi. Míg erről ábrándoznak, a féltett gyermek megfullad a párnák között. Mikor ezt megtudják, a kis Annuska mellé az apja is, a nagyapja is felakasztja magát. Így lett menyasszony a kis árvából. Olyan szomorú történet ez, hogy lehetetlen visszafojtani a novella olvastakor egy fájdalmas sóhajtást. Aki még nem tudja, hogy milyen sivár is tud lenni néha az élet, az

olvassa el e remek novellát. Művészi munka az, akár „Rina Kincse.” De kérdem: veszi-e észre az olvasó, hogy milyen közel áll benne a művészet a rendőri riporthoz?

* *
*

De legyen elég a műelemzésből. Talán ennyi is eléggé mutatja, hogy milyen változatos az erdélyi magyar novella; s hogy mennyire igazunk van nekünk, akik bátran hirdetjük, hogy Erdélynek immár saját lábán járni tudó önálló szépirodalma van, mely messze túlnőtt a lokális igényeken és amellyel szemben a legmagasabb művészi kivánalmak is teljesen jogosultak.

Dr. Borbély István.

ÚJ ERDÉLYI TOLDI-KIADÁSOK.

1. Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. A polgári és középiskolák III—IV. osztálya számára magyarázta Dr. Kiss Ernő. Cluj—Kolozsvár 1924., 79 l. Minerva R.T.

2. Arany János: Toldi Estéje (1854). Első erdélyi kiadás. Cluj—Kolozsvár 1924., 48 l. Bernát-nyomdája. (Klasszikus Olvasmányok. Könyvsorozat II Szerkesztik és kiadják: *Antalfy Endre* és *Osvát Kálmán*.)

I. Az Antalfy—Osvát kísérletét gyorsan követte a Minerva kiadásában megjelent *Toldi*. A kettő között szemmel látható a különbség. Míg az előbbi az iskola mellett a művelt olvasókra is gondolt, az utóbbi csak a tanuló ifjúság számára készült: hivatalos engedéllyel van ellátva s a tanítás szempontjait szem előtt tartó jegyzetekkel és magyarázatokkal van bővítve.

Nagy öröm az nekünk, hogy a magyar nyelv tanítása ilyen kiváló segédeszközre támaszkodhatik. Nincs is még költői mű, melynek oly tisztos és hasznos múltja volna, mint Arany János e tökéletes remekművének. Nemzedékek lelkébe rakta le az esztétikai megérzés alappilléreit s minden művelt ember belőle eszmélt a magyar költői stílus szépségeire. Legelőször Lindner Ernő késmárki tanár tárgyalta az iskolában *Toldit* 1856-ban. A 70-es évek közepétől a budapesti gyakorló főgimnázium már rendszeresen olvastatta tanítványaival Arany balladáit és *Toldi*-ját. E kísérletek alapján az 1879. évi tanterv a IV. osztály kötelező olvasmányául jelölte ki s a következő évben már meg is jelent Lehr Albertnek az iskolák számára jegyzetekkel ellátott első kiadása. Ugyanő 1882-ben a nyelvi és tárgyi magyarázatait oly hatalmas kötetbe növesztette, amilyennel egyetlen magyar költői mű sem dicsekedhetik; ki is tüntette a M. T. Akadémia a nagyjutalmával. Ez a kiadás a *Toldi*-nak

kritikailag kifogástalan szövegét is adja. 1886-ban került bele a Jeles Írók Iskolai Tárába, hol a 90-es években már kialakult végleges formája. A legutóbbi kiadás, melyet még használtunk, 15-iknek volt jelezve. Az bizonyos, hogy ennél nagyobb szorgalommal, több szeretettel és jobban kidolgozott magyar tankönyvünk még nem volt.

Nem is gondolt senki a *Toldi* iskolai kiadására. *Kiss Ernő* az első, aki a romániai magyar iskolák számára próbát tett vele. Rövid bevezetése elméleti útbaigazítást ad a költői elbeszélés műfajához. Ezt követi a szöveg, lapalji jegyzetekkel s az egyes énekek végén rövid tárgyi magyarázatokkal. Alig egy íves összefoglalás zárja be a könyvet, mely a költeményhez fűződő tudnivalókról ad röviden számot: tartalmáról, mese-menetéről, tárgyáról, személyeiről, keletkezéséről és költőjéről. A szerző tehát — mint előszavában utal is rá — megszabadította *Toldi*-t az aprólékos jegyzetektől, hogy a tanulók ne stilisztikai példatárt lássanak benne, hanem szívet-lelket gyönyörködtető és nemesítő alkotást. A jegyzetekben csak néhány szó magyarázatára szorítkozott s az irodalmi belátás mellett nagy gondot fordított az olvasmány pedagógiai értékesítésére is. Mindez dicséretére válik a szerzőnek, aki kellő körültekintéssel szemelte ki a leglényegesebb tudnivalókat, számbavéve a mai ifjúság szellemi és anyagi teherbíró képességét. Azt azonban el nem hallgathatjuk, hogy az elméleti részek stílusbeli gondosságára ráfért volna még egy revízió. Iskolai tankönyvnek legszebb ékessége a kifogástalan magyar nyelv. *Kiss Ernő* dr. tudja a legjobban, hogy nem a stilisztikából tanulja meg a tanuló a stílust, hanem a mindennapi olvasmányai művelik ki stílusérzékét. Ha a tankönyveket stílus-művészek írják, aligha kellene panaszkodnunk a stílustanítás eredménytelensége miatt.

Szerettük volna azt is, ha *Kiss Ernő* kiadása nem kényszerít arra a megállapításra, hogy nála sem találunk kifogástalan szöveget. A *Lehr Albert*-féle hibátlan *Toldi*-t nyomatta le néhány helyreigazítandó botlással. Vannak ezek közt jelentéktelenek (I. 14. *morajj* e. h. *morajja*; IV. 5. *lopódzott* e. h. *lelopódzott*; IV. 19. *édes jó* e. h. *jó édes*; VI. 6. *megérdemelnéd* e. h. *megérdemlenéd*; VI. 9. *felriad* e. h. *felriadt*; VIII. 10. *mondá* e. h. *monda*; XII. 6. *beszélte* e. h. *beszéle*), amelyek mellett könnyen tovasíklunk, de vannak bizony olyan kifejezések, melyeket a betűszedő és a korrektor figyelmetlensége ejtett az arany sorok közé (IV. 3. *nádasba vetette* e. h. *nagy nádasba vette*; IV. 7. *jövőjének* e. h. *a jövőnek*). Akadnak olyan elnézések, amelyek ugyan kicsiségeknek látszanak, mégis egészen félrebillentik az értelmet. A IV. 18. versszak 6. sorában *ki* helyett *kit* kell, mert Arany így érezte azt helyesnek. A VIII. 14. versszak 6. sorának szép kontrasztját egészen ellaposítja a könnyen elnézett ékezet-hiány (meg e. h. még) s a XI. 20. versszak 5. sorában egy hasonló hiba bosszantóan pongyolává teszi a mindig kifogás-

talán Aranyt (fejét e. h. fejét). — Ezek a szépségfoltok, melyek gondos és lelkiismeretes munkára estek, a második kiadásból könnyűszerrel törölhetők. Igen helyesen Arany interpunkcióját megtartva a mai helyesírással adja a szöveget; talán a hosszú *i*, *ú* jelölésével szabadabban is bánt a kelletténél.

A könyv csinos és tetszetős kiállítása a *Minervát* dicséri, aki igen gondosan ügyel arra, hogy a magyar tankönyv külsejében is a hagyományos magas színvonalát megtartsa. Igen helyesen: a szép kiállítású tankönyv magában véve is izlésfejlesztő, tehát pedagógiai eszköz.

2. A *Klasszikus Olvasmányok* első füzeté súlyos kifogásokra kényszerített bennünket. Mivel hosszú sorát igéri a magyar remekíróknak, jónak láttuk a szerkesztők figyelmébe ajánlani, hogy kíméljék meg az iskolát és a közönséget megcsorbult és eltorzult költői szövegek forgalombahozatalától. Tettük ezt egyrészt a klasszikusainknak tartozó kegyeletes érzésből, másrészt e hiánytpótló, tehát értékesnek tartott vállalat érdekében: különben ők maguk ássák alá életrevaló könyvsorozatuk értékét, ha szövegkiadásaikban a kritikai szempontokat félretolják.

Toldi Estéje arra vall, hogy a kiadók már közelednek a gondosság felé. Még nem kifogástalan a munkájuk, de a körültekintés biztató jelei mutatkoznak benne. A szöveg csak egy pár helyen csorbult meg: I. 19. *eltörölte* e. h. eldörzsölte; a III. 25. utolsó sora egy szótaggal (*a*) meghosszabbodott; III. 30. *vesztettem* e. h. veszetten; IV. 24. *sorba* e. h. sorra; V. első betét 12. versszak: *társaság* e. h. tatárság; Osvát Kálmán útravalójának elől lett volna a helye, viszont Arany végszavának a szöveget kellett volna követnie. A központosítás is rendesebb lett s a helyesírás is következetesebbé vált, bár az utóbbinak egyöntetősége több helyen megzökken. Kár, hogy a kiadók a helyesírásra vonatkozólag bizonyos alapelvekben nem állapodtak meg, mert nem sok értelme van annak, hogy az 1847-es *Toldi*-t vagy az 1854-es *Toldi Estéjé*-t 1882-es ortográfiával nyomassák le 1924-ben. Ha már nem adják az editio princeps-et, bátran mellőzhetik az ódon helyesírást s használhatják a legújabbat. A kettőnek elegyítése azonban határozottan ártalmára van a szöveg külső képének. Jól tennék a kiadók azt is, ha nem a könnyen kezükügyébe eső szöveget nyomatnák le, hanem megkeresnék a költő intenciójának leginkább megfelelő kiadást. Szóval a lelkeségük mellé elférne még egy kis szövegkritikai körültekintés is.

Ez a füzet is, mint az előbbi, nemesen egyszerű: közönséges ujságpapírosra van nyomva. Valamikor még könyvészeti ritkaság lehet belőle.

Dr. György Lajos.

TUDOMÁNYOS SZEMLE

AQUINÓI SZENT TAMÁS.

— Jubiláris gondolatok. —

Aquinói szent Tamást XXII. János pápa 1323. július 18-án iktatta a szentek sorába. Ez alkalomból XI. Pius pápa 1923. június 29-én kelt „*Studiorum Ducem*” kezdetű enciklikájával 1924. év végéig tartó jubiláris esztendőt írt elő. Az „Erdélyi Irodalmi Szemle” engem szólított fel, emlékezzem meg aquinói szent Tamásról, mint akinek neve művelődéstörténeti szempontból is, de azután a keresztény tudományosság, a keresztény bölcsélet szempontjából is számottevő tényező.

Vegyes érzelmekkel írom e sorokat. Mert egyrészt magam megcsontosodott „thomista” vagyok. Azzá lettem Rómában, ahol — dacára fényes érettségi bizonyítványomnak és a nyomában felébredt büszke öntudatomnak — hét évi studiumra kárhozott társaimmal együtt a *studiorum praefectus*, fejünkre olvasván *dr. Faust* szavait:

*Mein treuer Freund, ich rat Euch drum,
Zuerst Collegium Logicum;
Da wird der Geist Euch wohl dressirt,
In spanische Stiefeln eingeschnürt...*

Tehát bevonultunk együttesen a filozófia szentelt csarnokaiba és lettünk — peripatetikusokká, Aristoteles és aquinói Szent Tamás tanítványaivá, skolasztikusokká.

És ez az, a skolasztika, a skolasztikus rendszer, amiért aggódva írom e sorokat. Mert látom, hogy biggyeszi fel erre egyik-másik olvasóm az ajkait és morogja fogai közötti, hogy „rémületes”, „borzalmas”, „képzeletet, kedélyt ölő”, „élvezhetetlen témák láncolata”, „sivár pusztasága a megkövesült gondolatnak”, „múmiák”, „kripták”...

Volt is, aki az *annus logicorum* első óráján bámult, a második órán csalódott, a harmadikon ásított, a negyediken elaludt, az ötödikre későn jött és a hatodikból kikapott, megugrott. Az utolsó kivételével átestünk e processuson mi is, de azért hely állottunk.

Egy letagadhatatlan előnye volt és van a római rendszernek: van benne rendszer, logika. Hét éven át épül egy hatalmas épület, melynek neve: világnézet. Szilárdak falai, gyönyörűek boltívei, jó benne lenni, benne élni. Mert a világnézet az

élet alapja; aminő az, olyan az élet. Ha hóbortos, hóbortos az élet; ha biztos, biztos az élet...¹⁾)

I.

Események, emberek és eszmények nagyságának megítélésénél nekünk, arasznyi méretekkel mérő embereknek bizonyos távolságokra van szükségünk, hogy elfogultságtól menten, tárgyilagos tisztánlátással és igazságszeretettel mérlegeljünk és állapodjunk meg. Mi mindenről gondoltuk és gondoljuk, hogy mértföldjelző, pedig még csak nem is homokbucka az emberiség útjain! Hány emberről mondták, hogy „nagy”, „egyike a legnagyobbaknak” és láttuk, hogy nagyságukból nap-nap után veszítettek, a végén átestek az idők rostáján és eltűntek a futó homokban. Igazán nagy az, aki hatásaiban az: de hogy ezek érvényesüljenek, sokszor hosszú, igen hosszú idő kell. Így keletkeznek azok a bizonyos távolságok, perspektívák, és minél nagyobbak ezek, annál igazabbak a nagyságok. Ahhoz, hogy valaki igazán nagygyá nőjjön, sokszor sok idő kell: de akkor nagy is marad...²⁾)

Ilyen aquinói szent Tamás is. Most, hogy 600 év múlva ünnep a neve, tulajdonképpen nem éri különösebb, nagyobb megtiszteltetés. Mert nevét hatszáz éve naponta hallottuk ott, ahol a ker. tudomány megszólalt. Ez a jubiláris ünnep csak azt állapítja meg, amit úgyis tudtunk, hogy nem volt üstökös, mely feltűnt a filozófia egén, nagyot ívelt, sziporkázott, elkábított, azután a sötétségben nyoma veszett — mint ahogy ezt soknál láthattuk, hanem hogy századok viharán keresztül világító torony volt, mely fénycsóváit messze kivetette nemcsak az egész tudományos életre, hanem számtalan zátonyra jutott lelket is mentett meg. Mértföldjelző az emberi szellem útján, mint ahogy az volt előtte egy Plato, Aristoteles, Ágoston, utána pedig egy Descartes, Kant és mások. *Summa*-ja, a ker. világnézetnek ez a leghatalmasabb rendszeres épülete joggal lön összehasonlítva azokkal a pompás dómokkal, melyekben ép ezekben az időkben ünnepelte a gótika legnagyobb diadalait. Egy és ugyanaz a ker. szellem, amelyből mindkettő kinőtt, az a kőből emelt épület, amely minden földi kincs és pompa fényét egekig emeli ép úgy, mint az a másik, a szellemi, mely minden profán tudást a kinyilatkoztatás szolgálatába állítva, az eszmék egész világát a földről a végső és legmagasabb célig, az örök igazságig és

¹⁾ Bővebbet *Prohászka*: Elbeszélések és útirajzok: Coll. Germanico-Hungaricum. Magyar Sion.

²⁾ További fejtegetéseimnél lásd még: Benediktinische Monatschrift, 1923, 7—8. *P. Wolff*. *Czernin*: Der hl. Thomas von Aquin. — *Horváth Sándor dr.*: Aquinói szent Tamás világnézete. — *Hirschler József dr.*: Vallás és tudomány. — *Meschler*: Das Kath. Kirchenjahr, St. Thomas. — *Università catholica*, Milano: S. Tommaso d'Aquino. — *Karl Federn*: Dante, Die Scholastik.

szeretetig viszi... Mindabból a sok, látszólag mechanikus, sablonos kérdésből és feleletből, ellenvetésből és cáfolatból lassan-lassan felépült egy világterv, mely Aristoteles filozófiájának hiányait pótolta és fönséges idealizmusban Plato méden szép álmát messze túlszárnyalta. E látszólagosan rideg, fagyos, élettelen vázból csattant ki Dante pompás, gyönyörű mennyei rózsája és öntött el glóriával Istent, világot, embert, időt és örökkévalóságot.¹⁾

Szent Tamás már életében is keserves harcban állott ellenfeleivel. Már kortársai is megbélyegezték. Halála után pedig valóságos háború indult meg ellene. A párisi püspök és Kilwardby dominikánus érsek kezdték, amikor 1277-ben szent Tamás több tételét elítélték. A theologusok közül főképp a ferencrendiek támadták a thomizmust és a két iskola még ma is összeméri fegyvereit ott, a Szentszék közvetlen közelében.²⁾ Saját rendjén belül is nagy ellenzéke volt szent Tamásnak. De hogy a thomizmus nem halt meg; hogy az Egyház ma is a *Doctor Angelicus* vágányain halad; hogy szent Tamás a *Doctor communis* lett; hogy *Summa Theologica*-ja a legelterjedtebb munka lett, hogy a ker. világnézetet már kétszer segítette fényes győzelemre, először a 16. században, azután midőn XIII. Leo 1879-ben a magasabb studiumok és az összes kath. iskolák patronusává tette; hogy a tridenti zsinat a maga kebelében a Szentírás mellé szent Tamás Summá-ját is odatette az oltárra; eltekintve attól, hogy XXII. János azzal a kijelentéssel avatta szentté, hogy „annyi csodát tett, ahány cikkelyt írt”; hogy ma, 600 év után kerek e világon nemcsak kath., hanem protestáns angol egyetemek is thomista-kurzusokat rendeznek, mindez fényesen bizonyítja, hogy szent Tamás a gondolat világában számottevő nagyság.

II.

Aquinói szent Tamás nagygyá lett, mert biztos alapra épített és kipróbált úton járt. Kislátó körű epigonok sajátos vonása, hogy forradalmár és títán szerepben szeretnek tetszelegni. Törpék ahhoz, hogy a mult vívmányait, szent, tiszteletreméltó örökségeit értékelhessék és azért rombolnak, elértéktelenítenek, el-lapósítanak minden hagyatékot. De mivel gyöngék, sem újat, értékest nem alkotnak, sem a régit tovább nem fejlesztik, hanem önállóság híján mások fejével gondolkoznak, mások nyelvvel beszélnek.

Szent Tamás sem nem törpe, sem nem gyöngé.

¹⁾ *Baumgartner*: Geschichte der Weltliteratur, IV, 454.

²⁾ Még ugyanazon egyetemen is. Harmadéves koromban a tereméből kivonuló másodévesekre a filozófiatanárom reákiáltott: „Aperite fenestras, ne commisceantur sententiae!” — „Nyissátok ki az ablakokat, hogy össze ne vegyüljenek a nézetek!” A másodévesek filozófiatanára (Remer) ugyanis más szentenciákat vallott, mint a mienk, De Maria.

Tiszteli mindazt, ami szép és jó a multból. Szerényen és kellő elismeréssel, valóságos kegyelettel közeledik a mult nagy mestereihez és boldog, hogy az igazság útján vezető kezükre bízhatja magát. A *Summa theologica* majdnem minden lapja mutatja, minő tisztelettel beszél azokról, kiket a századok a *Sancti Patres* díszes címével tüntettek ki. Egy szent Ágoston és egy Petrus Lombardus, a *Magister* előtt hódolattal áll meg, hallgatja meg őket. De nem pusztán azért, mert az Egyház legfőbb tekintélye állott ezek mögött. Habár Krisztuson áll és arra épít, bárhol látja meg az ész felragyogását, ahhoz tisztelettel siet. Egy Aristoteles, a *Philosophus*, legbensőségesebb atyai barátja és kísérője az egész életén át, annak munkáit állandóan forgatja, még testvérei fogságának magányában is azzal vígasztalódik, ahhoz ír kommentárokat. Nyugtalan, feltünnivágyó, mindenáron újítani akaró szellemek nem írnak kommentárokat régi filozófusok elsárgult lapjaihoz. Ilyet csak azok tesznek, kik tisztelik a multat és tanulni akarnak attól. Szent Tamás tisztelte a multat.

De amellett öntudatosan, az előítéletektől nem félve, a nehézségektől vissza nem riadva halad előre kutató szelleme. Itélőszéke elé állítja, mint Dante, kortársait, elődjait. Azokat, kik rossz hírbe hozták a filozófiát, elrútították azt, de azokat is, kik becstellett állottak helyt szentenciáik mellett — vele szemben. De nem a *furore dantesco*, az *ira di Dante* vezeti: anélkül, hogy bárkit is bántott volna, alig észrevehetően cáfol pozitív munkával, azzal, hogy meghatároz, bizonyít, distingvál, elvet, helyesen fogalmaz, világosan, alaposan, biztosan, oly határozottsággal, oly befejezettséggel, hogy hosszú életén át nem kell visszavonnia semmit, legfeljebb biztosabban körvonalazza, határozottabb formába önti azt. Átgyúrja, feldolgozza a meddő kritika és negatív rombolás helyett pozitív munkában a mult örökét, új nézőpontokat talál, új kilátásokat tár fel, új összefüggéseket, vonatkozásokat lát meg, új utakra tér, új területeket hódít meg és von be munkakörébe. Tehát nemcsak ismeri, értékeli, összegyűjti és rendezi a multnak tudását, hanem a gonddal összehordott anyagból újat épít. És mindezt önállóan, szabadon, öntudatosan. Így emelkedik túl szent Tamás korának sok nagy, de egyoldalú alakján. Valóban *Doctor Angelicus* és *Doctor Communis*!

III.

A min pedig megbotránkoztak kortársai és amiért liberálisnak, racionalistának, forradalmárnak, reakcionáriusnak kiáltották ki — az volt, hogy a theologia szentélyébe bevezette a filozófiát. A filozófiát akkor a theologia köréből teljesen kizárták. Volt is ok elég a bizalmatlankodásra. Hiszen az előbbi egymással homlokegyenest ellenkező filozófiai irányzatok mellett a későbbi filozófia minden útján már akkor is jártak: voltak

szkeptikusok, materialisták, pantheisták — anélkül, hogy tudták volna. Joannes Scotus Erigena már teljesen Spinoza szellemében hadakozott. Hegel és Kant problémái már akkor is gyötörték a filozófusokat, — mint ahogy Rogerius Baco (+ 1293) már gőzmozdonyról beszél és egyes helyeken vasútról, gőzhajóról, puskaporról, elektromosságról és annak alkalmazásáról tesz meglepő megjegyzéseket és bocsátkozik jóslásokba... Plato követői az „ante rem”, „in re” és „post re” ideáival realistáknak vallották magukat, pedig a legmerészebb idealisták voltak. A nominalisták az elvont fogalmaknak minden reálítását kétségbe vonták: csak pusztá nevek azok... A közepén állottak az u. n. konceptualisták, maguk sem voltak tisztában magukkal. Nagy pártvezérük Peter Abälardus volt; Roscelinus és Canterbury szent Anselmus között állt. És íme, II. Frigyes lefordíttatja Aristotelest és a bolognai egyetemnek ajándékozza és ezzel új korszak nyílik meg. Albertus Magnus, a *Doctor universalis* 21 folio-kötetben dolgozza fel rendszeresen Aristotelest. Filozófiai, theologiai, csillagászati, matematikai, kémiai téren forradalmat idéz fel. Szembe kerül vele az *Averroizmus*, Averrois főmunkájával, mely Renan szerint „Aristoteles görög szövegének szír fordítása, melyet arabul értelmeztek és ezt zsidóra fordították és a zsidóból latinra ültettek át”. És ebben a zűrzavarban, melyben az új platonizmus „species impressa”-ja párviadalra kél az averroizmus „intellectus agens”-ével és beleszól a közelharcba Rogerius Baco és Occam, a *Doctor subtilis* Duns Scotus, íme, megjelenik egy alig harmincéves fiatal domonkosrendű szerzetes és leszámolásra hívja fel a csatázó filozófusokat. És leszámolt, mint ahogy leszámol később Kant, hiszen a végén mindkettő lényegében ugyanazzal a problémával, ugyanazokkal a beteges tünetekkel áll szemben. Csak az volt a különbség a kettő leszámolása között, hogy Kant „a mult hibáival és hiányai-
val együtt az örök emberi értékeket is törölte és így az egyensúlyt nem tudta helyreállítani”¹⁾ a problémákat nem tudta megoldani. Azért panaszolja fel Federn a modern filozófiáról: „Und heute noch steht sie hilflos und sehnsuchtsvoll vor derselben Nebelgrenze. Die kühnsten Wege der Denker sind Sprungbretter, die in den Ozean hinausgelegt sind, der Mensch geht auf ihnen ein Stückchen vor, steht staunend über dem Rande des unendlichen Wassers, ahnt das Ungeheure, geht er aber weiter vor, so stürzt er hinein und muss mühsam schwimmend wieder zum Strande zurück”.²⁾ Szent Tamás leszámolt, rendet teremtett, megállapodott és a párizsi egyetem kapúit megnyitja Aristotelesnek, összetöri az averroizmust, hatalmas gáttá lesz a középkori tudományosság nem egyszer nagyon is szennyes áradatában és a keresztény bölcsületnek oly biztos irányt ad, amelyet azóta sem lehetett elhagyni többé.

¹⁾ Horváth, i. h. 12;

²⁾ i. h. 68.

Ellenszenvvel fogadták, mert akkor a szerzeteseket a tanításból ki akarták zárni. Bűnének rótták fel, hogy dacára a rendi tilalomnak, a filozófiával szóba áll, annak új útát nyit és bele-szólást enged neki a theológiába és így „a király fönséges személyét rongyokba öltözteti”.

De fájt az is, hogy e „rongyruha” — *Aristoteles*.

Hosszas, igen nagy tanulmány érlelte meg Szent Tamás-ban azt a meggyőződést, hogy egyedül csak Aristoteles filozófiája és nem Plató, számol a józan, reális emberi természettel, a melyre a theologia épít: a természetfölötti igazságok is tehát csak erre a filozófiára támaszkodhatnak. Hiszen tényleg egy és ugyanaz az, a ki mindkettőnek teremtője és ura. A theolodus tehát téved, ha Isten munkáját a teremtett világban, a természetet, figyelmen kívül hagyja, ha következőleg a teremtett világot kutató, tanulmányozó világi tudás eredményeit leki-csinyli azzal a fölényes gondolattal, hogy a rongyok nem valók a fölséges Teremtő Istenhez. Szent Tamás tehát véghezvitte azt a hihetlent — akkor sokak előtt lehetetlennek és hihetetlennek látszót, — hogy a pogány filozófiát és a világi tudományokat a kereszténység szolgálatába állította, hogy „a kinyilatkoztatást és a természetes igazságokat egy tudományosan felfogható egészé alakította, melyek elvezették ama szemponthoz (ratio formalis), amelytől világnézetének egysége függ, a mely rendszerének megkülönböztető s a természetes és természetfölötti világ ellenmondás nélküli szemléltetését lehetővé teszi.¹⁾

Nagy mesterét, Albertus Magnust követte. És hiába gúnyolódta a fiatal tudóssal, Tamással, „a nagy, néma szicíliai ökör”-rel. Maga a mester megjósolta: „E nagy, néma szicíliai ökör bögsét egykor az egész világ fogja hallani.”

Azért jut oly fontos szerep ma is a római rendszerben a filozófiának és a természettudományoknak. Mindkettő hatalmát a theologia szolgálatába állítja, hogy ha már patent kell neki, kapja az Istentől. Ezért kell ott filozófiát, tüzetes természettudományt tanulni, ezért kell ott a Gergelyek, Vazulok, Ágostonok, szent Tamások mellett Plátót, Aristotelest, Kantot, Haeckelt, Nietzschét olvasni, Secchi csillagászatát böngészni és az egyetemi csillagvizsgálón holdat fürkészn. Szemére vetik a római rendszernek, hogy a filozófia ott csak szolgálója a theológiának; igaz; de filozófiát tanulnak, hogy vele megszeressék a theológiát. Hogy felépítsék segítségével azt a hatalmas épületet, melynek küszöbén Te Deum-ot zeng az ész! Ugyanezt ajánlják különben nagy férfiak a jogászoknak, matematikusoknak és másoknak is. Tegyük meg ők is: tanuljanak filozófiát, hogy megszeressék a jogot, a fizikát, a mathezist.

Honnan a feszültség pld. a vallás és természettudomány között? Bizalmatlanok egymás iránt; egymás határfáit nem

¹⁾ *Horváth*, i. h. 18.

tisztelik. Volt rosszindulat is benne, fiatal óriások diszkreditálták. Pedig egy az eredetük, egy a céljuk: a végtelen Istenből valók, isteni gondolatot keresnek mindketten, mindenütt. Olvassa csak a paleológia az Istennek megkövült gondolatait és olvassa csak a zoológia és botanika az Istennek eleven gondolatait és lapozzák csak a természet nagy könyvét... Van neki más szava, más könyve, melyhez a fizika nem ér, csak felismerhetőségének védjegyét adja: ez a kinyilatkoztatás, a természeti ismeret meghaladó tan az Istenről és a vele való érintkezésről. Természetfölötti rend és természet: ez az Isten két könyve. Miért tépnők össze az egyiket a másikért...?

Ime: a természetes és természetfölötti világ, ennek valósága, létezése és az emberek reális viszonya a tőlük független vagy épen fölöttük álló valósághoz, azok megközelítésének lehetősége, valósága az emberi értelem adott felszerelésével, a Kant-féle transcendentale-val szemben az ismeretelméleti realizmus és mindezekről való mély meggyőződés, — ezek Szent Tamás gondolatvilágának és világnézetének pillérei. Szent Tamásnak ez a racionalizmusa: a természetes és természetfölötti világot minden jogába és dicsőségébe visszaállította és amig egyrészt az emberi ész és a hit határfáit a legszembevetőbb módon felállítja, a természetfölötti világot nem emeli légiessé, ködös, elmosódó semmibe, hanem annak ép a természetvilágában adja msg legreálisabb talaját. Elve: *Gratia supponit naturam*. És ez elv vallásában, védésében mindkét lábbal arisztotelesi talajon áll.

A régi peripatetikus filozófiát vele kereszténnyé tette. És nehéz volna megállapítani, ki köszönhet többet a másiknak: Tamás Aristotelesnek-e, vagy Aristoteles Szent Tamásnak?

IV.

Hogy az ilyen világnézet csak theocentrikus lehet és hogy az ilyen alapokra fektetett morális épület reális függést, a természetes valóságok alárendeltségét állítja fel, az természetes. Az abszolút valóság az Isten, a Teremtő; a többi relativ, korlátolt valóság, de valóság. Ezzel sem az egyed, az egyén összetörése, sem a természet lekicsinylése nem jár. Amikor tarzusi Pál proklamálta a maga *nihil sine voce* tételét és minden lényben Istent kiáltó hangot hallott: amikor hippói Ágoston a világ mindenségét nagy szimfóniának vallotta, melyben minden lénynek megvan a maga kótája; midőn assisii Ferenc Ubria virányain füt-fát csókolott és madarakat szólított Te Deum-ra, mindez Szent Tamás világnézetének megvalósítása volt.¹⁾

Ez a világnézet nem maradt csak ott a párisi katedrán. Avagy csak név, pusztá obstrukció volt, amikor a vad csordák végigszáguldanak Európán, amikor nagy Leo szembeszáll egy

¹⁾ San Tommaso d'Aquino, 305.

Attilával, nagy szent Gergely misszionáriusokat küld Angliába, Nagy Károly Rómában császárrá lesz és megszületik lelkében a nagy egység gondolata, amely körül azután annyi vér folyt? Canossa, II. Frigyes, guelfek és ghibellinek, III. Incze és VIII. Bonifacius, *Per venerabilem* és *Unam sanctam*, Szent Márk Veneziában, Pisa dómja, Amiens, Chartres, Strassburg, Köln katedrálisai, egy *Divina Commedia* csak nevek, a valóságban, kívülünk nem létező fogalmak?

A *Divina Commedia*, „egy regélő óriásnak ez a halhatatlan emlékműve, melyre az emberiség ámulattal néz” és ahol világi tudomány és theologia, filozófia és vallás, Homéros és a Biblia, a pápaság és kommunitások, a császárság és Itália és Firenze, a mult és jelen, a nagy eszmények és nagy emberek, az erények és bűnök, a reális és ideális élet otthon vannak: a reális valóságok költészete. Még a legmegcsontosodottabb racionalisták is kénytelenek elismerni, hogy e halhatatlan költeményben a valóság ott kezdődik azzal a férfiuval, az eltévedt költővel, aki felkel, járni kezd, fut, rohan poklon, tűzön, ördögön, purgatóriumon keresztül és nincs nyugta, míg meg nem pihen Istennél, aki maga a valóság, maga a lét és mindent magához ölel. A való lét nézőpontjáról Dante minden valóság összefogó, összefüggő harmóniáját látja; a művészi szintézis ölelkezik a filozófia szintézisével és a Paradiso XXXIII. éneke, valamint az egész *Divina Commedia* művészi fordítása szent Tamás tételeinek, mint ahogy Szent Tamás is mestere Dantenak. „Ez az a történeti nevezetes óra, mikor aquinói Tamás Summa-jában tetőpontjára jutott a theologia és magához öleli a tudományokat: mikor a valóság diadalmasan Bonaventura hitében magához öleli a művészeteket; és mind a négy a magasságból égi fényességgel önti el Itália büszke katedrálisait és bennük a Giotto váró ifjú művészetet. És Dante ott áll az ünnepélyes, főséges ívek alatt és szemlél és elmélkedik...”¹⁾)

V.

Vannak, akik azt mondják: Dante bejárta a paradicsomot, azután behajította a kulcsot a multnak feneketlen örvényébe és nincs, ki azt onnan felhozza. Vannak, akik azt mondják, hogy szent Tamással betetőződött minden, azután nincs már mit tenni. De P. Lacordaire szerint *szent Tamás világitótorony, de nem határkő*. A határkő holt vágány vége, rideg, hideg, szivtelen; szava: „Idáig és ne tovább!” — Ez túlzás.

Szent Tamás világitótorony: arra mutat, a végtelen tengerre. *Nous sommes tous pour la mer!*

Hogy szent Tamást hogyan kövessük, arra megfelel XI. Pius pápa „Studiorum Ducem” kezdetű enciklikájában.

¹⁾ Giosuè Carducci.

Körlevelében a pápa midenekelőtt a *szenről* beszél, különösen hangsúlyozva a *Doctor Angelicus* szivtisztaságát, alázatosságát, Isten iránt való nagy szeretetét és buzgóságát. A körlevél *második része* tárgyalja szent Tamás tanát, reámutatva filozófiai és teológiai alapelveire. Az enciklika *harmadik része* az első és második rész tanulságait alkalmazza a mai időkre és szent Tamást a tanulóifjúság, de főképp a papság követendő példaképe gyanánt állítja oda. Szent Tamás tudományos alapelveihez való tántoríthatatlan ragaszkodásban látja a pápa a mai idők sebeinek orvosságát. De elődeivel egyetértve XI. Pius sem akarja, hogy vakon kövessük a Szent Tamásra hivatkozó iskolák és rendszerek egyik-másikát, azt sem helyesli, hogy azt valljuk, hogy Szent Tamás a filozófiában és teológiában határkő, melyen túl már nem lehetséges a fejlődés; de ragaszkodjunk a szentnek rendszeréhez, tanához és alapelveihez, mintahogy azt az egyházi törvénykönyv 1366 kánonjának 2 paragrafusa is hangsúlyozza. Ezen kereteken belül legyen „szent Tamás tisztelői körében az a becsületes és szabad verseny, mely minden tudományos haladásnak előfeltétele”. Óva int a pápa attól a „kölcsonös rosszindulatú lekicsinylési viselkedéstől, mely az igazságnak mit sem használ és egyesegyedül arra vezethet, hogy a szeretet kötelei megszakadnak. Az egyesek... egymástól ne kívánjanak többet, mint a megnyit az Egyház, valamennyink tanítója és anyja tőlünk kíván. Azokban a kérdésekben, amelyekben tekintélyes kath. szerzőknél különböző irányok egyforma jogosultsággal állanak egymással szemben, senkit sem szabad akadályozni abban, hogy azt az álláspontot védje, mely szerinte több igazsággal bír...”

*

* *

Aguinói szent Tamásról megemlékezett az egész világ.

Szép emléket állított neki a saját rendje abban a műben, melyet *P. Feretti* írt és a melyet a Tipografia Poliglotta Vaticana adott ki. A könyv fényképmellékletei a híres Alinari és Anderson céget dicsérik, a remek, művészi acélmetszetek a Casa Sansaini műterméből valók.

Feretti leközi munkájában a szent Tamásra vonatkozó legfontosabb négy okiratot.

Az első a *Redemptionem* kezdetű bulla, melyet Toulouse levéltára őriz s amellyel XXII. János pápa 1323, VII. 18-án Aguinói szent Tamást a szentek sorába iktatja. Az okmány illusztrálására szolgál *Traini* (1321—1344) képe, mely szent Tamás diadalát ábrázolja és Pisában, szent Katalin templomában látható. Azután *Orcagna* (1308—1368) műve Firenze S. M. Novella templomából, mely képen szent Tamás az Üdvözítőtől könyvet vesz át. Illusztrálja még az okmányt *De Bonaiuto* (1366) és *B. Angelico* egy-egy festményének a reprodukciója. Az első szent Tamás diadalát jelzi Arius, Sabellius

és Averrois fölött (Firenze: S. M. Novella), a másikon szent Tamás vitatkozik Sabelliussal, Averroissal és Guglielmo di S. Amore-val.

A második pápai okmány a *Mirabilis Deus* kezdetű bulla, amellyel V. szent Pius pápa 1568, ápr. 11-én aquinói szent Tamást a *Doctor Angelicus* címmel tünteti ki. Az okmányt két műmelléklet kíséri: az egyik *Gozzoli* (1420—1498) műve: „szent Tamás diadala”, eredetije a Louvre-ban látható; a másik *Antonello da Messina* (1424—1496) képe ugyanazzal a tárggyal. (Palermo múzeumából.)

A harmadik okmány a *Cum hoc sit* kezdetű enciklika, melyben 1880. aug. 4-én XIII. Leo pápa szent Tamást az összes kath. iskolák védőszentjévé avatja. Az okmány mellett látható *Antonello da Messina* gyönyörű munkája: Szent Tamás szent Péter és Pál apostolok között tanít; a másik *Lippi* (1412—1469) képe S. M. sopra Minerva templomából, mely Szent Tamást ábrázolja a theologia, filozófia, dialektika és grammatica allegorikus alakjai között.

Végül a negyedik okirat a *Studiorum Ducem* kezdetű és 1923. jun. 29. kelt enciklika, melyben XI. Pius szent Tamást, mint a komoly tanulmányok, életszentség és erkölcsi tisztaság példaképét állítja az ifjúság elé. Remek melléklete a pápai körlevélnek *Raffaell* (1483—1520) világhírű vatikáni „Disputá”-ja, *Rubens* (1577—1640) madridi Prado-képe (szent Tamás az egyháztudósok között), *Zurbaran* (1596—1662), *Sacchi* (1600—1661) szent Péter-mozaikja, végül *Seitz* (1844—1908) híres két vatikáni szent Tamás képe.

Befejezi a diszes munkát *Mistruzzi* emlékérmé, melyet XI. Pius a hatszázéves jubileum alkalmából veretett.

Dr. Hirschler József.

ERDÉLYI MAGYAR MATEMATIKUSOK ÉS FIZIKUSOK TUDOMÁNYOS MUNKÁLKODÁSA 1919 ÓTA.

A világháború után következő évek a matematika és fizika fejlődésének nem kedveztek. A papírszükség és a nyomdai árak emelkedése következtében a matematikai és fizikai szaklapok már a háború utolsó éveiben is redukálták terjedelmüket, úgy, hogy már akkor is csak szűkebb keretek közt és szigorú kritika mellett jelenhettek meg az értekezések a szaklapokban. A háborút követő években a helyzet ezen a téren még rosszabbodott; emberöltőkre visszamenő múlttal dicsekvő lapok (pl. a „Nouvelles Annales” francia és a „Archiv der Mathematik und Physik” német szaklap) kénytelenek voltak megjelenésüket beszüntetni.

Erdélyben, ahol 1919 előtt sem volt matematikai és fizikai

szaklap, 1919 után ilyenek magyar nyelven való megjelenése még kevésbé jöhetett szóba, minthogy azoknak a száma, akikhez ilyen szaklap szólhatott volna, lényegesen megcsappant. A megélhetési viszonyok súlyosbodása, a külföldi irodalomhoz való hozzájutás nehézsége és a póstai szállítás bizonytalansága amúgy is gátolták a matematikai és fizikai tudományos munkálkodást. Így nem lehet szó Erdélyben megjelent matematikai és fizikai értekezésről, hanem csak néhány erdélyi matematikusnak és fizikusnak külföldi tudományos munkásságáról.

Az erdélyi magyar matematikusok közül többen 1919 óta is dolgoztak. Dolgozatai azonban — tudomásunk szerint — csak dr. Sz. Nagy Gyulának jelentek meg.

Dr. Sz. Nagy Gyulának 1922-ben a „Mathematikai és Természettudományi Értesítő”-ben Budapesten jelent meg két dolgozata, amelyeket 1921-ben a m. tud. akadémia elé terjesztettek: „*Geometriai relációk egy polynomnak és a logarithmusa deriváltjainak zéróhelyei között*” és „*Poláris egyenletek gyökeinek helyzetéről*” címen. Ezekben a dolgozatokban a szerző nagy mértékben általánosítja azokat az eredményeket, amelyeket a „Jahresbericht der Deutschen Mathematiker Vereinigung” 1918 évfolyamában közölt két dolgozatában egy algebrai egyenletnek és a deriváltjai zéróhelyeinek helyzetére talált.

A szegedi „Acta Litterarum ac Scientiarum...” (sectio sc. mathematicarum) mat. folyóirat I. kötetében (1923.) megjelent „*Über die Lage der Wurzeln von linearen Verknüpfungen algebraischer Gleichungen*” c. dolgozatában dr. Sz. Nagy Gyula az

$$a_1 f_1(x) + a_2 f_2(x) + \dots + a_n f_m(x) = 0$$

algebrai egyenlet gyökeinek az

$$f_i(x) = (x - \alpha_{i1})(x - \alpha_{i2}) \dots (x - \alpha_{im}) \quad (i = 1, 2, \dots, m)$$

egyenlet gyökeivel való összefüggésére mutat ki érdekes tételeket arra az esetre, amikor az a koefficiensek nem negatívak.

A „Jahresbericht der Deutschen Mathematiker Vereinigung” 31. és 32. kötete (1923, 1924) dr. Sz. Nagy Gyulának két cikkét hozza. Az első „*Zur Theorie der algebraischen Gleichungen*” címen Jensen dán matematikusnak 1913-ban bizonyítás nélkül kimondott és Walsh amerikai matematikusnak 1920-ban megjelent cikkében foglalt tételeket jelentékenyen általánosítja és általánosításukkal együtt bebizonyítja. A második dolgozat „*Über einen Satz von M. Fekete*” címen egy polynom által eszközölt leképezésre vonatkozólag mutat ki egy tételt.

1923-ban a „Mathematische Annalen”, a legtekintélyesebb német szaklapok egyike, közöl (a 89. kötetében) dr. Sz. Nagy Gyulától hosszabb (44 oldalas) értekezést „*Über Kurven von Maximalklassenindex. Über Kurven von Maximalindex*” címen.

Ezt az értekezést és eredményeit a „*Bolletino della unione matematica italiana*” c. új olasz mat. folyóirat a II. kötetében (152. oldal) részletesen ismerteti. Úgy véljük, hogy ennek az ismertetésnek közlésével referálunk a legmegfelelőbbben erről a dolgozatról.

„Egy reális síkgörbe topológiai jellemzői (realitási szempontból) a rendszáma és az indexe, a görbe és egy síkjában fekvő egyenes közös (reális) pontjainak maximális, ill. minimális száma és a duális jellemzők: az osztályszáma és osztály-indexe. A szerző egyszerű módszerekkel szerkeszt algebrai, vagy nem algebrai n -edrendű és $n-2$ osztályindexű síkgörbékét, változatos tulajdonságokat talál azon görbemenetek számára és természetére, valamint helyzetére, amelyekből a görbe áll, stb. Érdekes a reducibilitás fogalma a realitás terén, amely különbözik egy algebrai síkgörbe szétesésének rendes fogalmától: egy n -ed osztályú C görbe akkor reducibilis és a $C_1, C_2, \dots, C_k, n_1, n_2, \dots, n_k$ osztályú görbékre szétesik, ha $n = n_1 + n_2 + \dots + n_k$, és a $C_1, C_2, \dots, C_k$ görbék menetei a C görbe meneteit mind tartalmazzák és mindeniket csak egyszer. Így irreducibilis egy ellipsziszből és egy a belsejében fekvő háromsúcsú hypocycloisból álló görbe ($n_1=2, n_2=3n=3$), amely algebrailag reducibilis; ellenben egy két oválisból álló C_4 Cassini-féle görbe reducibilis ($n_1=2, n_2=2, n=4$). Egy n -ed osztályú és maximális osztály-indexű görbe akkor irreducibilis, ha az osztály-indexe a menetei osztályindexeinek összegével egyenlő (a menetek mind maximális osztályindexűek) és megfordítva; továbbá akkor reducibilis, ha a sík pontjainak az a tartománya, amelyekből a görbéhez $n-2$ érintő húzható, összefüggő és megfordítva. Ha $p+1$ ennek a tartománynak az összefüggési száma, akkor p a görbének a fajtszáma: ha a görbének (maximális) $n-1$ menete van, akkor a fajtszám $n-2$ és ez egyezik az

$$\frac{(n-1)(n-2)}{2} - w - t$$

számmal, ahol w és t a görbe reális inflexiók, ill. kettős érintőinek a száma, stb.”

A fizika terén *dr. Széll Kálmán*nak jelent meg értékes dolgozata a „*Verhandlungen der Deutschen Physikalischen Gesellschaft (Braunschweig)*” c. kiadványban, „*Über die Rotationsentropie der dreiatomigen Gase*” címen. Ebben az értekezésben szerző a fizikában alapvető fontosságú, a testek állapotával meghatározott entrópia-függvénynek számításával foglalkozik. Feladata a háromatomú gázok entrópiája azon részének kiszámítása, amely a molekulák forgásából származik, azaz az ú. n. rotációs entrópiának kiszámítása.

A szerző Plancknak a quantumelméletre vonatkozó vizsgálatai alapján végzi — a gázokat magas hőmérséklet mellett véve tekintetbe — számításait s következtetéseit összehason-

ítja Sackur német fizikusnak ugyanezen kérdésre vonatkozó, más úton végzett vizsgálataival. Rámutat a Sackur-féle tárgyalás két pontjára, amelyet véleménye szerint módosítani kell.

Ugyancsak dr. Széll Kálmánnak egy másik értekezése, a Budapesten megjelenő „Mathematikai és Fizikai Lapokban”, a tetszesszerűen több atomu gázok magas hőmérséklet melletti rotációs entrópiáját tárgyalja: „Több atomu gázok rotációs entrópiája” címen. E dolgozat első részében Plancknak a quantumelméletre vonatkozó kutatásait ismerteti, amennyiben azok a rotációs entrópia számításának alapul szolgálnak. A dolgozat második része saját számításait tartalmazza.

Ma, a világháború befejezését követő hatodik esztendőben, a viszonyok a tudományos munkálkodás lehetőségét illetően is némiképp javuló tendenciát mutatnak. Remélhető, hogy ez a javulás az erdélyi magyar matematikusok és fizikusok számára is intenzív tudományos működésre fog majd idővel alkalmat nyújtani.

Dr. Wildt József.

1920 ÓTA ROMÁNIÁBAN MEGJELENT MAGYAR NYELVŰ TÖRTÉNETI TANKÖNYVEINK.

(Befejező közlemény.)

Mikor az új tanterv a középiskola három alsó osztályába behozta a világtörténelem tanítását, nem számolt kellőleg azokkal a nehézségekkel, melyekkel e már bizonyos előkészültséget igénylő tárgynak tanítása különösen az első osztályban járni fog. Az első osztályos tanuló az elemi oktatásból nem hozott magával néhány bibliai ismereteiből származó néven kívül majdnem semmit olyant, mihez az ókor történelmének akármilyen naiv felfogású elsajátítását kapcsolhassa. Pedig a tanterv nem mithologiai meséket, hanem valódi történelmi ismereteket kíván már ezen a fokon is a tanulótól. Ilyen körülmények között az író a legnehezebb feladat elé van állítva.

Dr. Bilinszky Lajos, ki egymaga vállalta a feladatot, hogy az egyetemes történelmet a három alsó osztály számára megírja, tudatában volt a súlyos követelményeknek, melyek nemcsak módszertanilag, hanem didaktikailag is előtte állottak. Az ókor történetének számos eddig nem hallott neve, fogalmak, melyek a jog, kultúra, vallás, gondolkodás, ethika, államicélok, új eszmények ismeretlen birodalmából rohanják meg egyszerre a gyermeki agyvelőt, ha nem kellően előkészítve bocsátjuk hozzá azokat, forradalmas pusztításnak lehetnek felidézői. Bilinszky, az első osztály számára való ókor történetét a zsenge tanuló értelmi fejlettségének megfelelő egyszerű nyelvezettel

írta meg, bár azon az értelmi fokon még a legegyszerűbb fogalmak is magyarázatra szorulnak. Hazájának átlagos földrajzi ismeretén túl a geográfiai egységek nevei is újként hangzanak fülébe, s minden latin, vagy görög előismeret nélkül kell megismerkednie e népek egész multjával.

A könyvben így is nagyon sok a név, mert még nagyobb általánosságra kellett volna az írónak törekednie. A történelmi eseményeknek minél rövidebb előadására irányuló törekvés azonban könnyen a gyermeknek nem való tulságos tömörségre ragadja a szerzőt, ez által nyelvezete is nehézzé válik. Nagyon megkönnyítette volna úgy a tanuló, mint a tanár feladatát néhány jellegzetes képnek és térképnek a könyvben való közlése.

Nem ártott volna, ha kivált a keleti népek történetében figyelembe vette volna a legújabb tudományos kutatások eredményeit, mert akkor nem Egyiptom történetével kezdte volna az ókor történetét. Ezen az alsó fokon igen részletes a különböző nemzetek alkotmányának fejlődésével való foglalkozás, mikor pl. a görögöknél Likurgostól elkezdve Klisthenesig valóságos alkotmányos fejlődésen vezet végig bennünket. Egyes kisebb-nagyobb elnézések (Nagy Sándor kortársa volt Archimedesnek. 44. l. A patriciusok és plebeiusok győzelme 50. l. stb.) a második kiadás revíziójára várnak. Nem találok indokoltnak a római császárság korának pogány és keresztény császárok szerint való felosztását.

A középkort tárgyaló következő kötet az előbbinél sikerültebbnek mondható: talán azért, mert az anyaga is könnyebben kezelhető az előbbinél, de stilusa is közvetlenebb annál. Belső beosztása megfelelő, ámbar „A pápaság és a császárság harca” cím alatt a közbeeső „Keresztes háborúk kora” miatt csak az investitúra harcra kerülhetett, pedig a pápák és német császárok még csak ezután, a Barbarossák és II. Frigyesek korában vívják meg igazi elkeseredett harcaikat. Egy másik összefoglaló cím, „A középkori intézmények bomlása” alá nehezen foglalható Angliának és Franciaországnak X—XIII. századi történelme, miként azt könyvünk teszi. Kellő számú és terjedelmű fejezét foglalkozik Románia történelmével és tartja ébren a tanulóban hazája történetének később rendszeresen megismerendő vázlatos vonásait. Kár, hogy a könyv végéhez csatolt időrendi táblák közt a vajdaságok megalakulására és az első fejedelmekre vonatkozó tábla kimaradt.

A harmadik kötet az ujkor történetét foglalja magában. Nem tudni mi okból, e kötet végéről a másik kettőben jó szolgálatot tevő időrendi tábla elmaradt. Egy kissé elaprózta első tekintetre az anyagot annak hét korszakra való felosztása, de ez a tanévnek évharmadokra való beosztásához épen a tanár munkájának egyszerűsítésére jó. Ezen a fokon igen részle-

tezőnek mondható a humanizmust és renaissancet tárgyaló fejezet, hiszen egy harmadik gimnázistával nehezen lehet megérteni a nagy művészek jelentőségét, s a humanista eszmék fontosságát, ezért érdeklődését sem lehet irántuk felkelteni, s nem marad meg fejében egyéb egycsomó izoláltan bekerült névnel.

Nem indokolt a reformációnak megszakítottan való tárgyalása és a Lutherről szóló fejezetnek egy II. Szulejmánról szólóval keverése, továbbá a Kálvin és Zwingliről írtak elválasztása. Stílusának az előbbi kötetben oly találó egyszerűsége némely helyt többkevesebb ellanyhulást mutat, mi a gyermeki érdeklődést nehezebben ébrentarthatóvá teszi. Nagyon sikerült részei közé tartoznak azok a fejezetei, melyek a francia forradalomról szólnak.

Általában azt lehet mondani, hogy mindhárom egyetemes történelmi tankönyv a tantervnek megfelelően dolgozza fel az anyagot, a főbb eseményeket kellően kidomborítva, a nevezetesebb szereplőknek kellő helyet biztosítva, lehetővé teszi, hogy a tanuló a maga értelmi fejlettségéhez mérten tiszta képet nyerjen az emberiség multjáról. Óhajtható volna, hogy a könyvek új kiadásánál az anyag könnyebb megérthetése és elsajátítása céljából kellő számú képekkel és néhány térképpel legyenek ellátva.

Időrendben legutóljára jelent meg *dr. Buday Árpád* volt egyetemi rk. tanár tollából a felsőbb osztályok számára írt egyetemes történelem ókört tárgyaló kötete. Külső terjedelmére nézve is tekintélyes, 251 lapra terjed, s a mi belső tartalmát illeti, teljesen feledtetni velünk a háborus tankönyveket, szinte hosszú évek s nem egyetlen rövid esztendő gondos tanulmányozásainak, s munkája eredményeként tűnik fel előttünk. A könyv megírásakor követett irányelvekről szerényen szól előszava. Mindenekelőtt a történelem tudományának segédtudományairól és forrásairól számol be. Ez nincsen ugyan a tanterv utasításai közé felvéve, de nagyon is helyén van. Nemrégén ugyanígy nem törődünk az emberiség őskorával, s a keleti népek történetével sem, ma pedig ezek minden tankönyvben ott vannak, mert tudjuk, hogy nélkülük mai kulturánk lényegét, gondolkodásunk nem egy irányát megérteni nem tudnók.

Azonban, mikor arra kerül a sor, hogy Buday könyvét, mint tankönyvet a mostani 2-re apasztott heti óráinkon eltanítsuk, akkor annak terjedelmessége sok fejtörést okoz. Mert egy véleményen vagyunk a szerzővel, ha megrövidítjük, „elvész az események logikai összefüggése”. Pedig csak megrövidítve adhatjuk a tanuló kezébe. Lássuk hát, mégis miként lehetne ezt a megrövidítést megcsinálni. A bevezetést csak az elolvasatnivalók közé lehet sorozni, pedig nagyon sok fontos új ismerettel gyarapítaná a tanulók tudását.

A következő első rész (16—60. l.) a keleti népekről szól: de oly részletekbe merülő alaposággal, hogy az nemcsak heti 2 órában, hanem 3 órászámmal sem volna egykönnyen elvé-

gezhető. Pedig a stílus rendkívüli egyszerűsége, mondandóinak logikus egymásutánja és nagyon lebilincselő érdekessége aránylag nem nehéz feladat elé állítják a tanulót. Így tovább haladva, végeredményként odajutunk, hogy a könyvnek felét hagyhatjuk meg egy kissé gyöngébb, vagy népesebb osztálynál. Hátrányul lehet felróni a könyvnek, hogy sem kortani táblái, sem térképei nincsenek. Evvel szemben képei, bár nagyon is számolnak a térrel, elég élesek és jól vannak összeválogatva.

Mindentől eltekintve könyvünk a tudományosság legújabb vívmányainak felhasználásával íródott, s egyébként is minden során érezhető a tudós szakember munkája. Nagyon helyesen, szakított a görög, s ázsiai neveknek latinos és görögösen elferdített írásmódjával és azokat az eredeti görög, vagy a feliratok szerinti helyesírással írja. Zárójelben azonban nem lett volna felesleges azoknak megszokott, a latin és görög íróknál található írásmódját is közölni. Külön kiemelendők a könyvnek művelődéstörténeti fejezetei, melyek nemcsak egy tankönyvnek válnak díszére, hanem mint külön tanulmányok is megérdemlik a figyelmet.

Az egyetemes történelem két következő, a közép- és újkort magábanfoglaló kötetének szerzői *dr. Biró Vencel* és *dr. Patay József* tanárok. Közös munkájukon egyáltalán nem érezhető meg a két külön munka egymással nem összehangzása, ami az ily vállalkozásoknak rendszeren hiánya szokott lenni, ellenkezőleg: a legnagyobb harmonikus egység egyik főjellemező vonása könyvüknek mindkét kötetnél; együttes, egymást átható, közös munkásság alkotta meg azokat.

De vegyük előbb a középkor és a legújabb kor 1648-ig, a VI. osztály számára írt kötetét. A tankönyv az új kettős óraszámhoz képest a maga 173 lapszámával, kivált mióta a történelemből is írásbeli dolgozatot kell iratni, igen terjedelmes. Emiatt vagy a tanár kénytelen a szövegben egyes kihagyásokat eszközölni, ami nemcsak hogy nagyon nehéz feladat az értelmi és logikai kapcsolat veszélyeztetése nélkül, hanem a tanuló munkáját is megnehezíti, vagy pedig ha mindent egészében tanult meg, gyengébb tehetségű tanulók nem képesek az egyes leckékkel teljesen rendben lenni és ez felületességre, csüggedésre, az önbizalom elvesztésére vezethet.

Ezen, néhány fejezet rövidítésével kellene a könyv második kiadása alkalmával segíteni. Így A keletrómai birodalom, Jusztinianusz, A nyugati népek egyházi egysége stb., Nagy Károly, A normannok című fejezetek rövidíthetők lennének. A sutrii zsinatról szóló rész egészen kihagyható is lehetne, s a keleti egyház elszakadásáról szóló fejezet is, mint egyháztörténelmi részlet, felére volna rövidíthető.

Még az igen bő fejezetek közé sorozhatók: A keresztes háborúkról szólók, A királyi hatalom Franciaországban, A pápa-

ság hatalmának hanyatlása. Az újkornál: A középkori gondolkozásmód átalakulása (Dante) és a következő két fejezet egybeolvasztható lett volna. Kivált a képzőművészetekről szóló rész rövidítendő meg, mert sok névadatával lehetetlen megtanultatni. Tulságosan sok a nagy felfedezésekről szóló fejezet is.

Ezek a kifogások azonban egyáltalán nem érintik a könyv érdemeit. Stílusa folyékony és egyáltalában nem száraz. A háborúk történeténél nem időz sokat, hanem inkább csak azok eredményeinek és hatásának keresésére szorítkozik. Nem lett volna felesleges néhány kortani táblának s pár történelmi térképnek csatolása. Hallottam azt a kifogást is e könyvről, hogy tulságos nagy súlyt helyez a pápaság és a katholicizmus fejlődésének vázolására, de a középkor történetének ezek az intézmények vezető tényezői voltak és szerepüket nem lehet megcsónkítani. Ami hazai történelmünket illeti, úgy a románságnak, mint a Románia földjén lakó és lakott többi népeknek szerepe kellően ki van domborítva a szerzők által.

Az egyetemes történelem új és legújabb korát tartalmazó, ugyanazon szerzőktől megjelent második kötet az előbbinél sikerültebbnek mondható. Különösen jellemző némely fejezete stílusának élvezetes szépsége, mely már nem a tankönyv száraz ismeretközlése, hanem a történetíró művészi elbeszélésséig emelkedik. Meglehet, a sietségből eredően, itt-ott van egy néhány kifejezésbeli elsíklása, pl. Mazarin bibornokot nem lehet osztrák Anna megbízottjának nevezni (3 l.), az etiquette fogalmát sem fedi az illendőség szó (6 l.), „szellemes és könnyű erkölcsű nők”, inkább egy *de* kötőszót kívánna az *és* helyett; Nagy Péterről sem kellene írni, hogy minisztereit „egyszerűen eldöngette” (30 l.) stb.

Az anyag terjedelmességét itt is kifogásolni lehet: a 40 soros sűrű nyomtatású, képekkel, táblázatokkal jegyzetekkel is alig megszakított 161 lapnyi szöveg igen sok. Az „Egyházi ügyek XIV. Lajos korában” negyedrészyire megrövidítve az előbbi fejezethez lett volna csatolandó. Igen sok helyet szentel Nagy Péter uralkodásának. Aránytalanul hosszú a Brancoveanu Constantin pártállásának indokolása. Ugyanezt mondhatjuk a felvilágosodott (!) irodalomról szóló fejezetről, melyben különösen sokat időz egyes íróknál, nagyon bőven tárgyalja a jezsuita-rend felosztása (!) címen a rend felosztatását is. Ezenkívül még több helyet lehetne felsorolni, hol gazdálkodni kellett volna a mondanivalókkal.

Nagy súlyt helyez az alkotmányok ismertetésére, de mindjárt az északamerikainál igen sokat időz; ugyanígy a francia első köztársasági alkotmánynál is; ehelyett elnagyolja 1789 okt. 5-ki események leírását. Kevés súly van fektetve a fontosabb évszámok kiemelésére és általában nem ártott volna az egyes korok végére a régi tankönyveinknél szokásos időrendi áttekin-téseket és az események rövid összefoglalását adni. A XIV.

Lajos korlátlan hatalmáról szóló jellemzés tele van túlzással, ellenben egyéni és uralkodói jellemzése annál sikerültebb. Egyes helyeken intimitás jellegével ható jellemző részletek inkább jegyzetben találnának helyet.

Nézetünk szerint az angol forradalom történetét a VI. osztály helyett inkább itt kellett volna tárgyalni, mert ezen a magasabb fokon inkább megértették volna annak indítékait. Továbbá ugyancsak Anglia alkotmányos fejlődésének XVII. századi történetében a parlament szerepét jobban ki kellett volna domborítani. Ausztria, mint nagyhatalom c. fejezete kitűnően van megírva, de ide lehetett volna még sorozni a spanyol örökösödési háború keretében tárgyalt Rákóczi-szabadságharcot is. Az északi háború története inkább illett volna abba a fejezetbe, mely Svédországról és XII. Károly uralkodásáról szól.

Általánosságban azt mondhatjuk történelmi könyveinkről, hogy hibáik legnagyobbrészt a múlt és jelenlegi különleges viszonyokkal is menthetők, mikor még mindig a háborús elzártságban s egyes dolgok szükségében nem dolgozhatnak tudósaink sem teljes felkészültséggel, kezüket nemcsak ez, hanem a nehéz könyvkiadási viszonyok is százszorosán kötik. Mint mindenütt, e téren is normális állapotok visszatérése szükséges, hogy normális eredményekhez juthassunk.

Dr. Dékány Kálmán.

A NYUGAT-EUROPAI KULTURA SORSA A SPENGLER FILOZOFIÁJÁNAK TÜKRÉBEN.

(Második közlemény.)

Spengler filozófiájában az egész valóság két nagy féltekévé válik szét, u. m. a *természet* és a *történelem*. Két nagy világ, amelyek úgy viszonylanak egymáshoz, mint az izzó, működő vulkán (az időben megragadott történelem) és a megkeményedett, kihült láva (a térben felfogott természet). „A természet az, ami számolható.” „A történelem foglalatja mind annak, ami nincs viszonylatban a matematikával.” A valóság e két féltekéjének a szétválasztásából tehát következik, hogy a valóság *egységes megismeréséről* nem beszélhetünk, hanem világosan különbséget kell tennünk a *természet megismerése* és a *történelem intuitív átélése* között.

A természet-megismerés a legbensőbb kontaktusban áll a matematikával. Ezért minden kulturának meg van a matematikája, vagyis nem beszélhetünk egységes matematikáról (a matematika történetéről), hanem minden egyes kultur-alkulat matematikájáról (a *matematikák* történetéről). És amiképpen az egyes kulturák kizárólagosan önálló egységek, úgy a

mathematikák is kizárólagosan önálló egységek egymással szemben. (I. 83.)

A természet-megismerésre nézve a matematikának abban van a nagy jelentősége, hogy a *szám* az ősképe annak a szellemi hatalomnak, amely által az emberi értelem úrrá lesz a térben felfogott világ felett. A szám az a diadalmas eszköz, amely által rögzíti, megköti a valóság képét. Maga a *név* és az *elnevezés* is tulajdonképpen csak a szám módosulása, úgy hogy szám és név nélkül nincs tulajdonképeni értelemben vett megismerés. A név egészen észrevétlenül egy gondolati dolognak, a *fogalomnak* lesz a jelévé. Így lesznek aztán a matematika és a logika ugyanazon nemüekké, mert a számolás, a mérés, a rendezés és a fogalomalkotás, az ítélés (a tételezés), a rendszerezés egyformán a megkötés, az elhatárolás tendenciáját követik. *A megismerés lényege tehát az elnevezésben áll*, amelynek a megtörténte után az aktus tulajdonképpen véget ér. Azonban van a megismerésnek egy magasabb formája, ez a *gondolkozás*, ami nem egyéb, mint az érzéklés alól felszabadult *megértés*.

A megértés vezető elve az ok és okozat, az alap és következmény keresése. A kausalitás által jut el az ember a *törvényszerű összefüggések* megállapítására, a *törvényekre* és az *igazságokra*. *Törvényekről és igazságokról azonban csak a természeti világban lehet szó, a történelemnek törvényei és igazságai nincsenek*. A törvény és igazság tehát a gondolkodás produktuma s bár az élet nem lehet el gondolkodás nélkül, mégis maga a gondolkodás is csak egy neme az életnek. Az ember gondolkodik, hogy a dogmái és systemái által menedéket találjon az előre nem látható elől, mert amit egyszer ítélni és bizonyítani tud, attól nem fél többé (II. 18). Azonban minden matematikai-logikai tevékenység és forma csak csontosít és öl — tanítja unos-untalan *Spengler*. Másfelől azonban vallja, hogy a logikai-kritikai munkára is az élet hajtja az embert, amikor azt a hitet ébreszti bennünk, hogy a mai gondolkodás fölötté áll a tegnapiak és különb annál. Kérdés azonban, hogy a kritikai gondolkodás meg tudja-e oldani azokat a nagy kérdéseket, amelyekre újból és újból reá adja magát? És itt ismét csak a skeptikus-pessimista *Spengler* szólal meg, amikor konstatálja, hogy a kutatások kezdetén azt hisszük, hogy meg tudja, de aztán minél tovább haladunk, annál inkább arra az álláspontra helyezkedünk, hogy csak konstatálni tudjuk problémáink megoldhatatlanságát (II. 17). Az u. n. abszolút igazságoknak pedig az élethez nincs semmi közük és nem győzi eléggé gúnyolni, kipellengérezni és kárhóztatni azokat a tudományokat, amelyek ezeknek a végső, transcendentális igazságoknak a kutatásával foglalkoznak. „Denn ich gestehe, die „Philosophie um ihrer selbst willen“ habe ich stets gründlich verachtet. Es gibt für mich nichts Langweiligeres als die reine Logik, die

wissenschaftliche Psychologie, die allgemeine Ethik und Aesthetik.”* Azonban nem veszi észre, hogy éppen ezek az általa kárhozottatott filozófiai disciplinák vannak arra hivatva, hogy azt a feladatot betöltsék, amelyet ő a nyugateurópai gondolkozás feladataul ír elő, hogy „az ismeretformák összehasonlító morphológiáját” megállapítsák (I. 83).

A megismerést, amely alatt tehát mindig a legtágabb értelemben vett természet-megismerést kell értenünk, olyan természettűnek tartja, amelyre egyszerűen rá lehet az embert *nevelni*, azonban a történelmi szemlélésre *születni* kell. A természet megismerés egyszerűen *munka*, a történelmi szemlélés azonban *alkotás*. A fogalmi megismerés *öli*, a történelmi szemlélés *meglelkesíti* a maga tárgyát (II. 138). Nagy előszeretettel idézi *Goethet*. „Über Geschichte kann niemand urteilen, als wer an sich selbst Geschichte erlebt hat.” A történelmi megismerés tárgyát nem fogalmak, tételek képezik, hanem *tények*, még pedig az *egyszeri* tények, tehát maga a történelem tényekre vonatkozó *élményeket* foglal magába.

A történelem nem tudomány, legfeljebb a történelemben való bevezetés lehet tudomány, tehát az a kritikai munka (pl. a diplomatika), amely adatokat állapít meg és tisztáz. Az igazi történelmi szemléletre nézve azonban az *adatok symbolumok*. Az igazi történelmi szemléletre végre a kausális szempontok nem érvényesek és nem döntők, mert a történelmi szemlélet annál mélyebb, minél inkább önálló egyéniségükben éli át az egyes jelenségeket. A történelmi kutató előtt semmiképp sem szabad, hogy a tudományosság ideálja lebegjen, sőt a történelmi kutató annál jelentősebb, minél kevesebb köze van a tulajdonképeni tudományokhoz (I. 202). A történelem benne rejlik a szemlélésben, mint élményaktusban, tehát, aki tényeket él át, már történelmi tapasztalást, vagy szemlélést végez, tehát annak történelme van. A történelmi szemlélésben nem is döntenek az „igaz” és „hamis” jelzők, mert hiszen a történelemben minden, ami megjelenik és van az *szükségképeni*, tehát a fenti jelzők nem vonatkozhatnak rá, ellenben alkalmazhatók a történelmi szemléletre a „mély” és „felületes” jelzők, amelyek már találóan minősítik élményeinket. (Pessimismus? 9. oldal).

A tulajdonképeni megismerést a „kausalitás”, a történelmi szemlélést a „sors” elve vezeti. A tudományos megismerés a kausalitás elvére néz, az incitálja, hajtja, irányítja, a történés, a fejlődés felett a „sors” elve lebeg s a történelmi tényeket igazi mivoltukban akkor látjuk, ha a *sorsukat*, azaz a tények mélyén rejlő és a tényeket szükségképeniséggel hajtó és meghatározó tendenciájukat meg tudtuk ragadni. A *sors* fogalmának a meghatározásával újból és újból foglalkozik *Spengler*, anélkül, hogy azzal valami mélyebbet tudna kifejezni, mint azt, hogy a sors

* *Spengler*: Pessimismus? Berlin, 1922. 4. lap.

azegyszerinek, a visszavonhatatlannak, a vissza nem térőnek a formája, tehát a jelenségeknek az a „belső formája”, amit nem magyaráz sem egy feltétel, vagy előzmény, sem egy eredmény, vagy következmény. Ebben az értelemben, *Goethe* szavaival így határozza meg: A sors = „geprägter Form die lebend sich entwickelt?” *Goethe* pedig a „geprägter Form”, vagy máskor a „belső forma” alatt a platonai filozófia értelmében a dolgok és jelenségek *ösképét* értette, amelyet megragadni csak a belső szemlélet segítségével lehet, de amelynek a megragadása valóban egyedül képes egyéniségeknek, dolgoknak, jelenségeknek, eseményeknek a jelentését és értelmét feltárni és kivilágoltatni. Különböztetve azt vallja *Sgengler*, hogy a *sors* fogalmát tudományos utángondolással magyarázni nem lehet, csak éreztetni és a benne rejlő gondolatot ébreszteni lehet.

3. A „sors” problema érintésével már a *Spengler* metafizikájának a területére léptünk. És itt ismét csak vissza kell térnünk a *létre* vonatkozó ama distinkciójára, amelyet már fentebb érintettünk, amely szerint más *a puszta lét*, a „Dasein” és más *az ébrenlét*, a „Wachsein”. Itt mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy nem minden puszta lét (Dasein) ébrenlét (Wachsein), de viszont minden ébrenléthez hozzátartozik, mint alap a puszta, mondjuk így: ontológiai lét. Az igazi élet a puszta lét, az ébrenlét, vagyis az öntudatos életmagatartás csak *szolgálja* a puszta létet. A puszta létezés annyit jelent, mint cselekedni, erőteljesen hatni, az ébrenlét annyit jelent, mint megismerni, érteni és gondolkodni. Az ébrenlét, vagyis az öntudat kísérletet tesz uralkodni a léten, de végül is a puszta lét, mint az igazi élet uralkodik. A lét, az igaz élet belső ereje a *vér*, az ébrenlét belső ereje az önmagamegragadásának képessége, az *öntudat*. Igazi ereje és hatalma a vértől van, ezért az életnek a képe. Körfolyása, az egyénben csak a halállal szűnik meg, s nemzetségekben pedig sohasem, tehát a sorsnak, az életrhythmusának, az időnek összefüggését biztosítja. A *vér* az, ami az egyéneken és nemzetségeken végigömölve, hajt, kerges, üz, akadályoz, vagy megsemmisít. Benne rejlik a lét legmélyebb titka. A *vér*-ben bizonyos kosmikus vonás rejlik, amely tehát kapcsolatot teremt a mikrokosmos és a makrokosmos között. Minden tudatosítás távolodás a kosmikus létől, elszegényedés, élettelenség és megcsontosodás. A primitívek, reflektálatlan, tudattalan, naiv mivoltukban többet birtokolnak a valóságból, mint mi tudatos és folyton reflektáló lelkek. Innen van az, hogy a tevékeny, cselekvő, akaró, küzdő emberek úgy nézik a tudatosítás által alkotott igazságokat, mint egészen jelentéktelen dolgokat. Nem érdeklődéssel, de mélységes megvetéssel kérdezik Pilátussal: „Micsoda hát az igazság?!” Minden, ami a tudatosítás eredménye, ezt a növényyszerű — kosmikus, sorsszerű létet, a vért, a nemiséget szolgálja. Az öntudatos szellem uralkodni akar e lét felett, sőt azt hiszi, hogy uralkodik is,

de még ez a hite is csak a pusztá létet szolgálja, mert a *vér*, a sors, a lét ősi uralmát mindig megtartja. Az ember lehet „gondolkozó” lény, de léte és lényege mégsem a gondolkozásaiban áll.

E sajátos metafizikai gondolatok érintésével eljutottunk a Spengler történetfilozófiájának határához, ahol dialektikai és metafizikai tendenciái és előfeltételei egy grandiózus történet-szemléletben ütköznek ki.

Dr. Tavaszy Sándor.

(Folytatjuk.)

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1. Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténete. Zsebkiadás a művelt közönség számára. Budapest, 1924. 232 l. Franklin Társulat.

2. Magyar bibliofília.

3. Dr. Szádeczky K. Lajos: A székelypuccs 1877-ben. Székely légión szervezése az orosz-török háborúban.

4. Schmidt József: A nyelv és a nyelvek. (Bevezetés a nyelvtudományba.) Budapest, 1923. Élet és tudomány c. vállalat kiadása.

5. Sebestyén Károly: A római irodalom kis tükre. Budapest, 1923. Élet és tudomány c. vállalat kiadása.

6. Emil Sigerius: Siebenbürgisch — sächsische Kirchenburgen. 5-ik változtatott kiadás. Nagyszeben 1923.

1. *Pintér Jenő* a négy kötetes nagy irodalomtörténete és a hatalmas terjedelmű két kötetes kézikönyve után most kis 8-r. formájú 14 ivnyi terjedelemben sűrítette össze irodalmunk fejlődését a legrégebb időktől napjainkig. Ez a könyve tulajdonképpen a már negyedik kiadásban forgó iskolai irodalomtörténetnek a művelt nagy közönség igényeihez alkalmazott átdolgozása. A maga nemében hézagpótló. A művelt olvasó, kinek érdeklődése irodalomtörténetünk valamelyik fejezetét vagy részletkérdését akarta szemügyre venni, meglehetősen nehézségekre akadt eddig. Kénytelen volt a Beöthy—Badics-féle nehezen kezelhető s több részletében már el is avult képes irodalomtörténetet ütni fel vagy a Műveltség Könyvtárának bő kötetében, esetleg valamelyik iskolai irodalomtörténetben keresgélni. Pintér Jenő olyan derék kis könyvet szerkesztett, mely rövidsége mellett is részletes, anélkül, hogy untató terjengősségbe tévedne és részletessége mellett sem száraz adathalmaz, hanem tudós és művészi, biztos és világos kalauz a magyar irodalom gazdag multján, át termékeny jelenébe. Beosztása, áttekinthetősége époly nagy előnye e könyvnek, mint a tükörtisztaságú tömörsége. Leginkább meglepő az a művészi módja, ahogyan egy-egy költői műnek, írónak vagy iránynak jellegzetes vonásait egy-két mondatban kristálytisztá képpé tudja kerekíteni. Látszik,

hogy az író nagy terjedelmű anyagán biztosan uralkodik és széles ismeretkörből kristályosítja ki határozott ítéleteit.

Emeli e kis könyv értékét, hogy a magyar irodalom egyes korszakainak végén a világirodalom egykoru jeleseitől is tájékozódhatik s az utóbbi negyven év történetében a modern magyar irodalom pályafutását is végigszemlélheti az érdeklődő. Sőt itt sem áll meg az író: függelékül összefoglalja napjaink magyar irodalmát, nemcsak a magyarországit, hanem annak a határain kívül, szétszórt egységben élő magyarság irodalmi törekvéseit is. Végül gazdag névsorát vonultatja fel a magyar tudomány mai művelőinek.

Az óriási tejedelmű anyagban az olvasó bizalommal kíséri az író kalauzolását: érzi, hogy biztos úton jár s nem téved álútra. Kívánatos, hogy ez a kis könyv — melynek rendkívül izlées kiállítására külön dicséretet érdemel — minél szélesebb-körű olvasóközönségre találjon.

Dr. György Lajos.

2. Magyar bibliofília. A magyar művelődéstörténetnek egyik legszebb és legérdekesebb fejezete a magyar *könyvszeretet*. A régi magyar ötvösművesség remekei méltán keltették fel minden művelt nép csodálatát. Ezek nemcsak a magyar főurak pazar fényezéséről tanúskodtak, hanem a magyar művészek fejlett és finom izléséről is. Ilyen a magyar *bibliofília* is.

Nem véletlen, hogy Mátyás király díszben, pompában és művészetben a Mediciekével vetekedő könyvtárt alapít, hogy 1473-ban Budán már könyvnyomtató műhely működik; hogy olyan sok budai könyvtár ad megrendelést külföldi könyvnyomtatóknak; hogy a XVI. században annyi könyvnyomtató műhely alapul nálunk; hogy a XVII. században Misztótfalusi Kis Miklós Amsterdamban is keresett betűmetsző és könyvnyomtató lesz, aki még a georgiai fejedelemeink is metsz betűket s akit a pápa Rómába is meghívott nyomdaalapításra s aki rendületlen kitartással magavéste, öntötte betűkkel nyomtatta ki „aranyos” bibliáit; vagy hogy Zsámboki páratlan értékű könyvtára lesz a bécsi udvari könyvtár magva; hogy magyar nagyszónokaink, Bornemissza Anna, Bethlen Kata, Podmaniczky, Benczurné stb. féltő gonddal gyűjtik és mentik meg a magyar műveket és ritkaságokat. Ha majd a magyar bibliofília szétszórt emlékei összegyűlnek, akkor látjuk csak igazán, mennyire szerette és becsülte a magyarság mindig a könyvet.

Erre a célra egy magyar könyvkiadó áldozatkész vállalkozása egy táborba gyűjtötte a magyar könyv rajongóit: a lelkes könyvgyűjtőket és szakembereket. Évnegyedes folyóiratuk (*Magyar Bibliofil Szemle*. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Dr. Dézsi Lajos. I. évf. 1. sz. 1924. jan.—márc. Budapest. A Lantos Rt. könyvesboltja 1924.) első száma meglep gazdag és érdekes tartalmával. *Dr. Dézsi Lajos*, a magyar bibliofíliák lelkes nevesítője, *gróf Apponyi Sándor*-nak páratlan könyv-

gyűjteményét ismerteti; *dr. Szalay József* a dedikációról, *Végh Gyula* pedig a régi magyar kiadó nyomdászjelvényekről, ajánlási-címerekről ír; *Dr. Fogel József* a Bécsben újonnan felfedezett Korvin-kódexekről számol be; *br. Radvánszky Kálmán* a birtokában levő, eddig ismeretlen képes Balassa-kiadást ismerteti; *dr. Márki Sándor* az első magyar bibliofil folyóiratokról ír. A *Bibliofil séták* c. rovat a magyar könyvtárak és bibliofil könyvpiac eseményeiről tájékoztat; ezt gondos bibliográfiai összeállítás egészíti ki. Mindez nem száraz szakértekezések, vagy könyvlajstromok lelketlen halmaza, hanem a követendő példa gyanánt választott francia bibliofiloknak mindenki által élvezhető könyvnyed formájában megírt cikkek.

A továbbiakban tervbe van véve a magyar haláltáncoknak, a könyvillusztráció újabb irányának, a British Muzeum magyar unikumainak, az unikumok sokszorosításának, a híres magyar könyvgyűjtőknek, az angol Zrinyi életrajznak, a híres magyar plágiumoknak, a kriptográfiáknak, Jankovich Miklós magyar bibliográfiájának, az exlibriseknek, a régi magyar ponyvairodalomnak, a magyar szerzők angol és francia műveinek, a Jókai ereklyéknek, a könyvgyűjtő magyar nőknek, a régi magyar könyvkötéseknek stb. ismertetése.

E kiváló szakértelemmel szerkesztett és a magyar könyvelkes szeretetétől áthatott folyóirat egyik legértékesebb megnyilatkozása az utóbbi évtizedek magyar tudományosságának.

Dr. György Lajos.

3. Dr. Szádeczky K. Lajos: *A székely puccs 1877-ben. Székely légió szervezése az orosz—török háborúban.*

A világtörténelemben az u. n. „keleti kérdés” évszázadok, sőt mondhatni évezredek óta mindig aktuális volt. Csak különböző formában, irányban, terjedelemben és célból jelentkezett. Ilyen volt pl. az ókorban a perzsatámadás a görögök ellen, a középkorban a népvándorlás, az újkor elején a török hódítás, a legújabb korban az oroszok előretörése kelet- és délfelé.

Nagy Péter cár hiába nyitott ablakot a Néva torkolatánál Európa felé; ez az ablak sokszor befagyott s az orosz hatalmi törekvés jégmentes tengerre vágyott. Miután Katalin cárnő és utódai megszerezték a Feketetenger északi partjait, a XIX. századi oroszok vágyainak főcélpontja Konstantinápoly lett: a világ legszebb fekvésű városa. A balkáni népek felszabadítása a török iga alól csak ürügy volt: végcélként mindig Konstantinápoly s a Feketetenger kijárata lebegett az oroszok előtt.

Ennek megszerzése lett volna főcélja az 1877-iki orosz háborúnak is a törökök ellen. Bulgária felszabadítása csak ürügy volt és újabb állomás a főcél felé.

1877. tavaszán a keleti Kárpátok körívén túl nagy orosz sereg vonult át Románián, mely kénytelen-kelletlen nemcsak megengedte az átvonulást területén, hanem később, miután az

oroszok megrekedtek Plevna erődített sáncai előtt, magok is csatlakoztak, illetőleg segítségére siettek II. Sándor cár sürgető hívására.

Az angolok, az oroszok keleti riválisai, nem szívesen látták ezt az előretörést. Ám nyíltan nem akarván szembeszálalni, alattomos eszközökkel, titokban igyekeztek gáncsot vetni az orosz törekvéseknek és segíteni a törököket önvédelmi harcukban. Lengyel légió, magyar légió szervezésével próbálkoztak Konstantinápolyban, — kevés sikerrel. Magyarországon népgyűléseket sugalmaztak a törökök érdekében. Lengyelországban felkelést óhajtottak előidézni és azt fegyverrel ellátni és a Székelyföldön egy székely légió toborzásához nyújtottak anyagi támogatást, melynek célja az volt, hogy az oroszokat (Moldvába kiütvén) hátba támadják, illetőleg a Szereten át vezető vasúti hidat Adjudnál felrobbantsák s ezáltal az oroszok egyetlen összekötő vasúti vonalát a harctér felé elvágják.

1877. nyarán Bécsben a Metropol-szállóban titkos tanácskozások tartottak angol, török, lengyel, magyar ellenzéki politikusok s ott beszélték meg a teendőket. Ennek lett a következménye, hogy lőszeret szállítottak Angolországból (Birminghamból) Bécsbe, ott fegyvereket vásároltak (az Arsenálból kimustrált Wenzel-puskákat, Werndl-karabélyokat) s ezeket hamis árújelzéssel útnak indították a lengyel határszélre és a Székelyföldre, beavatottak címére.

A székely légió szervezésének élén Ugron Gábor és br. Orbán Balázs állott, a főmunkatárs Bartha Miklós volt. A fővezérletre Almásy Jenő volt kiszemelve, ki előbb Miksa császár mexikói hadseregében szolgált.

1877. szeptember elején megindult és elég nyíltan folyt a toborzás belső Székelyföldön: Udvarhely-, Csík- és Háromszék-megyében. Néhány ezer embert kívántak összeírni, azokat a Bereckén tartandó őszi vásáron összpontosítani s onnan a közeli Ojtozi-szoroson át a Szerethez vezetni, a hidat felrobbantani s az oroszokat hátba támadni.

Kétségtelen, hogy nagy zavart idézhettek volna elő a Plevnánál s a balkáni Sipka-szorosban sikertelenül harcoló oroszok táborában.

De mielőtt a terv kivitelére került volna a sor, a toborzás, illetőleg a fegyverszállítás felfedeztetett. Szept. 26-án Héjjasfalván, Brassóban s a közbeeső vasúti állomásokon fegyver- és lőszerszállítmányt tartalmazó ládákat foglaltak le, melyek székely birtokosok és gyárosok címére küldettek Bécsből, álnévű feladóktól. Egyrészüket már előbb elszállították a határszélre. A budapesti rendőrség főparancsnoka, Jekelfalusi belügyi min. tanácsos, maga utazott le „Deutsch Béla” álnév alatt Brassóba és Háromszékre a vizsgálat vezetésére.

Megkezdődtek a házkutatások, letartóztatások es tanúvalatások. Letartóztatták Háromszéken Balázs Lajos kászonim-

pérfalvi földbirtokost (későbbi képviselőt), Mártonfalván Horváth Ignác 48—49-iki huszár alezredest, Nagy Ezékiel kézdivásárhelyi serfőzőt, Mihály Albert mártonfalvi birtokost, Csüdör Andrást Nyujtodon, Szücs Mihály búkszádi üveggyárost, kik a fegyverszállításban és toborzásban résztvettek; Udvarhely vármegyében br. Orbán Ottót, ki a légió számára lovakat vásárolt. Bozsi György udvarhelyi csizmadiát, ki a toborzásban serénykedett, Lánczky Sándor szentkeresztbányai vasgyárost, ki a fegyverszállítmányokat közvetítette. Csíkszeredán Gál Endre ügyvédet és öccsét Istvánt, kik a fegyvereket a Kászoni havasokban elrejtették.

A főintézők közül Ugron Gábor Budapestről Olaszországba szökött, Bartha Miklós gömöri rokonai között húzódott meg.

A letartóztatottakat Marosvásárhelyre vitték, hol a törvényszék folytatta ellenük „közcsendháborítás” címen a vizsgálatot.

A székelyek a vallatás alkalmával semmit sem akartak tudni az egész dologról. A bíróság sem buzgólkodott túlságosan a kényes természetű ügyben „a hazafias érzületből származott kalandos vállalat” felderítésében. A végén a törvényszék, kir. tábla és a kir. kuria (nov. 20-án) a letartóztatottakat szabad lábra helyezte, mert „kétségtelen ugyan, hogy a f. é. szept. havában hadiszerszállítmányok csempésztettek be Bécsből Magyarországra keleti határszélére, de hogy mi volt légyen a csempészetnek valódi célja, azt az előnyomozat ki nem derítette.”

Erre Bartha Miklós, majd Ugron Gábor is jelentkezett a kellő bizonyítékok hiányában szintén szabadlábra helyeztetek.

A vizsgálatot még folytatták egyideig, de a végén a külügyi vonatkozásaiban kényes természetű ügyben a király per-törlési jogával élt és 1878. máj. 11. megengedte, hogy „a székelyföldi közcsendháborítás miatt bűnvizsgálat alá vont egyének ellen a további eljárás megszüntetessék.”

Ennek a nagyérdekű történeti epizódnak részletes leírása jelent meg nemrégén Budapesten a fennebbi cím alatt, e sorok írójától 154 lapra terjedő könyvben, amely megvilágítja a kérdést minden oldalról, történelmi háttérével, előzményeivel. Fel-tárja a titokzatos intézőket és fegyverszállításokat a bécsi rendőrség jelentései alapján. Leírja a székely légió toborzását a főintézők elbeszélései, leírásai és a tanúkihallgatások alapján. Elmondja a törvényszéki vizsgálat lefolyását, a főszereplők vallatását a perakták és a bíróságok végzései nyomán, közöl-vén ezek közül a fontosabbakat szószerint is. Az előszó és zárszó a székelyek történelmi jelentőségének, harci erényeinek jellemzését adja.

4. **Schmidt József:** *A nyelv és a nyelvek. (Bevezetés a nyelvtudományba)*, Budapest, 1923.

Az Athenaeum könyvkiadó vállalat üdvös gondolatot valósított meg, mikor *Élet és tudomány* címmel olyan gyűjte-

ményt indított, mely az egyes tudományoknak máig elért eredményeit összefoglaló módon tárja a nagyközönség elé. A vállalat első számaként jelent meg a címben jelzett könyvecske csinos kiállításban, ízléses nyomással.

Schmidt József egyetemi tanár, a könyv írója kiváló tekintély az indogermán nyelvészet terén. Nevét *Az itáliai nyelvcsalád helyzete az indogermán nyelvek körében* című tanulmányával tette ismertté. Indogermán nyelvészeti tanulmányaival ismételten találkoztunk a *Nyelvtudomány* hasábjain. Különböző folyóiratokban megjelent kritikáit alapos tanultság, éles ítélet jellemzi. Ujabban szanszkrit irodalmi tanulmányait népszerűsíti alapos buvárlatra valló értekezéseiben. Nála megbízhatóbb kalauzt a nyelv tudomány birodalmában nehezen kaphatott volna a kiadótársaság.

A szerző célja, mint előszavában mondja: a nyelv tudomány alapelveinek, módszereinek és eredményeinek összefoglalása, mai állásának világos rajza. Az anyag kiválasztása, felosztása és feldolgozásmódja tekintetében a legjobb művek után indult. Előre kijelenti, hogy újat mondani nem akart; csaknem mindig járt úton halad.

Ha Schmidt jó kalauzunk a nyelv tudomány járt ösvényén, a vitás vagy még le nem zárt *elvi* kérdésekben is ép oly józan, alapos és megbízható. A szaktudósra nézve ott legérdekesebbek az ő vallomásai, ahol problematikus területen jár, ahol még le nem zárt kérdéseket érint, de hogy a nagyközönség számára nem lesz vonzó olvasmány, azt könnyű megjósolni. Az egész könyv összhatása mértéken felül józan, hideg, hogy ne mondjuk: *fanyar*. Schmidt tulságosan kritikai szellem ahhoz, hogy tárgyat kedvessé, vonzóvá tudja tenni. Mindjárt a bevezetésben, ahol a nyelv tudomány tárgyát, feladatát, módszerét, más tudományokhoz való viszonyát fejtegeti, rátér arra a kérdésre: *érdemes-e a nyelv tudománnyal foglalkozni*. Erre a különös kérdésre kissé fanyar és vállvonogató feleletet ad. A gyakorlati élethez, mondja, kevés köze van s aprólékos pepecselésre s tehetségtelenek foglalkoztatására talán sehol annyi alkalom és szükség nincs, mint a nyelv tudományban; végül megállapítja, hogy a nyelv tudománnyal nem mindenkinek kell, de máskép (mint pepecseléssel) nem lehet foglalkozni. Túlzásnak tartja ugyan Ostwald utilisztikus szempontját a nyelv tudomány megítélésében, de nem igyekszik tulságosan szembe szállani vele.

Ez bizony kissé hüvös beköszöntő egy olyan kalauz részéről, mely a nagyközönséget a nyelvészet berkein akarja végigvezetni. Akkor már a közönség szívesebben követi azt a sokkal lelkesebb vezetőt, kinek azon kijelentése, melyet Schmidt ki is pécéz, hogy a nyelv tudománynál szebb nincsen, még túlzásában is rokonszenvesebb, mint a hasznot hidegen mé-

ricskélő és a saját szaktudományáról ilyenkép vélekedő másik kalauz fanyar vallomása.

Ostwald utilisztikus tudományelméletére egyetlen felelet lehetséges: a tudomány épügy önmagáért van, mint a művészet. A legnagyobb fölfedezések valódi oka sohasem a közvetlen haszon, hanem a dolgok megértésének velünk született vágya, magának az igazságnak mindenek fölött való mély szeretete és becsülése. Ami a művésznek a *szép*, az a tudós-
nak az *igaz* szeretete: belső szükség, lelkéből fakadó hiányérzet, mely kielégedésre törekszik. Ostwald tudományelméletének végső csirája Bacon *Novum Organum*-ának 74. aforizmája. De még Bacon is így szól egy másik aforizmaiban: „Minden tapasztalatnál elébb az okokat és *igaztétételeket* kell fölfedezni, a *fényhozó* (megvilágító) s nem a *gyümölcshezó* kísérleteket keresni.” (Nov. Org. 70. aforizma). A nagy igazságok gyakorlati fontosságára valóban legtöbbször nem is a felfedező, hanem a következő nemzedék jut reá. Hogy pedig a nyelvtudománnyal való foglalkozás is termel átfogóbb igazságokat, mutatja az, hogy az *evolutio* elvét éppen egy nyelv-tudós: *Humboldt Vilmos* fedezi fel és alkalmazza először nyelvészeti munkájában. Csak később futja meg e nagy fontosságú elv a maga fényes pályáját, mikor más tudományok is alkalmazni kezdik.

A továbbiakban a szerző a nyelv mivoltáról és életéről szól: a nyelvről mint pszicho-fizikai és mint történelmi jelenségről. Fejtegetésében ismét előkerül a *külső és belső nyelv* sokat magyarázott fogalma, bár nem a régi, metafizikai formájában. Külső nyelv: a beszélés, belső pedig az ezt megelőző és előkészítő lelki folyamat. Külön fejezetben tárgyalja a nyelvi anyag elrendezkedését a lélekben (asszociáció, analógia, lélektani csoportok). De igazi talaján abban a fejezetben érzi magát, melyben a nyelvről, mint történelmi jelenségről szól, hol bő alkalma nyílik tudományának tárházából illusztratív anyagot meríteni. A nyelvtörténeti jelenségek közt szól a szó alaki (analógiás változás és a kiejtés változása) és a jelentésbeli változásáról. Különösen gazdag és tanulságos a jelentés-változásról szóló fejezet. Kár, hogy kissé chaotikus és e miatt nem elég áttekinthető. A szókészlet és szófűzés változásairól szóló fejezetekben több olyan jelenségre világít reá, mely irodalmunk hasonló természetű munkáiban még nem volt tárgyalva. Még inkább elmondhatjuk ezt az *idegen befolyáson alapuló változásokat* és a *nyelvváltozással kapcsolatos problémákat* tárgyaló fejezetéről. Okos, szellemes fejtegetés pl. az is, amit a purizmusról ír (151—155 l.). Még emlékezetünkben vannak azok az érdekes, de sokszor szenvedélyes viták, melyek e kérdésben a szerző és Zolnai Gyula közt lefolytak. Jól esik olvasni most e higgadt fejtegetést, melyben sok tanulságos, finom megfigyelés van.

A következő rész: *A nyelv az érintkezés szolgálatában.* Ebben szól a köznyelvről és tájnyelvről. A tájnyelvi áramlatok részint földrajzi, részint társadalmi szójárások. A köznyelv és irodalmi nyelv fejtegetése után a mesterséges nyelvekről ad szakszerű tájékoztatást. Utolsó fejezeteiben a nyelvrokonság fogalmáról, a nyelvek osztályozásáról értekezik s a nyelv eredetéről szóló elméleteket ismerteti. Fejtegetései mind végig tanulságosak és hézagpótlók.

Az illusztratív anyaggal bőkezűen bánik. Ez helyes is, de szerettük volna, ha viszont a magyar példákkal nem farkakodnék olyan nagyon, tekintettel arra, hogy magyar közönségnek, még pedig nagyközönségnek szánta művét. A példák igen sokszor fölöslegesen is szaporák (pl. hogy többet ne idézzünk: az ősnyelvet visszaállító eljárás megvilágítása). Magyar példái nem mindig meggyőzők, pl. amit az ikes ragozásról mond, kissé egyoldalú beállítása a kérdésnek, mely nem is tisztán nyelvészeti, hanem félig stilisztikai (163. l.)

Nyelve a nagyközönség számára bizony nem könnyű, nem elég világos. Mily nehézkes pl. a következő mondat: „A történeti nyelvfajlás megértésének kulcsa igen lényeges, mondhatni a leglényegesebb részben a nyelvnek hangállománya, mert ennek ismerete nélkül tudományos szöfejtés és alaktan lehetetlen” (17. l.) A 39. lapon a „proporcionális képzést” így magyarázza meg: „Ha két eltérő ragozású szónak néhány alakja egyforma, akkor az ellenkező alakok analógiájára az eltérő alakok is hasonlókká válnak.” Ebből ugyan bajosan érti meg a publikum a „proporcionális képzés” mivoltát. Hangja is néha epésen vitázó, zsörtölődő (pl. a 170. lapon a tót nyelvről szólóban.)

Végeredményképen azt mondhatjuk, hogy Schmidt munkája hasznos, sok tekintetben hézagpótló munka, de a nagyközönségnek nehéz és nem vonzó olvasmány.

Dr. Csűry Bálint.

5. Sebastyén Károly: *A római irodalom kis tükré.* (Megjelent a budapesti Athenaeum „Élet és tudomány” című vállalatában.)

A 157 oldalra terjedő kis kézikönyv, amint előszavából kitetszik, voltaképpen a most készülöben levő Világirodalom történetnek egy fejezete akart lenni. Ez a nagy összefoglaló munka azonban a mai nehéz viszonyok között nem jelenhetik meg, azért a római irodalmat tárgyaló részt külön adta ki az „Élet és tudomány” című vállalat, mert úgy gondolkozott, kivált az érettségi vizsgálatra készülő ifjaknak ezzel jó szolgálatot tesz.

S csakugyan a kis könyv az eddig megállapított eredményeket ügyesen és könnyen áttekinthető módon igyekszik összefoglalni. Eltér az eddig való megszokott sablontól mindjárt

a mű anyagának beosztásában. A római irodalmat nem korok, hanem műfajok szerint tárgyalja. Csakhogy az írók rendszerint nemcsak egy műfajt műveltek és művelnek és azért az a törekvés, hogy egy író egy műfaj Procrustes ágyába fektessünk, legtöbbször meddő kísérlet. Itt vannak mindjárt az első latin írók: *Livius Andronicus* és *Naevius*, amaz az *Odysszeia* latin fordításával, emez a tiszteletre méltó *Bellum Punicumjával*; mindkettő legalább is annyira epikus, mint drámaíró: *Ennius* különösen a maga híres *Annalesével*, a rómaiaknak, *Vergiliusig* leghíresebb nemzeti eposzával, úgy élt a római s úgy él a mi iskolai köztudatunkban is, mint első sorban epikus költő. S íme, mégis mind a hárman a drámai műfaj skatulyájában szerepelnek!

A többi műfajoknál, így nevezetesen a líránál, történetírásnál s a műpróza más fajtáinál, a római irodalom természete szerint, már inkább megállhat a könyv beosztása, bár nem szabad felednünk, hogy e beosztás a tanulótól Róma politikai történetének olyan alapos ismeretét követeli meg, amilyennel, legalább a mi tanulóink, sajnos, nem szoktak rendelkezni. Aki azonban ez ismereteket megszerzi, az e kis könyvet nagy haszonnal fogja forgatni. Megtalálja benne az írók életrajzán s műveik méltatásán kívül nemcsak a magyar, hanem az egész világirodalomra tett hatások összefoglalását is.

A dolog természeténél fogva az iskolai auktorok tárgyalásán van a fősúly, de e részben néhol oly alapos, mélyen járó elemzésekre találunk, amik bármely nagy terjedelmű szakmunkának becsületére válnának. Ilyen részek, hogy csak a feltünőbbeket említsük, az *Aeneis* negyedik és hatodik énekének magas szárnyalású, gyönyörű elemzése (60—70. l.) vagy Cicero méltatása, kit, miután rá a nagy Mommsen kimondotta a pereátot, kötelességének tart szinte minden római irodalomtörténetíró oltalmába venni.

Világos, emelkedett stílusban megírt lelkiismeretes munka. Nagy melegséggel ajánljuk nagyobb diákjaink s azon közönség figyelmébe, mely a latin nyelvi tanítás agóniájának e szomorú napjaiban is még érdeklődik Róma s az ő halhatatlan alkotásai iránt.

Márkos Albert.

6. Emil Sigerius: Siebenbürgisch—sächsische Kirchenburgen. V. változtatott, kiadás. — *Hermannstadt, 1923. Kunstverlag Jos. Drotleff, 4° 1—16 lap- 52 fénynyomatú tábla.*

Ősrégi szokás, hogy az emberek a váratlan és túlnyomóan erős ellenséges támadás elől Isten védőszárnyai alá, vagyis a templomba menekülnek. Lélektani és vallásos okokon kívül gyakorlati magyarázata a dolognak, hogy rendesen a templomok voltak a legtöbb védelmet nyújtó, mert a legtöbb helyen legerősebben megépített épületek. Az állandóan megismétlődő támadások helyenként arra kényszerítették az embereket, hogy a

templomokat külön meg is erősítsék, körfalakkal vegyék körül, stb. Így Arméniában már a IV. sz.-ban vannak megerősített templomok. Franciaország déli részén már az arab betörések ellen a VIII. században, északi részén az angol támadások ellen a XIV. században védekeznek ilyen módon. Elzász-Lotharingiában a német—francia vetélykedés állandósága magyarázza a megerősített középkori templomok meglétét.

Nálunk épen, mint a magánosok várainak építése, a templomok és városok fallal körítése is a tatárjárás idejére nyúlik vissza és a török támadások megindulása teszi még inkább szükségessé. Amióta Havasalföld és Moldova török befolyás alá kerülnek, vagyis a XV. század óta, a török rendezett támadásai vagy rendezetlen csapatok betörései mind gyakoriabbakká válnak. Meglepetések elől úgy a székely, mint a szász lakosság a templomkerítések mögé menekül.

A két nép templom-erődjei általában egyazon szükség szüleményei, de a kivitelben mégis nagy különbség van köztük. A székelyekéi a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek, rendesen kisebbek is a szászokéinál. Számuk eredetileg is kisebb volt, ma pedig aránytalanul kevesebb van belőlük. Ha valaki ennek magyarázatát a két nép kulturális különbségével kívánná magyarázni, — alaposan tévedne. A nyilvánvaló oka inkább az, hogy a székely már a priori katona-nép lévén, állandóan bizonyos készültségben volt s valóban csak időlegesen, a közlekedési utak mentén fekvő, tehát könnyen elérhető helyeken volt szükség ilyen menedékhelyekre és csak addig, míg a fegyverre kapott férfiak megérkeztek.

A szászoknál másként áll a dolog, s a védőműveknek addig kellett szolgálniuk, míg a távolabbi segítség megérkezik. Ez magyarázza azt is, hogy a szászok templomerődjei jóval nagyobb terjedelműek; akkorák, hogy szükség esetén a falú egész lakosságát befogadhassák, a hosszabb időre való élelemmel együtt. Számuk a XVI. században valami 300 volt.

Sigerius munkája, mely most ötödik kiadásában jelenik meg, közel félszáz ilyen szász templomnak a képét mutatja be, rövidre fogott történeti vázlattal. Fájdalom, a sorozat nem teljes. Pedig az így is értékes munka becsét aránytalanul emelte volna a teljesség. A felvett templom-erődöknél két típust különböztethetünk meg: első az, ahol maga a templom megmaradt eredeti alakjában, s egy-három között váltakozó fallal vették körül. Ezek a régebbiek, mint pl. a barcaságiak nagyrésze, a XIII. századból származnak. A másik fajta az, hol magát a templomot is védelmi berendezéssel, vívfolyósokkal stb. szerelték fel. Ez az utóbbi erdélyi speciálítás, melyre csak egyetlen külföldi példa van, Alsóausztriában.

A munka nem lép fel tudományos igényekkel, hanem az a célja, hogy az emlékeket széles körben ismertette, népszerűsítse. Ebben a tekintetben igen sikerültnek mondható s a szép,

mai viszonyaink közt valósággal meglepő kiállítás, nemcsak elismerésre méltó, de nagy becsületére is válik a kiadónak.

Az utolsó táblákon alap- és részletrajzokat találunk. Nagyon üdvös volna s a munkát teljesen tudományos értékűvé lenné, ha az összes templom-erődökről ilyen felvételeink volnának. Megérdemelné a fáradságot...

Dr. Buday Árpád.

R O M Á N   S Z E M L E

G. BOGDAN-DUICĂ KÖNYVE.

(*Biblioteca Dacoromăniei. Condușă de Sextil Pușcariu. Istoria literaturii române moderne. Intăii poeți munteni. Lectiuni de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1923. Pagini 1—317. Cu o prefață. — Prețul 80 L.*)

I.

Egy néhány szót előzményül.

G. Bogdan-Duică, a Kolozsvári Tudomány-Egyetem román irodalomtörténeti tanára, illusztris név, amelynek szerencsés viselőjét még az a rendkívüli szerencse is érte, hogy a Román Akadémián a nagynevű Tit Maiorescu szellemi örökébe ülhetett. Elismerem, hogy Bogdan-Duică nem véletlenül került Maiorescu székébe, meg volt hozzá sok mindenféle képessége: európai műveltség, széles látókör, a román rokonnelvek és irodalmak ismerete, nagy tudás, lüktető nemzeti érzés és erő, amely őt a politikai pártok fölé emelte s arra képesítette, hogy önálló ítélkezésével tájékozottólág hasson azokra, akik haboznának saját ítéletük megalkotásában. Ő ezen függetlenségével, bátor szókimondásával dicsekedik is.

Úgy van, az egyetemi tanár magasan álljon, független legyen. Mert a tudományban a politikai pártok rudjához kötött tudósok, akik már a tömegtapsok mámorát élvezték, többé nem a tőlük művelt tudományágak igazságai után igazodnak, hanem a tömegtapsok viharai szerint s mert a tömegek nem mindig az igazságot áhítják, így a tudósok is, a tapsok kedvéért, lesiklanak az igazság utjáról s lesznek mindenütt egyszerű rudasai a politikának, a pártnak, a melyhez szegődtek.

De azért senki se állítsa magáról azt, hogy ő független, mert ezen a földön senki sem független. A függetlenség isteni tulajdonság, mint p. o. a mindentudás, a mindenhatóság, a csálhatatlanság, az örökkévalóság, az egyedüli igaz, stb. Az ember ellenben mindig függőségben van. Mennyi rengeteg körülmény akadályozza az embert abban, hogy önálló, független legyen! Első sorban nem lehet független az, akit vérmérséklete, szenvedélye gyűlöletre kényszerít... Nem az, aki felejtani nem tud, aki így mindig a mult kellemetlen emlékeit eleveníti fel, azokon rágódik, ami által megkeseríti magának és másoknak a jelent s a boldogabb jövő kilátásait megzavarja. Különösen történelmet ne írjon a pártoskodó tudós, mert a történetírás, ha nem alapul az igazságszereteten, soha sem lesz történetírás, legalább nem olyan, amelyet az igazságot áhító jövő nemzedékeknek a kezébe lehessen adni. Nem független az a történetíró, aki

a jelen szemüvegén bírálja meg a múltat s a jelen eredményeit használja fel arra, hogy a múltért megdöngesse a jelent vagy megfordítva. Mert a mi a múltban erény volt, az ma a jelenben bűn lehet s ami a jelenben erény, az a múlt szempontjából, mint olyan legalább is kétségbe vonható, amin ma lehet megbotránkozni, de büntetni nem lehet. Minden kornak megvan a maga lelkiismerete, felfogása, bűne és erénye, amely az idők szelleméből, erkölceiből, érdekeiből alakul ki, nemcsak nálunk, de az egész világon, ami felett csak a saját kora törvényei szerint kell itélkezni.

T. Maiorescu tanításait 1866-tól fogva mélyen magamban rejtettem. Hogy Bogdan-Duică mennyit sajátított el a nagy államférfiú szelleméből, azt megmutatni máskorra tartom fenn.

II.

G. Bogdan-Duică nem tartozik azok közé a tanárok közé, akik úgy féltik előadásait, mint sárkány a tojásait. A közönség csak hálával tartozik az olyan tudósoknak, akik rájanézve hozzáférhetővé teszik azt a tudományt, amelyet művelnek. Az egyetemi tanár különös feladatai közé tartozik: előbbre vinni a tudományt s kutatása eredményeit extenzív munkájával minél szélesebb körben terjeszteni is. Bogdan-Duică ennek a feladatnak ezuttal is megfelelt, nem félvén a nyilvánosság kritikájától sem.

„*Intâii poezii munteni*” című könyve szerzőnek az 1920—21 tanév második felének román irodalomtörténeti előadásait foglalja magában. Egyes előadásait kartársainak, barátainak és tisztelőinek ajánlja. Megkezdte azokat 1920. december 20-án és végzi 1921. május 3-án. A könyvnek előszavából megértjük azt, hogy előadásaival az a célja volt, hogy az itteni világnak minél több történeti anyagot nyújtson; a szépészeti rész feldolgozását szemináriuma számára tartotta fenn.

A tartalomjegyzék mutatja, hogy író Muntenia költőiből *Ion Văcărescu* (1—38 l.), *Eliade Radulescu* (39—216 l.), *Vasile Cârlova* (230—278 l.), *C. A. Rosetti* (249—290 l.), *Cesar Boliac* (291—301 l.), *Grig. Alexandrescu* (249—278 l.), *Constantin Fața* (239—248 l.), munkásságával és életével foglalkozik, ezekhez fűződik egy függelék (Anexă) a 302—318 lapokon. Ebből a jegyzékből azt is megállapíthatjuk, hogy amíg a szerző Eliadének 109 lapot szentel, addig a többinek összesen csak 107 lapot juttatott, amit annak tulajdoníthatunk, hogy „*az irodalom atyjá*”-nak meg akart adni minden figyelmet, amit az különben meg is érdemelt, — bár az olvasó szívesen vette volna, ha e kor munkásainak nagyon érdekes életéről bővebb felvilágosításokkal is szolgált volna.

Mindenekelőtt megállapítom, hogy Bogdan-Duică irálya, nyelvezete előkelő, tömör; előadása világos, magvas, szépen gördülő, logikus, élvezetes, nem csépel üres kalászt, mindig

mond valamit, ami a figyelmet leköti s az olvasót, a hallgatót arra kényszeríti, hogy figyeljen és jegyezzen. Rengeteg anyag felett rendelkezik, amelyen uralkodni tud, amelyet úgy el tud rendezni, hogy az mindig összeforrjon. Bár nem vagyok abban a helyzetben, hogy adatait felülvizsgáljam, de azt mégis megállapítom, hogy azokat nem az útszélről szedi, hanem egykorú szem- és fültanuktól veszi, — eredeti, lehetőleg tiszta forrásból meríti s azokra szakértelemmel, tárgyilagosan észrevételeit megteszi mindenütt.

A kor, amelyben a könyv költői mozognak, a román fejedelemségek legszomorúbb korszakai közé tartozik, amelyben a fanariota görögség hagyományainak trágyadombjai még füstölögnek s azokra egy más istenátka szakadt le: az orosz megszállás, amely a híres *Regulamentul organic* elleni nemzeti küzdelmet váltja ki, hogy a hazafiak nem tudnak eligazodni, voltaképpen mit csináljanak, merre igazodjanak, a törökkel, a görögséggel, a moszkovitával tartsanak, avagy az önállóság, a nemzeti lét pilléreit rakják le? Igaz, hogy a fanariota uralom ekkor már megdőlt s a nemzet Lazár György iskoláival nemzeti levegőhöz jut, a két fejedelemség nemzeti fejedelmeket kap, de mit érnek vele, ha az orosz kéz magához ragad minden hatalmat, a Regulamentul-lal az ország alaptörvényeit megsemmisíti s az országban a zsarnokság úgy elhelyezkedik, mintha abból soha szándéka sem volna kitakarodni.

A Bogdan-Duică-tól ismertetett költők voltak hívatva tájékoztatni a nemzetet elsősorban az útirányról, amelyben a nemzetnek haladnia kell. A *Mavrocordat*-okkal a gyűlölt görög fanarioták kora letűnt, de azért a görög tudomány és műveltség még nagyrészen lekötve tartotta a lelkeket; most meg egy új, az orosz hatás, a politikai rablánc fenyegette őket.

Azok a költők, akikről Bogdan-Duică szól, e téren nemzeti alapon állottak, amiért sokat szenvedtek. Ezek között legkevesebbet Eliade Radulescul. És ez az, ami arra kényszerít, hogy e tárgyban néhány megjegyzést tegyek.

Szerencséje volt a nemzetnek, hogy ebben a végzetesnek mutatkozó zivatarban nagyon sok nemzeti hőse támadt, akik hazájuk szabadságáért, a zsarnokság letiprásáért életet és vagyont tudtak feláldozni.

Ó, mily fenséges alak volt ebben a harcban Jon Văcărescu! Az 1830-ban Kisselefftől összehívott országos gyűlést, amelyben a Regulamentul felett kellett döntenet, az orosz generális nyitotta meg, mint elnök. Megnyitójában kifejtette, hogy az ország mennyi hálával tartozik az orosz cárnak azért az atyai gondoskodásáért, amelyet iránta lépten-nyomon tanúsít s ezzel az asztalra tett egy iratcsomót, a melyben a Regulamentul volt, elnöki székét pedig Minciaki orosz konzulnak adva át. Jon Văcărescu, a költő, felhasználta ezt az alkalmat, felállott és szólt, azt kérdezve a gyülekezettől:

— Hol van a nagygyűlés törvényes elnöke? (Ez tudvaleg a kiewi tömlöcben sinylődött.) És hogy lehetséges az, hogy az országos gyűlést egy idegen állampolgár (străin) vezesse? — Ezzel tiltakozott az egész konventikum ellen és annak határozatait már előzetesen érvényteleneknek jelentette ki.

Văcărescu azonban még be sem fejezte beszédét, szuro nyok között az orosz katonák a teremből kivezettek. Erre festőművész ecsetjére méltó jelenet következett. A hős férfiú, a katonák szuronyaira mutatva, az ajtóból visszakiáltott: „Látjátok, ez a muszka törvény, ez a muszka szabadság.” A Văcărescu szándékáról az orosz konzul előre értesült. Egy kém a sok közül, akik azzal voltak megbizva, hogy a képviselők hangulatát kipuhatolják, a rendőrségnél a renitens képviselőt már előzetesen feljelentette volt. Szigorú vallatás közben cinkostársai után kérdezősködnek, de Văcărescu senkit sem árult el. A kém egyik jóbarátja volt, akinek, mikor vele szembe-sítették, ezeket mondotta: „Judás! a kapott pénzből tarts meg magadnak egy kötélre valót is”. Ki volt ez a kém? Bogdan-Duică könyvében fölemlíti, hogy a kémkedéssel Eliade Radulescut gyanúsították, ami ellen Eliade még a Văcărescu sírjánál elmondott beszédében is tiltakozott volt. A költő orosz tömlöcbe kerül és ott sinylődött sokáig.

Văcărescu félszázadon át táplálta övéiben a hazaszere-tetet, a hazafias lángot, amelynek világánál és melegénél egy boldogabb időről álmodott. A fejedelemségek egyesülésének eszméje is az övé, amelynek programját részletesen ki is dolgozta volt. Már csak ezen okoknál fogva is nem értem, hogy a könyv szerzője miként engedhet utat a gyanúnak, mintha Văcărescu orosz összeköttetések után vadászott volna? (29. l.) És csodálatosnak tartom, hogy Eliade Radulescullal szemben Bogdan-Duică olyan kegyelmes; keresve keresi az okokat, az adatokat, hogy az akkori nacionalistáknak, az ellenzéknek, igazságát megcáfolja (129. l.), keresi Eliade hibáját és nem tudja sem a nacionalisták igazságát megcáfolni, sem Eliade hibáit felfedezni, amiért az elsőket gáncsolja, Eliadet pedig minden felelősségtől felmenti. Eliadet mérsékelt, józan (spirit cumpătat) léleknek tartja, ki látta, hogy a pillanatnak gyakorlatilag nem tud szolgálni a túlzó ellenzékkel (opozitia esagerată), ahogy mondja: „și nu facu o astfel de politică”, ami annyit jelent, hogy Eliade a nemzet szabadsághőseitől tényleg elvált, hogy a pillanatnak megfelelő külön politikát csináljon és mindig olyant csinált, hogy a szenvedést s a károsodást elkerülje.

Aki a sorsdöntő nemzeti küzdelmekben a bőrét, vagy a pénzét félti, vagy az olyan férfi is, az olyan „spirit cumpătat”, amilyen Eliade is volt, lehet jó, praktikus ember, aki a jelen nem megfelelő pillanatait elszalasztja felhasználni és aggodalmak között jobbakra vár; a népek szabadságát azonban nem a praktikus lelkek vívták ki, hanem azok a bolond hősök, akik

küzdve a fűbe haraptak s vérükkel áztatták a földet, amelyen élni akartak.

Bogdan-Duică, ha ebben a kérdésben a közfelfogástól s a nemzet közvéleményétől nem akart volna külön úton járni, Eliade hibáira (vina) könnyen rájöhettek volna, ha C. A. Rosetti leveleit forgatja, aki egy helyen nem kevesebbet, mint golyót tesz kilátásba Eliade számára. De ha figyelemmel kísérte volna az 1848-iki isszlazi emigránsok párizsi küzdelmeit az Eliade reakcionárius törekvéseivel szemben, gondolkozóba eshetett volna s megállapíthatta volna az igazi hazafi kötelességeit, aki csak így okoskodik: „Ha mind mentek, ha mind meg akartok halni, én minek éljek? Akkor inkább én is megyek s legalább veletek halok meg!” Igaz, amíg azok a szabadsághősök ették a száműzetéskeserű kenyerét és életüket, vérüket kockáztatták a népek szabadságharcaiban, addig a „spiritul cumpătat” biztos eresz alatt várta a vihar elmúlását, gondja lévén, hogy egészségében semmi zavar be ne állhasson.

Amicus Plato, sed maxima amica veritas. Ugyanis Eliade Radulesculnak a nagy napok még egy hajaszálát sem görbítették meg, amíg a többiek mind penészes tömlőcökben sínylődtek. *Câmpinean Ion*, e korszak legnagyobb férfia, egy éjszaka eltűnt; felesége tömlőcről-tömlőcre kereste, amíg ráakadt a margineni börtönben, ahonnan két év után a plumbiciaiba szállították. Bălean, a bolintini tömlőcben sínylett. *Bălcescu*, szintén börtönben, *Serghiescu* a telegai sóbányában dolgozott, *Boliac Cezar* a Poiana-mărului kolostorban sóhajtozott, míg *Rosetti C. A.* és még sokan mások az ország különböző fogdáinak bűzhödt levegőjét élvezhették.

Ezért bocsásson meg nekem a könyv illustris szerzője, hogy ha e kérdésben vele nem érthetek egyet. Elismerem, hogy Eliade tevékeny ember volt irodalmi téren s nagy lendületet adott a román írásnak és nyomtatásnak, de ezt annak is tulajdoníthatjuk, hogy ő jó üzletember volt, akinek nyomdavállalataival el nem vitatható érdekei forogtak fenn. Az övé volt az orosz felügyelet alatt álló államnyomda bérlete is. Igen, el kell fogadnunk Bogdan-Duică jellemzését s ez meg is felelt az igazságnak, hogy ő valóban mérsékelt, józan s én hozzáteszem, nagyon óvatos, praktikus lélek volt, aki mindig a kellő pillanatot leste a politikai beavatkozásra, de a túlzó nemzetiekkel való együttműködésre ezt a pillanatot soha meg nem találta.

Nem nagy melegséget árul el szerző *Boliac*-kal szemben, aki egy szomszéd népnek a szabadságharcában vett részt. Abban az időben az embereknek más fogalmuk volt a szabadságról, mert mindenkit nagyra becsültek, aki a föld bármely zugában lakó népnek segítségére sietett szabadsága kivívásában. S ha már róla szükségesnek tartotta a Kossuth nevével kapcsolatos gyémántpört felemlíteni, hozzá adhatta volna azt is, hogy *Boliac* ebben az ügyben tisztázta magát, a világ az

ügyre nézve napirendre tért és Boliac becsületén maga után honfitársai előtt foltot nem hagyott, bár neki ez az ügy Konstantinápolyban nagyon sok kellemetlenséget csinált.

Rosetti C. A.-val sem mondhatnám, hogy Bogdan-Duică valami erősen rokonszenvezik. Ez a férfit igaz, hogy nagy gyűlöletet táplált Eliade ellen nemcsak nyomdai, de politikai ügyekből kifolyólag is.

A. Rosetti képviselte a tulzó politikai irányt; bátor öserő, aki nem a veszélyt nézte, hanem a cél sikerét, amelyért küzdött. Az igaz poéták csak ilyenek lehetnek. Rosettinek köztársasági kilengései voltak. Mit csináljon, amikor gyűlölt orosz és törököt egyaránt. „A törökök, mikor gyengék — mondá — a muszkának szolgáltának ki, amikor pedig erősek, maguk fálnak fel minket”. Ő azonban I. Károly trónra jutásával felhagyott politikájával és erős oszlopa lett az új dinasztianak. Ez a férfit annyit küzdött és áldozott elveiért, a kort mozgató eszméktől annyira át volt hatva, hogy az utókortól a legnagyobb tiszteletet érdemelte ki.

Bogdan-Duică könyvében erősen nélkülözünk egy kis korfestést. Ha egy vidékre érünk, első kérdésünk az: vajjon hol vagyunk? A kor, annak társadalma, erkölesi, politikai állapotainak ismerete nélkül, költőit sem ismerjük meg. A költők lelki világa, érzése ezekből alakul ki. Megtudjuk, miféle befolyások alatt éltek, miféle erők mozgatták, mitől félték, miben hittek és miben reménykedtek? Ezek ismerete nélkül, látjuk a költőket tombolni, sírni vagy kacagni s nem tudjuk tulajdonképpen miért? Miért borzong a hátuk, indul meg a könycsatornájuk s mi az, ami őket megnevetteti? Akár a bevezetésben, akár egy külön leckében, egy ilyen korfestés különösen a laikusra nézve multhatatlanul szükséges lett volna. Így, látjuk a költők vergődéseit s — sokszor csodálkozunk rajtuk, miért ez a nagy lelki felháborodás?

Ezek a költők, írók, hazafiak síratják hazájuk elveszett szabadságát, szétszórt intézményeit, az orosz rabságot, amelynél gonoszabbat alig szült a föld. Jobban megértenők a költőt, hogy miért jajong, mikor így énekel, hogy neki egykoron volt háza, becsülettel szerzett vagyona, örökölt ősi birtoka, számos juhnyája, ezeket mind elvitte az orosz Regulament s ma már csak elvesztett boldogságát síratja. Megértjük *Cârlovat*, az úgyszólván költőgyermeket, a kis román Petőfit, akinek a Sors még annyi időt sem adott élni, amennyi a magyar Petőfinek jutott, mert huszonkét esztendő korában meghalt. Mennyi baj kell ahhoz, hogy *Cârlova* így énekeljen;

Ki vad zsarnok jármát
Hordja a nyakán,
Annak igaz neve
Nem lehet román.

Testvérek csatára!
Hív a kürt szava,
Zsarnoki bilincsben
Zokog a haza.

Ez a merész, semmi veszélytől nem tartó hazafiság tartotta fenn akkor a nemzetben a lelket; ez tette képessé a nyugatról jövő szabadeszmék megértésére; ez a túlfűtött hazafias szellem vezette őt Islázra, ez teremtette meg a fejedelemségek egyesülését, függetlenségét, a román királyságot, a román nemzeti ideál megvalósulását, bár az oroszok alatt a „spiritul cumpătăt” mindent elkövetett, hogy azt a tulzó politikát „politica esagerată” már a csirájában megfojthassa.

E cél elérésére az oroszok elsősorban a sajtóra vetették magukat. Hogy e téren a zaklatások, gyötrések, mily féktelenek, mily nevetségesen ostobák és muszkaizűek voltak s hogy az íróknak mennyire kellett vigyázniok tollukra, nehogy bajba kerüljenek, mutatja a Ghica Ion, Negruzzi és Cogălnicean esete, akik *Propășirea* (előhaladás, előrelépés) cím alatt tudományos és irodalmi hetilapot (foaiă științifică-literară) szándékoztak kiadni. Az orosz cenzura a *Propășirea* főcímet egyszerűen törölte, mert ez a szó a forradalmárok szótárában nagy jelentéssel bírt: „lépni” ugyanis az orosz felfogás szerint is szabad volt, de csak hátrafelé, *előre lépni* azonban olyan bünt jelentett, amely mindannyiszor megtorlást vont volna maga után. A lap tehát sokáig, az orosz cenzura dicsőségére, főcím nélkül jelent meg.

Alexandrescu Gergelyvel, a Bogdan Duică könyvében is ismertetett kiváló költővel, megtörtént az a tréfa, hogy egy szép napon meglepték a törvény emberei, kikutatták, lefoglalták írásait, magát pedig, minden kikérdezés nélkül, lakat alá tették. A rendőrségen három hónapon át éjjel-nappal tanulmányozták írásait s mivel azokban semmi gyanust nem találtak, kénytelenek voltak őt, keserves rabság után, szabadon bocsátani. Az orosz konzulátuson *Alexandrescu* fogták, hogy „nagy forradalmár”, hogy a *A hattyú és a holló fiókái* (*Lebăda și puii corbului*) allegoriájában szereplő *farkas* alatt a cárt, vagy az orosz kormányzatot érti, amely az embert megnyúzza, miként megnyúzza a farkas a juhat; a *hattyú* (Franciaország) pedig jótanácsaival szolgál a végpusztulás felé haladó *holló fiókáinak* (a románoknak).¹

Bogdan Duică nagy szolgálatot tett volna úgy olvasó, mint hallgató közönségének, ha a tőle tárgyalt kornak sajtóviszonyait és állapotait is ismerteti, hadd lássa a világ, hogy az akkori írók mennyi nehézséggel küzdöttek a könyvnyomtatás, a szabad gondolkozás terén. Egy rossz szó a fejedelmi udvarból, vagy az orosz konzul gyanuja, elégséges volt arra, hogy

¹ Ghica I.: *Scrisori cătră Alexandri* 664—665 l.

valaki minden kihallgatás nélkül tömlöcbe kerüljön. Így a tömlöcök kezdenek megtelni hazafiakkal, különösen a Párisból hazatérő szabadgondolkozókkal, akiket a rendőrség a mérsékelt lelkekre nézve veszedelmeseznek talált. Ezekről a sajtóállapotokról *Rosetti* Radu: „Despre censura in Moldova sub Mihail Sturza, 1834—1849. 1—IV.” nagyon tanulságos adatokat halmoz össze.

Sajtószabadság nélkül gondolatszabadság sincs. Az emberi gondolat ekkor olyan, mind a kőlap alá került jó mag, amely kikél ugyan, kinyúlik, magának napot követel, de a könyomás alatt valódi alakjában ki nem fejlődhetik, nyomorékon marad és gyümölcsöt sohse hoz. A nyomdai és egyáltalán a sajtóviszonyok és állapotok részletesebb ismertetéséből többet tudhatnánk az Eliade és Rosetti C. A. között keletkezett rossz viszony okairól is.

Ami még a fennforgó munka ismertetéséhez tartozik, fel-
említem, hogy szerző a tárgyalt egyes költőnek megadja rövidebb vagy hosszabb életrajzát, ismerteti a kultúrhatásokat, amelyek alatt fejlődött; kimutatja költői eredetiségeit s azt, ami idegenből ráragadt, irodalmi munkásságát s annak hatását a közre és az irodalomra nézve, ami mind szép és jó volna, ha egyesek egyéni jellemrajzaiban bele nem ütköznénk oly elfogultságba, ami szerintem a munka értékét leszállítja.

Szerző, ismétlem, az akkor egy csoportban küzdő nácionalisták igazságát nem tudja, vagy jobban mondva, makacsul nem akarja elismerni, inkább a reakcionarius, a ruszofil Eliadehoz szegődik, akinek nem a *tényeit*, hanem egyes hazafias *kiszólásait* veszi alapul s azokból akarja megkonstruálni a hazafit, az embert, a politikust. Szerző a 125—140 lapon összehord mindent, amivel Eliadet megvédelmezheti. Az összehordott anyag azonban mind ellene szól. Az összehordott anyag tökéletesen elégséges arra, hogy e kérdésben az olvasó tisztán lásson, hogy meggyőződjék, miszerint Eliadét bizony a ruszofil párt az udvar emberének, könyvnyomdászának és költőjének tartotta, aki kinyomtatja az orosz Regulamentult is, amely az ország alkotmányos intézményeit megsemmisíti.

Ebben a kérdésben nem az a fontos és nem arról van szó, hogy a Regulamentul foglal-e magában üdvös intézményeket is az országra nézve, hanem arról, hogy el lehet-e tűrni egy egészen idegen hatalom beavatkozását az ország belügyeibe, hogy megsemmisítse annak autonómiáját, mondjuk függetlenségét, szabadságait és intézményeit; abban felforgasson mindent, ráerőszakoljon új törvényeket, hogy raboljon és fosztogasson vagyont, megalázzon nemzetet, tömlöcbe vettessen polgárokat és erőszakot kövessen el szűzeken, csak úgy saját hatalmából, anélkül, hogy őt erre valami, vagy valaki felhatalmazta volna? Olyan párttól, amely *ilyent* támogat, a „spiritul cumpătat” legalább távol félreáll, nehogy vele gyanúba hoz-

zák, a túlfűtött hazafiság pedig minden erejéből ellene küzd. Úgycsinál, mint Ion Văcărescu, aki eleve tiltakozott minden ellen, amit egy ilyen párt adhatna, még a napfény ellen is, amelyhez e párt kegyelméből jutna. Így csináltak 1848-ban Islazon Bălcescuék, a Bratianok, Golescuék, a Pleșoianok és mindnyájan a nácionalisták, akiknek igazságát ma, a román nemzeti ideál megvalósulása idejében, Bogdan-Duică elismerni nem tudja.

A „spiritul cumpătat”-ra a nemzeteknek nem a harc hevében, hanem nagy céljainak elérése után van szüksége, hogy a túlfűtött nacionálizmussal ne árthassunk a nagy céloknak, amélyeket veié kivívtunk.

Dr. Moldován Gergely.

Sextil Pușcariu: *Locul limbii române între limbile române.* (A román nyelv helye a román nyelvek között.) Akadémiai székfoglaló értekezés, felolvastatott a Román Akadémiának 1920. június 11-én tartott ülésében; Ioan Bianu válaszával. Megjelent az „Academia Română discursuri de recepțiune” XLIX. füzeteként, București 1920, 54 lap.

A szerző (a kolozsvári tudományegyetemen a román nyelvészetnek és a régi román irodalom történetének tanára), akadémikus elődjének, Nicolae Quintescunak, megleghangu méltatása után azt a sokat vitatott kérdést tárgyalta, hogy a román nyelvcsaládban minő helyet foglal el a romániai román nyelv?

E kérdés tárgyalása előtt ismerteti a rávonatkozó szakirodalmat. Gröber a *Grundriss der romanischen Philologie* (1904—1906) bevezetésében kitért ennek tárgyalása elől; Meyer—Lübke az *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft* második kiadásban (1909) szintén nem szól róla. Diez a *Grammatik der romanischen Sprachen*-ben a román nyelveket az államok, illetőleg irodalmak szerint csoportosította, aminek az lett az eredménye, hogy vizsgálódásai köréből kihagy olyan önálló nyelveknek elismert idiomákat, mint a dalmata, rätoromán s a Szárdinia szigeten beszélt nyelv. Ascolit nyelvészeti irányelvek a rätoromán vagy ladin, Bartolit föld- és néprajzi szempontok a dalmata nyelv tanulmányozására vezetik; Gröber történelmi eljárása pedig a szárd nyelvnek a román nyelvek közé való beillesztésére vezetett.

A román nyelv elhelyezésének kísérletében nemcsak az egységes ősnyelv megmaradt elemeit kell tekintetbe venni, hanem azon újabb alakulatokat is, melyek az állandó érintkezés folytán fejlődtek ki az egyes nyelvekben. Ezeknek elbírálásában a nyelvészeti buvárlatok adhatnak megfelelő szempontokat.

Az állandó érintkezés magyarázza meg az újabb nyelvi képződmények elterjedését. Ugyancsak ez gátolta meg azt is, hogy a hatalmas római birodalomban az egyes tartományok

határai között voltaképeni nyelvjárások keletkezzenek, bár el kell fogadnunk, hogy az egyes vidékek között jelentékeny különbségek voltak. Néha azonban még az érintkezés sem adhat kielégítő magyarázatot egyes meglepően hasonló újabb nyelvi képződményekről. Ilyen pl. a *qua* és *gua* hangcsoport hasonló fejlődése a román és szárd nyelvben. A két nyelv között a nagy távolság miatt nem lehet szó érintkezésről. A véletlenül gondolhatnánk, de a hasonló esetek száma igen nagy s még a jelentéstani fejlődésre is kiterjed. Bartoli gyarmatosítási körülményekkel magyarázza, t. i., az ajakos ejtést oszok-umber eredetűnek tekintve fölteszi, hogy az innen Dácia-Moesiába, illetőleg Szárdiniába telepített gyarmatosok ajkán tovább is fennmaradt e sajátság.

A politikai határokat szintén tekintetbe kell venni, mert ezek segítik elő az ugyanazon csoportba szorított nyelvjárásokból az egyes nyelvek kifejlődését. Épen ezen politikai szervezettség hiánya magyarázza meg az Alduna két partján lakó ősrómánok viszonylagos nyelvi egységét. Itt a Kr. utáni első századokban eleven római élet lüktetett. Viszont a politikailag annyira megoszlott Itáliában több nyelvjárás keletkezett jelentékeny különbséggel.

Ezen értékes és új, módszeres szempontokban gazdag megállapítások után a szerző nagy alapossággal tétele kifejtésére tér át. Kimutatja, hogy egész a negyedik századig egyetlen nyelvről (prerómán) beszélhetünk. Ebből fejlődtek aztán a román nyelvek. Ezen egységes nyelv újabb képződményei részben általánosan elterjedtek, részben csak kisebb területre szorítkoztak s csak az egymással szomszédos román népeknél találhatók meg.

Az érintkezést ez egységes nyelv tagjai között szétépte a római birodalom kettéválása (keleti, nyugati), a népvándorlás, a keleti birodalom vezetésében a görög elem túlsúlyba kerülése, a longobárdoknak Itáliába, a szlávoknak a Balkán félszigetre és Pannóniába való betörése. Az említett egységes ősnyelv két, jól elkülöníthető csoportra bomlott: egy nyugatira (ebből fejlődött: az olasz, rätorómán, szárd, provencei, francia, spanyol és portugál) és egy keleti kisebb csoportra, melyből ma már csak a román él. Az ugyanezen csoporthoz tartozó dalmata nyelv ma már nem létezik. A keleti román csoportból egyes elemeket megtalálunk az albánoknál, újjörögöknél és kisebb mértékben a balkáni szlávoknál.

Összehasonlítva a román nyelvet a többi román nyelvekkel, a közös örökségből származó hasonlóságok mellett fontos különbségeket is találunk. E különbségek három csoportba oszthatók: 1. a román nyelv conservatívabb, mint a többi román nyelvek, mert olyan elemeket őrzött meg, melyek máshol elpusztultak; 2. azon újabb nyelvi képződmények, melyek a két nagy csoport szétválásakor csirájukban megvoltak, máskép

fejlődtek a románoknál, mint a nyugati csoport románjainál; 3. a közös nyelvrétegek különböző újabb elváltozásai támadtak keleten és nyugaton.

E három csoportot bőséges példákkal illusztrálja. Hangtani okok alapján el kell fogadnunk, hogy a keleti csoport tagjai és Dél-Itália között hosszabb érintkezés állott fenn. Ugyancsak tartós érintkezése volt a románságnak az albánokkal. A flexió, szóképzés és mondattan azt bizonyítja, hogy a román nyelv olyan régi alakokat, szerkezeteket őrzött meg, melyek nincsenek meg nyugaton. A szókincs, mely kb. 120 olyan latin eredetű szót tartalmaz, melyeket csak a román nyelv őrzött meg, arra is módot nyújt, hogy az ősrómák (Străromâni) hegyi életmódjára érdekes következtetéseket tehesünk. Pl. a latin *via* megmaradt a többi román nyelvekben, míg a románban *cale* szó helyettesíti, mely a latin *callis*-ből származott s *erdei vagy hegyi ösvényt* jelentett.

A román nyelv s a többi román nyelvek között az a nagy különbség, hogy más-más forrásból gazdagodtak. Nyugaton a templom, iskolák és hivatalok révén a latin állandó kútforrása maradt a román nyelveknek. A román nyelvnek nem adatott meg az a szerencse, hogy latin elemekkel bővítse szókincsét. Csak szláv elemekkel tehette ezt. Hiszen századokon át ez volt a hivatalos nyelv s az egyház nyelve. Ily körülmények között a Cihac-féle szótár statisztikája szerint a román nyelv latin elemeinek a száma 1165, ezzel szemben az idegen elem: 4600. Nem szabad azonban felednünk, hogy e szótár sem a latin, sem az idegen elemeket illetőleg nem teljes. Egy nyelv természetének megállapításánál tekintetbe kell vennünk a szavaknak terjedelmét is.

„Ezen megállapításokból következik, hogy a román nyelv sem többé, sem kevésbé nem románabb, mint az olasz, francia vagy bármelyik más, hanem egyszerűen, összehasonlítás nélkül román, mert a román fogalom abszolút és fokozhatatlan”. (41. old.)

I. Bianunak az Akadémia nevében elhangzott válasza kiemeli S. Pușcariunak a román nép ismertetése és művelődése körül szerzett érdemeit, melyek már régóta közismert és maradandó nevet biztosítottak neki. Fontos tudományos munkáiban mindig új szempontokat adott nemcsak a szűkebb értelemben vett román, hanem az egész román nyelvészet terén is,

Pop Sever.

N. Drăganu: *Cea mai veche carte Rakoczyană.* („A legrégibb Rákóczy-könyv”. Különlenyomat a kolozsvári tudományegyetem hazai történeti intézetének évkönyvéből, 161—278. lapon) Cluj, 1922

1630-ban I. Rákóczy György lett Erdély fejedelme, Ő is, mint Bethlen Gábor, a magyarság s a kálvinizmus megerősíté-

sét tüzte ki uralkodásának céljául. A hitterjesztésnél nagy mértékben felhasználta a könyvnyomtatást. Még megvolt ekkor a gyulafehérvári nyomda, melyet 1565-ben, János Zsigmond uralkodásának idején, rendeztek be. E nyomda kezdetben csak latin betűkkel nyomtatott. Bethlen Gábor gondoskodott róla, hogy a betűállomány cirill betűkkel is kiegészítettessék, szándéka azonban életében nem valósult meg. I. Rákóczy György 1638-ban szaporította a latin betűkészletet, 1639 március 22-én pedig megbízta a gyulafehérvári püspököt, ki épen Brassóba készült utazni, hogy munteniaiaktól cirill betűket kérjen. A így szerzett cirill betűkkel Dobre pap-tanító és nyomdamester a fejedelem parancsára 1640-ben Gyulafehérváron kinyomatta a *román kátét*. Ezzel egyidejűleg, azonban még Genadie metropolita életében, 1640 szept. 3. előtt hozzálátott a Coresi-féle 1580—1581-ből való *Evanghelia cu învățatură* második lenyomatának elkészítéséhez. E munkáját azonban csak Genadie halála után, 1641-ben, fejezte be. Ezzel nyoma vész Dobrenak, a feljegyzések nevét többé nem említik.

Az a kérdés, hogy e két munkán kívül nyomtatott-e még valamit Dobre román nyelven a gyulafehérvári nyomdában? Drăganu azt hiszi, hogy Dobre munkája az a könyv is, mely dr. Todorescu Gyula, budapesti nagybirtokos, bibliofilnek birtokában van s melyet Drăganu *Cea mai veche carte Rakoczyană* címen most ismertet először az irodalomban.

Ez az I. Rákóczy György idejében megjelent erdélyi román könyv egy 58 lapnyi nyolcadrétű nyomtatvány, melynek ma nincs meg a címlapja, egyébként azonban teljes. Korát papírjának vízjegyéből — mely Erdély címerét ábrázolja közepén a Rákóczy-család címerével s az egész címer-jelvény alatt balról *G*, jobbról *R* betűkkel — Drăganu I. Rákóczy György uralkodásának idejére teszi. Készülésének idejét pontosabban is meghatározta. Ugyanis a könyv háromféle szöveget tartalmaz: szláv-román, román és szláv szövegeket. Ezeknek igen nagy a fontosságuk, mert legnagyobb részük a legrégebb az ilyen tartalmú nemcsak nyomtatott, de kéziratosszövegek között is. Drăganu e szövegeket egyébként így elemezte. Az első a szláv betűkkel nyomtatott *Păscălia*, mely ismertetője szerint 1638-ban készült s 1639 második felében nyomtatódott. Hogy tényleg 1640, tehát a *Catechismul calvinesc* megjelenése előtt készült, azt érdekesen bizonyítja azon tény is, hogy benne mind a hét szentség fel van sorolva, holott a kálvinista káténak románra fordítása után ez nem történhetett volna meg, lévén e kátéban már csak két (keresztelés és úrvacsora), illetőleg a házassággal három szentségről szó. A következőkben a *Paraclisul*, *Gromovnicul* és *Trepeticul* ismertetése olvasható. Mind a három szöveg a legrégebb szövegtípusa az ilyen tárgyú nyelvemlékeknek.

A kötetnek tartalmi ismertetése után a szövegeknek nyelvi vizsgálata következik. Ennek kapcsán Drăganu arra az ered-

ményre jut, hogy e szövegeknek fordítása Dobrenek Gyulafehérvárra jövedelekor már készen lehetett s azt valaki erdélyi születésű, illetőleg az erdélyi nyelvjárást beszélő román ember készíthette, míg Dobre csak a helyesírást javíthatta át, valamint fonetikai korrekciókat végezhetett.

Ezután következik a könyv szövege latinbetűs átírásban, majd pontos szótár hozzá, végül a könyvről három szép facsimile s a papír vízjegyének rajza.

Drăganunak e tanulmánya rendkívül becses adalék a gyulafehérvári nyomda, valamint az erdélyi román irodalom történetéhez. Feldolgozásának módszere mintaszerű s e tekintetben csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk róla.¹

Pop Sever.

Emil Panaitescu: Latinità e cristianesimo nell' evoluzione storica del popolo romeno (Latinság és kereszténység a román nép történeti fejlődésében). Pubblicazioni dell' „Istituto per l'Europa orientale.” — Roma. Seconda serie. Politica-Storia-Economia. (Roma 1923). 36. l. Prezzo L. 3, 00.

E címen foglalja össze a román történetírás szemponjait ügyes áttekintéssel a kolozsvári egyetem görög-római történelem tanára, aki most olasz tanulmányúton van. Hangja, előadása, nyugodt, tárgyilagos.

Megjegyzéseim: Dacia elhagyására nézve új, meggyőző szempontokat s új dátumot (275 az eddigi s itt is adott 271 helyett, 7. old.) adott Téglás Gábor a Budapesti Szemlében s külön is megjelenő tanulmányában. Nem áll a 10. old. megjegyzése, hogy Magyarországnak csak az 1917-es „rosszemlékű békével” sikerült a Kárpáton túllépnie (oltrepassare la linea dei Carpazi). Ebben csak a tatárjárás állította meg. A XVI. században még csak Buda és Pest van, de nincs Budapest (p. 11). Ezt a kijelentést Széchenyi István szerette használni s csak 1872 óta felel meg a valóságnak. Ugyanitt hiányzik az „Amlaş és Fogaraş hercegség francia hűbéries jellegű eredetének kifejtése. Uzum-Hassan (13. old.) pontos címe: perzsa uralkodó. Ugyanitt a székelyek a német Szekler néven szerepelnek. A román fejedelmi udvarok menedékhelyévé váltak a g. kel. papságnak, már jóval a székhelyeknek Bucureşti-be és Iaşi-ba való áthelyezése előtt. Ide inkább a kis-ázsiai g. kel. főpapság jött (p. 19.). A cälugăreni-i csata 1595 aug. 13. (nem 23-án) volt p. 22.). Dosofteiu zsolnárkönyve 1673-ban jelent meg, nem 1679-ben (p. 27.)

A 28. old.-on az 1532-es adat után be kellett volna illeszteni I. Ferdinándnak Oláh Miklóshoz intézett 1548-iki leve-

¹ Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* második számának 144-ik oldalán a *Dacoromania* ismertetésének e mondatába: „N. Drăganu pedig az 1544-ben (?) megjelent lutheránus katechismusról írt érdekes észrevételeket” — a kérdőjel tévesen került a szövegbe, miért is az onnan törlendő. Szerk.

lét és Despot-Vodă 1562. febr. kiáltványát. Ugyanitt megjegyzendő, hogy Miron Costin is beszél a macedo-románokról. A messianizmusnál jobban találna nihilizmus a 36. old.-ra, mert a messianizmus sajátos lengyel s nem orosz vonás (Towianski, Mickiewicz).

Ezen lényegtelen apróságok mellett meg kellett volna említeni a havasalföldi (XIV. sz. közepe) s a moldvai egyházak megalakulásakor (1400 tájt), hogy az első görög, a második kifejezetten romános alkotás. A reformáció művelődéstörténeti hatásáról nincs szó. Az erdélyi fejedelemség magyar nemzeti jellege alig van érintve. Érdekes lett volna megmondani épen Rómában, hogy az első román, aki eddigi tudásunk szerint, Rómában tanult, a karánsebesi Buitul György volt, akit Csikmadéfalvi Szentandrás István (1571—1630) győri kanonok s választott erdélyi püspök küldött Rómába, a Collegium Germanico-Hungaricumba (1619). A román szellemi élet történetében a felvett szempontból is nagyon nevezetes az a körülmény, hogy a XIX. sz. 30-as éveitől kezdve az ifjúság igyekszik Párisban tanulni. Ezt s ennek máig leérő vonatkozásait szintén ki kell domborítani.

A szép papirra szépen nyomott tanulmány érdekes és tanulságos olvasmány a románságot megismerni akaró olaszok számára.

Dr. Bitay Árpád.

K Ü L Ö N F É L É K

Tanulmányok és Értekezések. Az Erdélyi Irodalmi Szemle azon terjedelmesebb vagy pedig egészen tudományos szakszerűséggel megírt tanulmányokat és értekezéseket, melyek a folyóiratnak rendes keretei közé nem illeszthetők be, *Tanulmányok és Értekezések* címen önálló mellékletként szándékozik kiadni. E mellékleteknek sorozatos kiadvány formája lesz, úgy, hogy azok év végén külön kötetben lesznek beköthetők. Hogy évenként vajjon hány ilyen önálló mellékletet tudunk kiadni, az egészen attól függ, hogy a közönség mennyire fogja e vállalkozásunkat pártolni.

A *Tanulmányok és Értekezések* első füzete — Dr. Csűry Bálinttól: ifjabb Heltai Gáspár szótárkája 1589-ből — f. év április havában jelenik meg s bolti ára 20 lej lesz.

Minthogy e külön kiadványokat nem az Erdélyi Irodalmi Szemle rendes előfizetési árában, hanem külön áron árusítjuk, kérjük olvasóinkat, hogy megrendelésüket minél előbb tudassák Kovács Kálmán tanár, unitárius püspöki titkárral (Cluj, Unitárius kollégium.)

Érdekes fölfedezések. A budapesti *Napkelet* múlt évi novemberi számából néhány érdekes irodalmi és nyelvészeti fölfedezés hírére olvassuk.

A múlt év október 8-án az Akadémiában Ferenczi Zoltán örvendetes leletről tett jelentést. Krüger Hermann, a gothai tartományi könyvtár igazgatója, néhány hónappal azelőtt talált az említett könyvtárban egy magyarnyelvű nyomtatványt, melyre vonatkozólag kérdést intézett Ferenczi Zoltánhoz. Ferenczi Zoltán azonnal felismerte, hogy régi irodalmunknak egy nagyon fontos terméke forog szóban. Elkérette a becses nyomtatványt, át tanulmányozta s az Akadémiában bemutatta.

Bornemissza Péter XVI. századbéli prédikátornak Elektrafordításáról van szó, melynek létezéséről Bessenyei említéséből (Holmi, 1779) eddig is volt tudomásunk, de azóta nyoma veszett s egyetlen példánya sem került elő többé. Ez a tragédia került most elő a gothai könyvtárban egy teljesen ép példányban s ráadásul oly bejegyzésekkel, melyek Bornemissza életrajzi adatait szaporítják.

Címe a mai helyesírásra áttéve: *Tragédia magyar nyelven az Sophokles Elektrájából nagyobb részre fordítatott, és az keresztényeknek erkölcsöknek jobbitásokra, például, szépen, játéknak módja szerint rendeltetett Pesti Bornemissza Péter deák által. 1558. (Bécsben.)*

A tragédiát egy ajánló levél előzi meg (Perneszics Györgyhöz), melyben elmondja Bornemissza, hogy őt a bécsi magyar tanulók kérték fel egy „játék” — bizonyára „iskolai dráma” — írására. Neki azonban nem lévén abban gyakorlata, jobbnak látta lefordítani számukra Sophokles Elektráját; de nem pusztán fordítást adott benne, hanem toldott is bele, módosított is rajta, hogy az erkölcsök javítására még használatosabbá tegye. A darab végéhez függesztett deáknyelvű értekezésében pedig azt is céljául vallja, hogy tehetsége szerint hozzájáruljon — a fényes görög példakép nyomán — a magyar nyelv pallérozásához, ami — mint mondja — nemigen régóta van még folyamatban.

Figyelmet érdemel e kijelentésében a nyelvművelést illető tudatossága, amire nézve e korból nem sok adat van. A tragédia egyébként prózában van írva s valóban nem hű fordítás az eredetijének. Változtat a cselekvény menetén, némely részletek sorrendjén, új személyt is iktat bele s általában az iskolai drámák típusához idomítja.

A Ferenczitől bemutatott példány, úgy látszik, Tanner Györgyé, Bornemisszának bécsi tanáréé volt. Ő írt a könyvbe néhány jegyzetet, többek közt, hogy Bornemissza 1559 aug. 28-án távozott el Bécsből.

Bornemissza Elektrája becses emléke annak a humanista áramlatnak, mely a renaissance idején Európaszerte előbb egy új-latin irodalmat teremtett, később azonban a nemzeti irodalomban is beoltotta a maga kultúráját. A magyar nyelvű humanista költészet első nagy képviselője, Balassa Bálint, az első nagy magyar költő volt, az ő nevelője volt a Balassacsalád udvari papja: Bornemissza Péter. Így a Mátyás-kori idegen nyelvű humanizmustól Balassa Bálintig vezető szellemi folyamatban Bornemissza fontos közvetítő láncszem.

Bornemissza Elektráját a magyar dráma történetében csak a Sándor-kodexbeli Hrotsuitha-fordítás meg Sztárai Mihály töredékes „Papok házassága” előzi meg. Mint világi tárgyú dráma pedig most már ez az első irodalmunkban.

* *
*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság mult évi nov. 16-iki ülésén pedig Jakubovich Emil hozott újabb meglepetést. Itt számolt be bécsi levéltári kutatásainak eredményéről, melyet a magyar kultuszminiszter megbízásából az udvari levéltárban végzett. Felfedezései, noha csak kisebb részében vizsgálhatta át a forrást, nyelvemlékeink számát örvedetesen gyarapítják. Kutatásai folytán a következő nyelvemlékek kerültek napvilágra:

a *nagyváradi püspökségnek egy tizedlajstroma* a XIII. század végéről, melynek gazdag anyaga (több száz hely és személynév) csak most válik hozzáférhetővé a nyelvtudományak;

XIII. századbeli magyar bejegyzések bizonyos latin kódexben;

egy 1374-i kódex magyar glosszái;

egy szótárszerű nyelvemlék az 1418—22 közötti évekből; egy magyarul tanuló idegennek jegyzetei ezek, ki a maga számára összeírja a gyakorlati életben legszükségesebb magyar szavakat és kérdéseket; feltűnő nagy helyet foglalnak el a *gyakorlati célú* szójegyzékben az obszcén szavak és káromkodások — ami sajnálatos világot vet ugyan bizonyos magyar specialitások nagy múltjára, de a nyelvtörténet számára mégis kiváló csemege, mert az adatoknak ebben a fogalomkörben párját ritkító bőségével szolgál;

bizonyos „Esztergomi glosszák” 1463-ból;

végül — néhány apróságot mellőzve — Várday Aladár levele Várday Miklós bodrogi főispánhoz a XV. század végéről, mely eddig a legrégebb ismert magyar missilis levél.

*
*
*

Értesülesem szerint Bornemissza Elektrája azóta már meg is jelent hasonmás-kiadásban. Jakubovich Emil fölfedezéseit pedig a Magyar Nyelv, vagy a Nyelvtudományi közlemények fogják hozni.

A további kutatásoktól még nagy fölfedezéseket várunk!

Dr. Csűry Bálint.

Hogy született meg Petőfi lelkében „A székelyek” c. költemény? Egy volt 48-as honvédhuszár¹ naplójában olvasom e híres költemény keletkezési történetét. A napló írója 1849 ápr.-ban Bem seregével Déváról Temesvár felé vonultában Lesnyek, Dobra, Facséton át Lugosra érkezett. „Ott volt már az öreg Bem², aki a sereg egy részével Hátszeg—Karánsebes felől nyomult Lugosra... Lugoson beszélték... ismerőseim a Tolnai-féle zászlóaljából, hogy Karánsebesről Lugos felé nyomulva, hajnalban az osztrák előőrstre bukkantak; Petőfi Sándor is az előcsapathoz csatlakozott s kevés hiányzott, hogy le nem durranították. Visszanyargalt az öreg Bem kocsijához és jelentette, hogy mi történt. Az öreg úr rossz néven vette, hogy a költő így kockáztatta életét és szigorúan ráparancsolt, hogy azt többé ne merje tenni. Azon napon a Tolnai-féle 87-ik honvédzászlóalj igen kitüntette magát, de ezt megelőzte az a körülmény, hogy a feléjük lött ágyugolyók süvöltésére guggolni kezdettek. Ezt Bem megpillantván odaüzent, hogy mondják meg annak a zászlóaljnak, hogy: „Ich will keine Enten haben” azaz: „nincs rucákra szükségem”. A fiúk megröstelték a dolgot, rohamra

¹ Koós Ferenc (Magyarrégen 1828 † Brassó 1905; a marosvásárhelyi ref. kollégiumban tanult, 1848—9 honvédhuszár, 1850—4 újra a kollégiumban van, 1854—69 bucaresti ref. pap, aztán dévai tanítóképezdei ig., majd több vármegye tanfelügyelője). Életem és emlékeim (1828—1890) I.—II. Brassó, 1890.

² Nagyon kedves eseményt mond el róla az I. 190. old.-on.

mentek s pár ágyút is elfoglaltak. Úgy halottam, hogy ezen alkalomból írta volt Petőfi a székelyekhez azt a költeményt, hogy: Csak nem fajult el a székely vér”. Így beszélték ezt akkor Lugoson, ahonnan csatarendben vonultunk Temesvár felé 1849 ápr. 24-én”.¹

Dr. Bitay Árpád.

Czakó Zsigmond pályájához. Czakó Zsigmond nemcsak az első jeles magyar társadalmi dráma szerzője, de túlságosan ideges, impulzív természeténél fogva igazi modern költői egyéniség is.

27 éves korában elkövetett öngyilkosságának okát élete kutatói nem tudják pontosan kimutatni. Modernül differenciálódott lelki világát s exaltált természetét tekintve nagyon valószínű, hogy az életrajzírói emlegette okok együttesen adták kezébe a pisztolyt. Egy eddig észrevétlenül maradt, közvetlen forrásból eredő adat szerint azonban a közvetlen indíték „csalódott szerelmi viszony” volt. Ezen okra, mint alárendelt jelentőségű determinánusra, élete kutatói eddig is gondoltak mellékesen. Ezen adat szerint azonban ez volt a közvetlen ok.

E forrás egy napló², amelynek szerzője 1848 nyarán ismerte meg Dézszen — az alig félévvel azelőtt³ öngyilkossá lett — költő apját. Megnyerve az öreg jóindulatát, ez „egy alkalommal kivette szekrényéből Zsiga fiának veres bársonyba kötött műveit: Kalmár és tengerész, Leona stb. s nekem átnyújtván, mondá: „Olvassa el ezeket”! Én aztán elolvastam azokat a legnagyobb lelkesedéssel és mikor visszavittem, egész bizalommal kérdeztem az öreg úrtól, hogy vajjon miért lőtte magát Zsigmond? Az öreg úr mintegy megvetőleg mondá: „Egy..., ej, hagyjuk!” A szép bársonykötésű könyvbe Czakó Zsigmond sajátkezűleg írta be ezt: „Czakó János édes apámnak fiúi tisztelettel”. S ez nekem igen jól esett, látva apja iránti tiszteletét.”

Koós már e helyen is megemlékezett röviden a költő öccséről, Jánosról, aki a fiumei tengerészeti akadémiát elvégezve tengerész lett s aztán Havasalföldön, Brailában, telepedett meg s gabonakereskedéssel foglalkozott. Koós ekkorra szintén Havasalföldre, Bucureştibe került, mint ref. pap (1854—1869) s jóbarátságot kötött a Bucureştibe gyakran bejáró ifj. Czakó Jánossal, aki a nála nevelkedő Tokos Ámáliát vette nőül. Czakó János a 60-as évek elején Konstantinápolyba költözött s ott átvette

¹ Koós i. m. I. 194—195. Koós naplója elsőrangú, gazdag forrás, de eleddig nem nagyon méltányolták. Kedves apróságot mond el az I. 155—157 és 288—289 oldalon az öreg Bólyai Farkas tanárkodásának utolsó éveiből, a 289—291 oldalon id. Szász Károlyról és fiairól, a 339—342 oldalon id. Szász Károly haláláról, a 342—345 oldalon Török János és társai kivégzéséről stb.

² Koós Ferenc: Életem és emlékeim (1828—1890) I. Brassó 1890. 172—173 old.

³ Koósnál sajtóhibából-e, vagy mert az emlékiratok e részének írásakor (1888) nem emlékezett pontosan az évszámra, az öngyilkosság dátuma 1845. Különb, amint még látni fogjuk, a chronologia nem erős oldala Koósnak.

anyai nagybátyja, a rég ott lakó tordai Velics Károly virágzó üzletét.¹ Később anyagilag tönkre ment s nagy nyomorban halt meg ott.

Koós emlékiratai II. kötetének 337—355 oldalain részletesebben beszél Czakó Jánosról, azon alkalommal, hogy 1866-ban hozzá utazott Konstantinápolyba kis fiát megkeresztelni. E pár oldalon annyi kedves humor, annyi megkapó tragikum, annyi lélek és festőiség ömlik el, hogy elsőrangú regényt lehetne belőle alakítani.²

Dr. Bitay Árpád.

UJKÖNYVEK.

Arany János: Toldi. Költői elbeszélés. A polgári és középiskolák III.—IV. osztálya számára magyarázta Dr. Kiss Ernő. Cluj—Kolozsvár, 1924., 79 l. Minerva R. T. (Eng. sz. K. M. 141.121—1923). —20 L.

Dr. Kováts S. János, A magyar helyesírás szabályai. A Magyar Tudományos Akadémiának az 1922. évben elfogadott szabályai alapján összeállította. — Második, bővített kiadás. Cluj-Kolozsvár 1924., 78 l. Minerva R. T. (Eng. sz. K. M. 127.415—1923) —24 L.

Makkai Sándor, Élet fejedelme. Elbeszélések. Cluj—Kolozsvár, 1924. 129 l. Az „Az Út” kiadása. Minerva R. T. —40 L.

Pap József, Első könyv. Kolozsvár, 1924., 116 l. Minerva R. T.

Petelei István. Egy Asszonyért. Regény. Cluj—Kolozsvár, 1924., 98. l. Haladás Kiadása. Minerva R. T. —35 L.

HIBAIGAZÍTÁS.

A 173. lapon a bekezdés utolsó sorában szerencsétlen h. *szervezetlen*, u. ezen lap utolsó sorában számolják h. *ostromolják* olvasandó.

A 174. lapon az első bekezdés 14. sorában felebaráti h. *felekezeti*, a második bekezdés 5. sorában acél h. *aeol* és 15. sorában megcsontító h. *megcsorbitó* olvasandó.

¹ Véleményem szerint a tordai Velics család története kapcsolatos az ifjú Czakó János kereskedői és tengerész pályájával s több tekintetben Czakó Zsigmondnak is tárgyjal és motívummal szolgált.

² Koós itt (II. 337) tévedésből az öreg Czakót is Zsigmondnak írta. A chronologia sem egyezik mindenben az I. 172—173 adataival. Így pl. az I. 173. szerint az ifj. Czakó János 1877-ben halt meg, a II. 353. szerint meg 1888-ban, ahogy Szinnyei is írja (M. I. II.). Szinnyei pár sorát bőven kiegészítik Koós ezen adatai.

Koós ezen konstantinápolyi útja alkalmával Czakótól megkapta a volt konstantinápolyi magyar egylet néhány irományát, melyeket 1873 nyarán Máramaros-Szigeten Szilágyi István ref. liceumi igazgatónak adott át, a liceum könyvtára számára.